Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ખાદી-ગ્રામોદ્યોગ શા માટે?

खादी-ग्रामोद्योग शा माटे ?

સંપાદક

વિઠ્ઠલદાસ મગનલાલ કોઠારી

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ-૧૪

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

स्टाक प्रमाणीकरण ११८४-११८५

ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः
पुस्तक सं०..............
आगत सं०..............
तिथि०..................
गुरुकुल ग्रन्थालय काँगड़ी.

CHECKED 1973
Initial ....

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાવલિ પુ૦-૭૬

ખાદી-ગ્રામોદ્યોગ શા માટે?

સંપાદક
વિઠ્ઠલદાસ મગનલાલ કોઠારી

પ્રકાશક તરફથી ભેટ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ-૧૪

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પ્રકાશક
મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ
મહામાત્ર, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ–૧૪
મુદ્રક
જીવણજી ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ
નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ–૧૪

સર્વ હક ગૂજરાત વિદ્યાપીઠને સ્વાધીન છે.

પહેલી આવૃત્તિ : પ્રત ૨,૦૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન
નવજીવન કાર્યાલય
અમદાવાદ–૧૪

સવા રૂપિયો

એપ્રિલ, ૧૯૫૭

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પ્રકાશકનું નિવેદન

આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરતાં અનેક રીતે આનંદ થાય છે. તેના સંપાદકે એનું એક કારણ પોતાના નિવેદનમાં બતાવ્યું જ છે કે, આ પુસ્તિકા સામાન્ય નાગરિકને ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગો આપણી પંચ-વર્ષીય યોજનામાં કેટલા, શું કામ, કેવા રૂપે અને કયા કયા છે, તે સમજાવશે. મતલબ કે, આ પુસ્તિકા એ રીતે સામાન્ય વાચકની એક વિશેષ ગરજ પૂરી પાડશે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠની દૃષ્ટિએ, તેમાં બીજું પણ મહત્ત્વ રહેલું છે. આપણા આ ઘરેલુ રાષ્ટ્રીય હાથઉદ્યોગો આજે શિક્ષણમાં સ્થાન પામ્યા છે એટલું જ નહીં, તેમના દ્વારા શિક્ષણ આપવાની ક્રાંતિકારી રીત દાખલ કરવા આપણા દેશમાં આપણે ઠરાવ્યું છે; તથા દેશના અર્થજીવનને લૂણા કે સડા પેઠે લાગેલી બેકારીને દૂર કરવા માટે પણ તેમને કામમાં લેવાના છે. એટલે, રાષ્ટ્રનાં ગામડાંના વિકાસની યોજનાઓમાં પણ એ મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. આથી આ ઉદ્યોગોની ક્રિયાઓ તથા તેમનું અર્થશાસ્ત્ર, અને તેમનો વહીવટ કરવા માટે તંત્રરચના વગેરેનો પરિચય ધરાવતા સરકારી અને બિનસરકારી સેવકો પણ દેશને જોઈએ. આથી, ન કેવળ યંત્રોદ્યોગોમાં, પરંતુ ગ્રામોદ્યોગ ક્ષેત્રમાં પણ તેના જાણકારોની આજે ભારે ખોટ છે. બલ્કે ગ્રામોદ્યોગની ખોટ વધારે દાખવે એવી ગંભીર છે, કેમ કે તે વિષે સરકાર કે પ્રજાની એટલી જાગૃતિ નથી અને શિક્ષણતંત્ર પણ આ ઉદ્યોગકળાઓ શીખવતું નથી, કે જેવું ઇજનેરી ઇ૦ યંત્રોદ્યોગો અંગે શીખવવાનું કામ ચાલુ ગોઠવાયું છે.

એટલે વિદ્યાપીઠ, તેના ધ્યેયની આજ્ઞા મુજબ, રાષ્ટ્રના આર્થિક પાયાના ગણાય એવા આ ઉદ્યોગોનું શિક્ષણ આપવા પ્રયત્ન કરે છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તે અર્થે તેણે ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગ વિદ્યાલય સ્થાપ્યું છે. તેને અર્થે યોગ્ય સાહિત્ય પણ જોઈએ, જે તેના શિક્ષકો તથા વિદ્યાર્થીઓ સૌને ખપ લાગે. આમ અનેક રીતે જોતાં, આ પુસ્તક અમુક નવા જ ક્ષેત્રમાં શરૂઆત કરે છે; તેથી પણ આનંદ થાય છે.

આ તૈયાર કરવા માટે મોટે ભાગે ખાદી ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ કરેલા સાહિત્યનો ઉપયોગ કર્યો છે. તેવી રજા આપવા માટે બોર્ડનો આભારી છું.

આ રીતે બીજું કેટલુંક સાહિત્ય પણ તૈયાર થાય છે, તે હવે પછી બહાર પડશે. આ બધું ગ્રામવિકાસ યોજનાઓમાં કામ કરતા સેવકોને તથા શાળામાં ભણતા ભણાવતા સૌને ખપ લાગશે એવી આશા છે. સામાન્ય નાગરિક પણ ટૂંકમાં આ દ્વારા ખાદી-ગ્રામોદ્યોગ શા માટે કીમતી છે, તે સમજી શકશે. એને તૈયાર કરવામાં જેમણે જેમણે મદદ કરી છે તે સૌની આભાર સાથે નોંધ લઉં છું.

૨–૪–'૫૭

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સંપાદકનું નિવેદન

સને ૧૯૦૯ની સાલમાં ‘ હિંદ સ્વરાજ ’ નામે લખેલી લેખ-માળામાં પૂ. ગાંધીજીએ ‘ મિલના ધણી ’ને અને વકીલ તથા દાક્તરને રેંટિયો ચલાવવાની સલાહ આપી ત્યારે એ ‘ મૂરખ માણસની કૃતિ ’ જેવું કેટલાકને લાગતું હતું. આજે લગભગ અડધી સદી પછી વાતાવરણમાં ઘણો ફેરફાર થયો છે. છતાં યંત્રયુગના જમાનામાં હજી રેંટિયો અને ઘંટી-ઘાણીની મહત્તા ઘણાને ગળે ઊતરતી નથી અને તેથી બધા લોકોને કામ આપ્યા વગર, યંત્રોથી ઢગલાબંધ માલ ઉત્પન્ન કરીને જીવનધોરણ ઊંચું લાવવાનાં સ્વપ્નાં સેવે છે. પહેલી પંચવર્ષીય યોજનામાં એવા વિચારોથી પ્રેરાઈને ગ્રામોદ્યોગો અને નાના ઉદ્યોગો માટે ફક્ત રૂ. ૩૦ કરોડ (કુલ ખર્ચના ૧.૩ ટકા)ની જોગવાઈ કરી હતી. પણ અનુભવે જણાયું કે, મોટા ઉદ્યોગો ઉપર પૈસા ખરચવા છતાં બેકારી ઘટતી નથી અને સામાન્ય જનતાનું જીવનધોરણ ઊંચું આવતું નથી. તેથી બીજી યોજનામાં બેકારી-નિવારણના મુદ્દા ઉપર ભાર મૂકીને ગ્રામોદ્યોગો અને નાના ઉદ્યોગો માટે રૂ. ૨૦૦ કરોડ (કુલ ખર્ચના ૪.૧ ટકા)ની જોગવાઈ કરી છે. તે એકંદરે ઓછી છે. છતાં ગ્રામોદ્યોગોનું મહત્ત્વ તેમાં સ્વીકારાયું છે. એ સ્વીકારવા પાછળ કેવા વિચારો રહેલા છે અને ખાદી ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે તે માટે કેવી યોજના સૂચવી હતી અને તેમાંથી સરકારે છેવટે કેટલું સ્વીકાર્યું છે તે સમજવાની જરૂર છે. એ દૃષ્ટિએ આ પુસ્તિકામાં તેને લગતી હકીકતો એકઠી કરીને આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે. ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે પોતાની પુસ્તિકામાંથી એ હકીકતો આમાં ઉતારવાની રજા આપી તે માટે તેમનો આભારી છું.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આમાં રજૂ કરેલા ઘણા લેખો ૧૯૫૫–'૫૬ના 'હરિજનબંધુ'-માં છૂટક છૂટક પ્રસિદ્ધ થયેલા છે. તે જુદા જુદા હાથે લખાયેલા છે. પણ તેની પાછળ અમુક વિચારસરણી સમજાવવાની દૃષ્ટિ રહેલી છે. વિદ્યાપીઠના સાથી મિત્રોએ તેમાં મહત્ત્વનો ફાળો આપ્યો છે. તે બધાનાં નામ અહીં આપ્યાં નથી. પણ તે બધાની સંયુક્ત મહેનતનું આ ફળ છે એમ કહેવું જોઈએ. તેમ છતાં સંપાદનમાં કંઈ ભૂલ થઈ હોય તો તેનો દોષ મારો છે એમ પણ કહેવું જોઈએ. એવી કોઈ ભૂલ રહી ગઈ હોય કે રજૂઆતમાં દોષ હોય તો સુજ્ઞ વાચક લખી જણાવે એવી વિનંતી છે.

આ પુસ્તિકા, ખાદી-ગ્રામોદ્યોગની પ્રવૃત્તિ પાછળનો હેતુ અને તેનો કાર્યક્રમ ટૂંકામાં સમજવામાં મદદરૂપ થશે એવી આશા છે.

૩૧--૩--૧૯૫૭

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અનુક્રમણિકા

પ્રકાશકનું નિવેદન ૩

સંપાદકનું નિવેદન ૫

ખંડ ૧ લો : પૂર્વભૂમિકા

૧. ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગનું અર્થકારણ ૩

૨. નવી આર્થિક નીતિ ૮

૩. ખા. ગ્રા. બોર્ડના કાર્યક્રમની ભૂમિકા ૧૨

ખંડ ૨ જો : ખા. ગ્રા. બોર્ડનો કાર્યક્રમ

૧. કાપડ ઉદ્યોગ માટે યોજના ૨૧

૨. ઊનનો ઉદ્યોગ ૨૪

૩. હાથકાગળનું ક્ષેત્ર ૨૬

૪. ઘાણીની શક્તિ ૨૯

૫. સાબુનો ઉદ્યોગ કેમ વધારવો ? ૩૧

૬. દીવાસળીનો ગૃહોદ્યોગ ૩૩

૭. હાથછડનો ઉદ્યોગ ૩૭

૮. ચર્મઉદ્યોગોનો વિકાસ ૪૨

૯. મધનો ઘરગથ્થુ ઉદ્યોગ ૪૬

૧૦. ગોળ અને ખાંડસરીનો ઉદ્યોગ ૪૮

૧૧. તાડગોળ ઉદ્યોગનું મહત્ત્વ ૫૨

૧૨. માટીકામનો ઉદ્યોગ ૫૫

ખંડ ૩ જો : સરકારી કાર્યક્રમ અને વિવેચન

૧. આયોજન પંચનો કાર્યક્રમ ૫૯

૨. નવી ઔદ્યોગિક નીતિ ૬૭

૩. નવી કાપડ-ઉદ્યોગની નીતિ ૭૨

૪. આર્થિક વિચારણામાં કરુણ ભૂલ ૭૪

૫. હિંદના ઉદ્યોગીકરણનું સ્વરૂપ ૭૮

પૂર્તિ

૧. પહેલી અને બીજી પંચવર્ષીય યોજનાના ખર્ચનો કોઠો ૮૩

૨. બીજી પંચવર્ષીય યોજનાથી કેટલાને રોજી મળશે ? ૮૬

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ખાદી-ગ્રામોદ્યોગ શા માટે?

ખંડ ૧ લો

પૂર્વભૂમિકા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૧

ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગનું અર્થકારણ

[તા. ૭-૧૦-'૫૫ના રોજ અમદાવાદ રેડિયોથી આપેલો આ વાર્તાલાપ તેની રજાથી અહીં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.]

પૂ. ગાંધીજીને મન ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગો આપણા દેશના આર્થિક નવઘડતરને માટેનો રામબાણ ઉપાય જેવાં હતાં. દેશનાં ગામડાંમાં પથરાયેલી આપણી ગરીબમાં ગરીબ અને અવગણાયેલી વિશાળ માનવ મેદનીમાં ભ્રમણ કરતાં કરતાં, તેમને આ સત્ય લાધ્યું હતું. એને એ દરિદ્રનારાયણ કહેતા. તેની સેવા-આરાધના ખાદી-ગ્રામોદ્યોગ વગર નહીં બની શકે, અને એ સેવા હિંદ જો નહીં કરે તો દેશમાં સાચા સ્વરાજનો સૂર્યોદય પણ નહીં થાય, એમેય તે આથી જ કહેતા.

આ ઉદ્યોગોનો આશરો લીધા વગર દેશમાંથી આપણે બેકારી ભાગ્યે જ દૂર કરી શકીએ, એવો નમ્ર દાવો તેમણે વરસો ઉપર કર્યો હતો. એ વાત આજે પણ સાચી લાગે છે.

આપણા દેશમાં બેકારીનો શુમાર નથી. કોઈ મોટો આંકડાશાસ્ત્રી પણ હિંમતભેર એમ નથી કહી શકતો કે, તે આટલી છે કે તેટલી છે! સરકાર પાસે પણ આંકડા નથી. વાત એમ છે કે, જ્યાં આખી કે અર્ધી બેકારી જ બેકારી હોવી એ જ દેશના ધંધારોજગારની કરુણ દશા હોય, ત્યાં આંકડાવાળા પણ કઈ રીતે આંકડા કાઢવા બેસે! કાંઈક કાંઈક છૂટક નમૂનાક્ષેત્રો લઈને તેઓ ગણતરી કાઢીને બેકારીનો પ્રકાર અને તેના અડસટ્ટા અત્યારે કાઢવા લાગ્યા છે. એ પણ એ જ બતાવે છે કે, બેકારી એ જાણે હિંદના રોજગારની દશાને લાગેલો લૂણો જ ના હોય! આ લૂણો જો ના ઉખેડી કાઢીએ, તો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ધંધારોજગારનું આપણા દેશનું મકાન ધીમે ધીમે કરતાં તૂટવા અને પડવા ખાતે જ જાય, એ ઉઘાડી વાત છે.

એટલે આનો ઉપાય કર્યે જ છૂટકો. તે ઉપાય આજે પણ ખાદી અને આપણા વિવિધ ગ્રામોદ્યોગો જ છે, એમ અર્થશાસ્ત્રીઓ પણ હવે તો કબૂલ કરતા થયા છે. અને તેથી કરીને આવતી પંચ-વર્ષીય યોજનામાં આ ઉદ્યોગોને માનભરેલું સ્થાન મળી શક્યું છે. ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગના અર્થકારણની શક્તિ કેવી અદ્વિતીય છે, તે બતાવવાને સારુ આનાથી વધારે સારું બીજું કયું પ્રમાણ મળે તેમ છે?

ખાદી અને બધા ગ્રામોદ્યોગો મુખ્યત્વે હાથ-ઉદ્યોગો છે. એટલે કે, મનુષ્ય તેના હાથ વાપરીને અને સારી પેઠે કામ દે તેવાં વિધવિધ ઓજારો મારફતે એ ઉદ્યોગો ચલાવી શકે છે. તેમાં તેને કાચો માલ જોઈએ, તે પોતાની આસપાસ થતી થોકબંધ પેદાશમાંથી મેળવી લઈ શકે. તેને સારુ એને ઝાઝી મોટી મૂડીની ગરજ નથી રહેતી. અને તે જે માલ બનાવે તે એવો હોય છે કે, આસપાસના લોકોને જરૂરનો છે; એટલે કે તે ત્યાં ને ત્યાં ખપી જઈ શકે એવો હોય છે.

વળી આ ઉદ્યોગો ચલાવવાને માટે મોટાં શહેરો, તેમનાં ઘોલકાં અને ગંદકી, અને એવી બધી શહેરી પીડાઓ વગેરે જે અચૂક પેદા થાય છે, તે વહોરવી નથી પડતી. કેમ કે, હાથ-ઉદ્યોગ હોવાની સાથે આ ઉદ્યોગ ગ્રામ- કે ગૃહ- ઉદ્યોગો છે. એટલે કે, તેમનું સંગઠન બહુ સાદાઈથી અને ગામડાંનાં ઘરોમાં કરી શકાય છે.

અને તે ચલાવવાને માટે જરૂરી આવડત કે હુન્નરકળા જુઓ તો તે પણ સાદી અને સુંદર હોય છે. કારીગર તેમાં પોતાની કળા-કારીગરી રેડવાનો સર્જન-આનંદ લઈ શકે છે. તેમાં શરીરની ઇંદ્રિયોને સર્વાંગ રીતે રોકાણ મળે છે. તેથી યંત્રોમાં કરવી પડતી એકધારી ક્રિયા જેમ થાક, કંટાળો અને માનસિક અજંપો ઇ૰ માનસિક અસ્વસ્થતા પેદા કરે છે, એવું હાથ- અને ગ્રામ- ઉદ્યોગોમાં નથી થતું.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ ઉદ્યોગો ગૃહઉદ્યોગ હોવાથી તેમાં એક એવી મજેદાર રવાલ અને સંતોષદાયી મહેનત હોય છે કે, તેનાથી શહેરોના મજૂરોમાં જેવી કૃત્રિમ અને અસામાજિક માનસિક ભૂખ અને આધિવ્યાધિ જેવી બલાઓ પેદા થાય છે, તેવું આ ઉદ્યોગો કરનારને નથી થતું. લોકોની સમાજવૃત્તિ અને કુટુંબભાવ જેવી હિતકારી ભાવનાઓને પોષક વાતાવરણ આ ઉદ્યોગોને લઈને જામેલું રહે છે. આપણા દેશની ગ્રામીણ સંસ્કૃતિને માટે આ સુંદર વસ્તુ છે.

આની જ સાથે, આ ઉદ્યોગોના અર્થકારણ વિષે ગાંધીજીએ બીજી એક એવી જ જરૂરી ક્રાંતિકારી વાત કરેલી તે એ કે, આ હાથ- કે ગ્રામ- ઉદ્યોગોમાંથી જે ફાવે તેવા હોય, તે જો આપણાં બાળકોને સમજપૂર્વક કરતાં આવડે તેમ શાળાઓમાં શીખવીએ, તો તેના અનુબંધમાં તેમની કેળવણી પણ ઉત્તમ રીતે કરી શકાય. તે દ્વારા આજની કેળવણીની પ્રથામાં જે હાથપગની હરામી કે જૂઠાપણું અને જાતમહેનતની અરુચિ કે તે પ્રત્યે હલકો ભાવ પેસી ગયાં છે, તે દૂર થશે, અને એકઝપાટે બાળકોને કેળવણી આપવાની પદ્ધતિ પણ ઉત્પાદક પ્રવૃત્તિ દ્વારા શિક્ષણના સર્વમાન્ય સિદ્ધાંત પર મૂકી દઈ શકીશું. એમાંથી ઉપયોગી ચીજભાવ પેદા થશે, તે પણ નાનીસૂની વસ્તુ નથી. તેમાંથી આપણા અર્થજીવન પર પણ અસર થશે. આમ, આ ઉદ્યોગોની અસર કેવળ આર્થિક નથી. તે આપણા સમગ્ર જીવનનાં વિવિધ પાસાં પર પણ આવકારપાત્ર અસર કરે એવા છે. એના અર્થકારણમાંથી અનર્થ પેદા નથી થતો. જેટલું કરીએ એટલું પુણ્ય જ થાય એવા એ મંગળ હિતકારી છે.

પણ તો સવાલ એવો ઊઠે છે કે, તો પછી તે ચાલતા કેમ નથી? તેમને લોકો ઉપાડી કેમ નથી લેતા?

અને વળી કહેવામાં આવે છે કે, તેમનો માલ મોંઘો પડે તેનું શું? અને તે સારો સુઘડ અને ટકાઉ થશે કે?

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ સવાલોનો પૂરેપૂરો જવાબ આપવો હોય, તો તો હિંદનો બે ત્રણ સદીઓનો આર્થિક અને ઔદ્યોગિક ઇતિહાસ ડહોળવો પડે. એ અહીંયાં કરવા ન બેસી શકાય. તે માલને સારો સુંદર તો જરૂર બનાવી શકીએ. તે પેદા કરનાર માણસોને જો એમાં જીવ દેખાય એવી પરિસ્થિતિ અને આર્થિક આબોહવા સ્વરાજ-સરકાર રચે, તો સહેજે બને. સોંઘામોંઘા ભાવતાલ પણ અર્થતંત્ર વ્યવસ્થિત કરીને કરી શકાય. પણ મોટી મુશ્કેલી છે તે તો બીજી છે.

સૌ જાણે છે કે, આપણે ઘરગથ્થુ પેદા કરતા એવી જીવનની જરૂરોની બધી ચીજો ધીમે ધીમે યંત્રોદ્યોગથી અને વરાળ-વીજળીની શક્તિથી થવા લાગી. તેમાંથી લોકો બેકાર થયા અને યંત્રોના માલની ટેવ પડી ગઈ, તેની રુચિ બંધાઈ ગઈ, અને આમ જનતાના શ્રમનું શોષણ કરી તે દ્વારા તે યંત્રોદ્યોગી માલના ભાવ નીચા કરવાનું એક નવું અર્થશાસ્ત્ર, નાણાંશાસ્ત્ર, અને રાજ્યશાસ્ત્ર અને તેનો જાતજાતનો સરંજામ જગતમાં આજે તૈયાર થયો છે. આથી બેકારી જાગી એટલું જ નહીં, દેખાય નહીં એવાં ઝીણાં શોષણ કરનારાં કારણો પણ સમાજમાં પેદા થયાં છે.

વળી આ નવું ઉદ્યોગશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્ર આજે વિજ્ઞાનને નામે આદરમાન પામે છે. સુધરેલી ગણાતી દુનિયાનો પ્રવાહ એ ભણી વળે છે. એની અસર પણ આપણા ભણેલા અને ધનવાન વર્ગોના માનસ ઉપર છે. અને સમાજનો તો ધારો છે કે, महाजनो येन गतः स पन्थाः ।

આ બધું સમજીને આજે હવે આપણો રાજકર્તા વર્ગ એવા નિદાન પર આવ્યો છે કે, લોકોમાંથી બેકારી તો દૂર કરવી જ જોઈએ અને આપણા દેશમાં આર્થિક સ્વાવલંબન લાવવું જ પડશે. નહીં તો સૌ સુખે રોટલો રળી નહીં શકે અને તો પછી આપણી સ્વતંત્રતા પણ નહીં ટકી શકે. એટલે લોકો પોતાના રોજિંદા ઘરગથ્થુ ઉપયોગની

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ચીજો બને તેટલી બધી હાથઉદ્યોગ કે ગ્રામોદ્યોગથી બનાવે, તો દેશમાં જે અપાર શ્રમ રૂપી મૂડી પડેલી છે, તે ખપ લાગી જાય. આમ પેદા થતા માલની જોડે યંત્ર કે કારખાનાથી થતો માલ સરસાઈમાં નહીં ઊતરવો જોઈએ. એનો અર્થ એ નથી કે, યંત્ર કે કારખાનાને માટે કામ નથી. મોટાં મોટાં યંત્રો ને ઓજારો, લોખંડ, રેલવેનો સામાન, મોટરો, વીજળીનો સામાન વગેરે જેવી ભારે વસ્તુઓની પણ દેશમાં અમુક જરૂર છે જ. તે કારખાનાથી બની શકે એવા ઃઅરની બાબતો થઈ. દેશનાં કારખાનાં એવાં કામોમાં વળે. તેમાંનાં કેટલાંક સરકાર પોતે પ્રજાકીય ધન રોકીને ઊભાં કરે, અને કેટલાંક ખાનગી ઉદ્યોગપતિઓ પણ ભલે કરે.

આમ આપણા દેશની અંદર ઉદ્યોગધંધાનો જે નકશો રચાઈ રહ્યો છે, તેમાં આપણને સહેજે દેખાશે કે, ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગો સર્વસામાન્ય પ્રજાકીય કે રાષ્ટ્રીય મહત્ત્વ ધરાવે છે. તે ક્ષેત્ર મોટામાં મોટું છે. ખેતી અને તે ઉદ્યોગો મળીને દેશનું લગભગ પોણા ભાગનું ધન રળી આપે છે; માનવબળ પણ એવડું જ રોકાય છે. એટલે આ ઉદ્યોગોને સ્વમાનપૂર્વક ચાલે એવા પગભર કરીએ, તો હિંદની ઔદ્યોગિક નવરચનાની ગંગા નાહ્યા, એમ જરૂર કહી શકાય. આ કામ એક મહાન સામાજિક ક્રાંતિ જ સાધશે.

બીજું ક્ષેત્ર સરકારી ભારે ઉદ્યોગધંધાનું આવે છે, કે જે આજે પંચવર્ષીય યોજનામાં મુખ્ય સ્થાને છે.

પછી ત્રીજું ક્ષેત્ર ખાનગી ઉદ્યોગપતિઓના ધંધાનું આવે છે. એમના નિયમન માટે પણ કાયદાઓ વિચારાય છે.

આમ કરવાથી રાષ્ટ્રની સમગ્ર શ્રમ-મૂડી, કે જે અપાર પડી છે, તથા જે કાંઈ ધન-મૂડી પેદા કરીએ તે, તથા સ્વરાજસત્તા અને સરકારી નાણાં – એ ત્રણેને એક યોજનામાં સાંકળી લઈને આપણા દેશનું અર્થકારણ રચવા તરફ આજે આપણે વળીએ છીએ. તેમાં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગ અગ્રસ્થાને છે. તે આપણા ખરેખરા રાષ્ટ્રીય ઉદ્યોગો છે. તેમને ચાલુ કરવા દ્વારા જ આપણે ખરેખરું આર્થિક સ્વરાજ તથા શાંતિ અને પ્રેમનું એક સંયુક્ત, સહિયારું રાષ્ટ્રકુટુંબ રચી શકીશું.

૫–૧૦–'૫૫ મગનભાઈ દેસાઈ
(હ. વં. ૧૫–૧૦–'૫૫)

૨

નવી આર્થિક નીતિ

આવડી કૉંગ્રેસનો આદેશ

રાષ્ટ્રીય કૉંગ્રેસે, પોતાના આવડી ખાતેના અધિવેશનમાં, કલ્યાણ-રાજ્ય તથા સમાજવાદી સ્વરૂપની અર્થવ્યવસ્થાની સ્થાપના તેનું ધ્યેય છે, એવી જાહેરાત કરી હતી. એ ધ્યેયની સિદ્ધિને અર્થે તેણે જણાવ્યું કે, દેશની આર્થિક નીતિની નેમ વિપુલતા, ન્યાયસરની વહેંચણી તથા 'દશ વરસની અંદર સૌ કોઈને પૂરેપૂરી રોજગારી મળી રહે એ રીતે વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં કામની જોગવાઈ કરતા જવું,' એ હોવી જોઈએ. આ ત્રિવિધ આદેશ કેવળ ઉત્પાદનનાં સાધનોનું રાષ્ટ્રીયકરણ જ કરીને નહીં, પણ સૌને માટે પૂરેપૂરી રોજગારીની જોગવાઈ કરીને તે દ્વારા, રાષ્ટ્રની સંપત્તિની ન્યાયપૂર્વકની વહેંચણી કરવા માટે આર્થિક તેમ જ સામાજિક વ્યવસ્થાની નવરચના કરવાનું સૂચવે છે. આ રીતે, ભાર ઘણે અંશે સહકારી અર્થતંત્રમાં કાર્ય કરતી સમાનતાવાળી સમાજવ્યવસ્થાની સ્થાપના પર મૂકવામાં આવ્યો છે.

બેકારીનું પ્રમાણ

૨. દેશના બેકારોની સંખ્યા ઝપાટાબંધ વધતી જાય છે એને કારણે મુખ્યત્વે કરીને એ વસ્તુ પર ભાર મૂકવામાં આવે છે. ૧૯૫૪–૫૫ દરમ્યાન, ખેતીના તથા ઉદ્યોગોના ઉત્પાદન માટે નક્કી કરવામાં આવેલું

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લક્ષ્ય સિદ્ધ થયું હોવા છતાં, દેશમાં રોજગારીની તકોમાં થયેલો વધારો વધેલી જરૂરિયાતને પહોંચી વળવામાં નિષ્ફળ નીવડ્યો છે. શ્રી. ચિંતામણ દેશમુખના કહેવા પ્રમાણે, આયોજન-પંચે દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં હાથ ધરેલી બેકારીની તપાસ દર્શાવે છે કે, એકંદરે જોતાં કામ કરી શકે એવી ૮ થી ૧૦ ટકા વસ્તીને કોઈ ને કોઈ ઉત્પાદક કામમાં રોકવાની જરૂર છે. આ આંકડાઓ પરથી કશું પણ સર્વસામાન્ય વિધાન કરી શકાય એમ નથી, તેમ જ ખેતી કરનાર વસ્તીનો કેટલો ભાગ ખરેખર બીજા ધંધાઓઓમાં રોકી શકાય એમ છે, એનો અંદાજ કાઢવાનું મુશ્કેલ છે; તેમ છતાં જાડી ગણતરીથી એમ કહી શકાય કે, પંદર કરોડ જેટલી કામ કરી શકે એવી વસ્તી-માંથી લગભગ દોઢ કરોડ જેટલા માણસો બીજા ધંધાઓમાં રોકવાને માટે ઉપલબ્ધ છે. વસ્તીમાં થતા વધારાને પરિણામે મજૂરી કરી શકે એવા માણસોની દર વરસે વધતી અઢાર લાખની સંખ્યાનો એમાં ઉમેરો કરતાં, આવતાં દશ વરસમાં પૂરેપૂરી રોજગારીનું લક્ષ્ય સિદ્ધ કરવા માટે, તેમના કહેવા પ્રમાણે, બે કરોડ ચાળીસ લાખ માણસોને માટે અથવા બીજી પંચવર્ષીય યોજનાના અંત સુધીમાં એક કરોડ વીસ લાખ માણસોને માટે નવા કામની જોગવાઈ કરવી પડશે.

ગ્રામોદ્યોગોના રોજગારી આપવાની ગુંજાશ

૩. ગ્રામોદ્યોગોનો તીવ્ર વિકાસ સાધવા થકી જ આ દેશમાં ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ રોજગારીની જોગવાઈ કરવાનું અને સૌને પૂરેપૂરું કામ આપવાનું ધ્યેય સિદ્ધ કરી શકાશે, એમ હવે વધુ ને વધુ સમજાવા લાગ્યું છે. આયોજન-પંચે આ ઉદ્યોગોની રોજગારી આપ-વાની ગુંજાશનો સ્વીકાર કર્યો છે, અને સમાન ઉત્પાદનના કાર્યક્રમ માટે કાર્યની ઉચિત પરિસ્થિતિ પેદા કરવાની દૃષ્ટિથી નીચે પૈકીનાં એક યા વધુ પગલાં સૂચવ્યાં છે: (૧) ઉત્પાદનનાં ક્ષેત્રો અનામત રાખવાં, (૨) મોટા પાયાના ઉદ્યોગોની કામની ગુંજાશ વધવા ન દેવી, (૩)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મોટા પાયાના ઉદ્યોગ પર સેસ નાખવો, (૪) કાચો માલ પૂરો પાડવાની વ્યવસ્થા, અને (૫) સંશોધન, તાલીમ વગેરે માટે સંયોજિત પ્રયાસો. આ ઉપરાંત, એ ઉદ્યોગો માટે વિકાસના કાર્યક્રમો ઘડવાને તથા તેમનો અમલ કરવાને સત્તાવાર તંત્રની બહાર એક અલગ બોર્ડની રચના કરવી.

સરકારની ભૂલભરેલી નીતિ

૪. પરંતુ છેલ્લાં બે વરસનો અનુભવ દર્શાવે છે કે, ગ્રામોદ્યોગના સંચાલન માટે યોગ્ય પરિસ્થિતિ પેદા કરવાને સરકારે ન આ પગલાંઓને સંપૂર્ણપણે માન્ય રાખ્યાં કે ન તેમનો ધગશપૂર્વક અમલ કર્યો. સરકારે મોટા ઉદ્યોગોની કામની ગુંજાશમાં કરવામાં આવતો વધારો એકધારી રીતે અટકાવ્યો નહીં અને સુતરાઉ કાપડ-ઉદ્યોગ બાદ કરતાં, ગ્રામોદ્યોગોની તરફેણમાં ઉત્પાદનનાં ક્ષેત્રો પણ અનામત ન રાખ્યાં. વળી, સેસ તથા આર્થિક મદદ, એક ઉદ્યોગના જુદા જુદા વિભાગો વચ્ચે થતી હરીફાઈ અટકાવવામાં અસરકારક ન નીવડી; કેમ કે, તેણે તેમને એક સમગ્ર વસ્તુના ભાગો લેખવાને બદલે એકબીજાના વિરોધી તરીકે લેખ્યા. આ સંજોગોમાં દુર્બળ એવા ગ્રામોદ્યોગોના વિકાસ માટે સમાન ઉત્પાદનના કાર્યક્રમો ઘડવાનું તથા તેમનો અમલ કરવાનું શક્ય નહોતું.

સમાન ઉત્પાદન અને સમાન ભાવની નીતિની જરૂર

૫. એક બાજુએ દેશની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળે એટલા પ્રમાણમાં રોજગારીની તકો પેદા કરવાની તાકીદની જરૂર અને બીજી બાજુએ ૧૯૫૧ના વસ્તી-ગણતરીના આંકડા પરથી મળતી માહિતી કે ઉત્પાદક રોજગારી પૈકી ૭૨ ટકા જેટલી રોજગારી ઘરઆંગણે મળી રહે છે, એ વસ્તુ ગ્રામોદ્યોગોને વિકસાવવાની જરૂરિયાતને મહત્ત્વ અર્પે છે. દેશના હિતની દૃષ્ટિથી તેની રોજગારી માટેની ગુંજાશનો પૂરેપૂરો લાભ ઉઠાવવા માટે, આજે એક જ ઉદ્યોગના જુદા જુદા વિભાગોમાં જે હરીફાઈ પ્રવર્તે છે તે બંધ કરવાની અને સમાન ઉત્પાદનના અસરકારક કાર્યક્રમ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તૈયાર કરવા માટે પાયો નાખવાની જરૂર છે. પરંતુ એવો કાર્યક્રમ અમલમાં મૂકવા માટે એક જ ઉદ્યોગના જુદા જુદા વિભાગોના માલ વચ્ચેની હરીફાઈ દૂર કરવા માટે સમાન ભાવની નીતિની તથા જેમને સૌથી વધુ જરૂર હોય તેમને તે પ્રમાણે મદદ આપવાની જરૂર છે. સમાન ભાવની નીતિ, આ રીતે, એક જ ઉદ્યોગના જુદા જુદા વિભાગોને સમાન ઉત્પાદનના કાર્યક્રમમાં પોતાનો નિયત કરવામાં આવેલો હિસ્સો પૂરો કરવાને સજ્જ કરે છે અને તેથી કરીને સર્વાંગી વિકાસને અનુકૂળતા કરી આપે છે. સામાજિક રીતે મહત્ત્વનો અને આર્થિક રીતે કાર્યદક્ષ એવો વિકાસ સાધવાને નીચેનાં કારણોસર સમાન ભાવની નીતિ જરૂરી છે :

૧. એક જ ઉદ્યોગના જુદા જુદા વિભાગો વચ્ચેની હરીફાઈ ટાળવા માટે,

૨. રાષ્ટ્રની જરૂરિયાત પ્રમાણે ઉત્પાદન કરવાની અનુકૂળતા કરવા માટે,

૩. ઉદ્યોગના પછાત વિભાગોમાં ક્રમશઃ ટેકનિકલ સુધારા કરવા માટે ભૂમિકા તૈયાર કરવાને, અને

૪. ઉદ્યોગોના સઘળા વિભાગોમાં રોજીની સમાનતા માટેનો પાયો નાખવાને.

આવી નીતિ જ, કોઈ પણ ઉદ્યોગના સઘળા વિભાગોમાં ઉચિત ક્રમ પ્રમાણે અને અમુક સમયના ગાળામાં હુન્નરવિજ્ઞાનના સુધારા તથા રોજીની સમાનતા દાખલ કરી શકે તથા સમાજવાદી સ્વરૂપની સમાજવ્યવસ્થા તથા અર્થવ્યવસ્થા સ્થાપવાનું ઇચ્છિત ધ્યેય સિદ્ધ કરી શકે.

(हि. बं. ता. २६-४-'५५)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૩

ખા. ગ્રા. બોર્ડના કાર્યક્રમની ભૂમિકા

[બોર્ડના કાર્યક્રમની પુસ્તિકામાંથી ટૂંકાવીને]

ખાદી ગ્રામોદ્યોગના વિકાસનો આ કાર્યક્રમ મૂળ ખાદી ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડના આયોજન-વિભાગે નક્કી કરેલા અને બોર્ડ તેમ જ રચનાત્મક કાર્યકર્તાઓની ૧૯૫૪ના નવેમ્બરમાં મળેલી બેઠકે પસાર કરેલા પાયાના સિદ્ધાન્તોને આધારે ઘડવામાં આવ્યો છે. તે સિદ્ધાન્તો ટૂંકામાં નીચે પ્રમાણે છે:

ભારતના કુલ મજૂર-બળમાંથી આપમેળે રોજી મેળવતા કામદારોની સંખ્યા લગભગ ૭૧ ટકા જેટલી છે અને તેઓ રાષ્ટ્રીય આવકનો ઘણો મોટો ભાગ પૂરો પાડે છે. તેમની આર્થિક અને સામાજિક અગત્ય પ્રત્યેના તેમ જ તેમની ઉત્પાદન-પદ્ધતિ પ્રત્યેના બેધ્યાનપણાને લીધે તેમ જ, મોટા પાયા પરના ઉદ્યોગોના આક્રમણને લઈને તેમનાં કામકાજ, કમાણી અને જીવનની હાલત ખૂબ અસંતોષકારક રહી છે. આવાં આપમેળે કમાતાં કુટુંબો અને વ્યક્તિઓ પર નવી આર્થિક પદ્ધતિ રચવામાં આવે, તો જ મોભા અને તકની સમાનતાની ખાતરી સાથેની, આર્થિક અને સામાજિક ન્યાય ઉપર રચાયેલી નવી સમાજ-વ્યવસ્થા ઊભી કરી શકાય. આપણા દેશમાં તો આ થઈ શકવાની શક્યતા ઘણી મોટી છે. કારણ કે ૭૧% જેટલા નાગરિકો તો આપમેળે જ રોજી મેળવે છે. એટલે તેઓ સરળતાપૂર્વક પોતાનું કામકાજ કરી શકે એવી પરિસ્થિતિ પૂરી પાડવી, અને તેમને મોટા પાયા પરના ઉદ્યોગો સાથેની હરીફાઈમાંથી બચાવવા, એ જ જરૂરી અને શક્ય એવી રાષ્ટ્રીય નીતિ હોઈ શકે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ સિદ્ધાન્તોના આધારે રચનાત્મક કાર્યકર્તાઓના સંમેલને ઠરાવ કર્યો હતો કે :

૧. આપરોજી દ્વારા આર્થિક વિકાસને પોતાની નીતિના એક ભાગ તરીકે અને બીજી પંચવર્ષી યોજનાના પાયા તરીકે સ્વીકારવા ભારત સરકારને ભલામણ કરવી.

૨. રાષ્ટ્રીય અર્થતંત્રના આપરોજીના ક્ષેત્રનો વિકાસ કરી આખીયે પ્રજાને રોજી પૂરી પાડવાની યોજના તૈયાર કરવી.

૩. ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગ આપરોજી માટે સૌથી વધુ અનુકૂળ હોઈ, બેકારીનિવારણ માટે તેમના પૂર્ણ વિકાસની શક્યતાઓ શોધી કાઢવી અને તેમનો ઉપયોગ કરવો.

૪. આ પ્રકારના આર્થિક વિકાસને જરૂરી એવી વહીવટી, નાણાકીય અને હુન્નરી મદદ, બહુલક્ષી સહકારી મંડળીઓ દ્વારા, શરૂઆત માટે જરૂરી મૂડી પૂરી પાડીને અને સુધારેલાં સાધનો ઓળી તેમ જ પૂરાં પાડીને, કરવી જોઈએ.

૫. પૂર્ણ રોજગારી હાંસલ કરવા અને શોષણને રોકવા માટે, વિવિધ પ્રકારનાં ઉત્પાદનનું ક્ષેત્ર અલાયદું રાખીને ભારે અને મોટા પાયા પરના ઉદ્યોગોનું નિયંત્રણ કરીને કે અર્થતંત્રનાં વિવિધ ક્ષેત્રો વચ્ચેનું ઘર્ષણ રોકીને આપરોજીના ક્ષેત્રનું રક્ષણ કરવું તેમ જ તેને મજબૂત બનાવવું.

આ ઉપરાંત એ સંમેલને, ઉત્પાદનનાં સાધનોનો વિકાસ કરવાની તેમ જ તેમાં વીજળી કે અન્ય શક્તિ વાપરવાની જરૂરિયાત સ્વીકારેલી; પણ તેણે ભલામણ કરેલી કે, તેમ કરતાં પહેલાં રોજગારીનું ધોરણ ઘટે નહિ, તેમ જ એક વ્યક્તિ કે સમૂહ દ્વારા બીજાનું શોષણ ન થાય તેની ખાતરી કરી લેવી જોઈએ.

આ ભલામણોનો અર્થ એ થાય છે કે, ઉત્પાદનનાં એકમો, હુન્નરી દૃષ્ટિએ શક્ય હોય ત્યાં સુધી વ્યક્તિ, કુટુંબ કે પછી કુટુંબ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સમૂહનાં બનેલાં સહકારી મંડળોનાં બનેલાં હોવાં જોઈએ. આ વલણ રાખીને બોર્ડ તરફથી આખી યોજના તૈયાર કરવામાં આવી છે.

વિકેન્દ્રીકરણ

આખી યોજનાનું માળખું વિકેન્દ્રિત રહેશે. કારણ કે, તેમ કરવાથી જ ચાલુ હથિયારો, સાધનો અને આવડતનો ઉપયોગ કરી શકાશે; અને આપરોજીના ક્ષેત્રમાં જે ઉત્પાદનશક્તિ નકામી પડી રહે છે તેને પણ ઉપયોગમાં લઈ શકાશે. આ નીતિ અનુસાર નિત્યવપરાશની ચીજોના ઉત્પાદનની મુખ્ય અને પૂરક એવી સઘળી પ્રક્રિયાઓ વ્યક્તિગત કે કૌટુંબિક ધોરણે યોજવામાં આવશે. જ્યારે સાધનો તૈયાર કરવાનું કામ, કેટલાક માલને ઓપ આપનારી ક્રિયાઓ, કાચા માલનો પુરવઠો અને કેટલોક માલ પણ પ્રમાણમાં મોટા પાયા પર છતાં સહકારી ધોરણે કરવામાં આવશે. આમ કરવાથી જ અદ્યતન અને કાર્યક્ષમ સાધનો પૂરાં પાડી શકાશે અને માલની પડતર કિંમત વાજબી મર્યાદામાં રાખી શકાશે.

ઉત્પાદન-પદ્ધતિમાં ફેરફાર

આ બધા ઉદ્યોગોમાં કેટલાંયે સાધનો અને હથિયારોમાં સુધારણા કરવાનો અને કેટલીક વખતે તો આખીયે પ્રક્રિયા બદલી નાખવાનો ખ્યાલ તો કરાયો જ છે; છતાં એ સર્વાંગી દૃષ્ટિએ વિચાર કરીને તેની રોજગારી પર થનારી અસરનો વધુ ખ્યાલ રાખવામાં આવ્યો છે. વધુ સુધરેલી પદ્ધતિનું કંઈ મહત્ત્વ અને વિશેષતા હોય તો તે અમુક ચોક્કસ સમાજના સંદર્ભમાં જ હોય છે. તેને સુધરેલી પદ્ધતિ ગણવા માટે પાયાની વિચારવાની બાબત એ જ હોય કે, તે વધુ રોજગારી અને વધુ આવક પૂરાં પાડે છે કે કેમ? વળી ઉત્પાદનની સુધરેલી પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં તે શીખવવા માટે અને શીખવા માટે તાત્કાલિક પૂરતાં માણસો અને સાધનોની મર્યાદા પણ આડે આવે છે. અને તે બીજી યોજનાની મુદત પૂરતી તો ખરી જ. આમ છતાં જેમ જેમ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગ્રામોદ્યોગ માટે ઉત્પાદનનું ક્ષેત્ર ફાળવવામાં આવશે, તેમ તેમ માલની જાત, ઉત્પાદન અને કિંમતમાં પણ કાર્યક્ષમ ઉત્પાદન દ્વારા સુધારણા કરવી પડશે એમાં શંકા નથી.

ઉદ્યોગોના વિભાગ

ઉદ્યોગોના વિકાસનું ક્ષેત્ર નક્કી કરવાની દૃષ્ટિએ ગ્રામોદ્યોગોને બે વિભાગમાં વહેંચી શકાય :

૧. એવા ઉદ્યોગો કે જે હાલમાં ચાલુ છે અને જેમનો મોટા પાયા પરના ઉત્પાદન સાથે સર્વસામાન્ય કાર્યક્રમ નક્કી કરવાનો હોય; એમાં ખાદી, રેશમ અને ઊનનું ગૃહોદ્યોગી કાપડ, હાથછડ, ઘાણી, ચામડાં-કામ, સાબુ, ગોળ અને ખાંડસરી, ઘરગથ્થુ દીવાસળી અને હાથકાગળનો સમાવેશ કરી શકાય.

૨. એવા ઉદ્યોગો કે જેમનો ભવિષ્યમાં વિકાસ કરવા સારી એવી શક્યતા રહેલી હોય. જેવા કે, તાડગોળ, મધમાખીપાલન અને માટીકામ.

પહેલા વિભાગમાં મોટા પાયા પરના ઉત્પાદન સાથે એક સર્વવ્યાપી કાર્યક્રમ નક્કી કરી લેવો જોઈએ. હાલમાં તો બોર્ડની યોજનામાં ૧૯૫૪ માં હતી તેના કરતાં દેશમાં જે કંઈ વધારાની માગ ઉત્પન્ન થાય, તે આ ગ્રામોદ્યોગ દ્વારા સંતોષવાની ભલામણ છે.

બીજા વિભાગના ઉદ્યોગોમાં તાડગોળની ભલામણ, ખાસ કરીને, ભારતીય બંધારણના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો અને દારૂબંધી સમિતિની ભલામણને અમલમાં મૂકવા માટે દેશભરમાં દારૂબંધી દાખલ કરવામાં સહાય થવાની દૃષ્ટિથી કરવામાં આવે છે. આ ઉદ્યોગથી, દારૂબંધીથી ઊભી થતી બેકારી ટાળી શકાશે. બાકીના બે ઉદ્યોગોમાં તો હાલમાં જેઓ તે ઉદ્યોગમાં રોકાયેલા છે તેમને વધુ સારી ઉત્પાદન-પદ્ધતિઓ શિખવાડી, તેમને વધુ સારી અને પૂરેપૂરી રોજી અપાવવાનો ઉદ્દેશ છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કાર્યકર્તાઓની તાલીમ

આવા વ્યાપક કાર્યક્રમ માટે તમામ કક્ષાના કાર્યકર્તાઓની ફોજ જોઈએ એ તો દેખીતું જ છે. તે તૈયાર કરવા માટે આ યોજનામાં નીચે પ્રમાણે આયોજન કરવામાં આવ્યું છે :

કેન્દ્રીય ધોરણે વિદ્યાલયો દ્વારા, સુપરવાઈઝરો, ઇન્સ્પેક્ટરો અને સંગઠકો તૈયાર કરવા. પ્રાદેશિક વિદ્યાલયો દ્વારા પણ આવા જ કાર્યકર્તાઓ ચોક્કસ પ્રદેશની જરૂર મુજબ તૈયાર કરવા, તેમ જ ઉદ્યોગોમાં કામ કરતા કારીગરોને તાલીમ આપવી. વળી પ્રત્યેક ઉદ્યોગમાં ઊંડાણથી કામ થાય અને સંશોધન થાય તે માટે પ્રત્યેક ઉદ્યોગ માટે વિશેષ સંશોધન કેન્દ્રો ખોલવાં. તેમ જ આ ઉદ્યોગોની તાલીમ ગામડામાં કામ કરતા કારીગરોને ઘેરબેઠાં પહોંચાડી શકાય તે માટે ફરતી તાલીમી ટુકડીઓ તૈયાર કરવી. વળી જુદા જુદા સ્થળે કામ કરતા કાર્યકર્તાઓને એકબીજાના અનુભવનો લાભ મળે, તેમ જ તેઓ ઉદ્યોગો વિષેની અદ્યતન પરિસ્થિતિથી અને શોધખોળથી માહિતગાર રહે તે માટે, ઓપ-વર્ગોના અભ્યાસક્રમો (Refreshers' Courses) યોજવા.

સંગઠન

આ આખાયે કાર્યક્રમના અને મુખ્યત્વે ઉત્પાદનના અમલનું કામ, તે તે રાજ્યોનાં ખાદીગ્રામોદ્યોગ બોર્ડો, પોતાનો વિસ્તાર, ચોક્કસ ઉદ્યોગોના વિકાસની શક્યતા, તેમ જ તાલીમબદ્ધ કાર્યકર્તાઓની છતને ધ્યાનમાં લઈને, પાર પાડશે.

તે સૌના પ્રયાસોનું સંકલન કરવાનું, તેમને નાણાંકીય સહાય આપવાનું, હુન્નરી માહિતી પૂરી પાડવાનું, તેમ જ જરૂરી માર્ગદર્શન કરાવવાનું કામ કેન્દ્રીય ખાદી-ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડ કરશે.

વળી કેન્દ્રીય ખાદી-ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડ, સામુદાયિક વિકાસ યોજનાઓનો સહકાર પણ સાધશે અને તે દ્વારા પણ ઉત્પાદનનાં લક્ષ્યાંકો પાર પાડવા પ્રયત્ન કરશે. ચોક્કસ વિસ્તારોમાં ‘ સઘનક્ષેત્ર ’ની યોજના દાખલ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કરી સમગ્ર આર્થિક વિકાસ અને પ્રાદેશિક સ્વાવલંબન સાધવા કોશિશ કરશે.

આમ, ટૂંકમાં વિવિધ વિકાસ કાર્યક્રમો અને ઉત્પાદન, ફાળવેલા લક્ષ્યાંકો મુજબ પાર પાડવાનું કાર્ય રાજ્યની સરકારો અને સામુદાયિક વિકાસ યોજનાઓ ઉપાડશે. જ્યારે વિવિધ પ્રયાસોનું સંકલન, સંશોધન અને તાલીમ તેમ જ જરૂર હોય ત્યાં મર્યાદિત ઉત્પાદન કાર્યક્રમની જવાબદારી બોર્ડ સીધું પોતે જ લેશે.

આવશ્યક નીતિ

દેખીતી રીતે આ આખા કાર્યક્રમની સફળતાનો આધાર સરકારની સામાન્ય આર્થિક નીતિ અને ગ્રામોદ્યોગ સંબંધમાં અપનાવેલી ખાસ નીતિ ઉપર રહે છે. આવી નીતિ અપનાવવા ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે નીચેનાં પગલાં સૂચવ્યાં છે:

૧. ગ્રામોદ્યોગ માટે ઉત્પાદનના ચોક્કસ જથ્થાઓ અલગ રાખવા.

૨. મોટા પાયા પરનું ઉત્પાદન કરનારાં કારખાનાં વધવા ન દેવાં.

૩. મોટા પાયા પરના ઉત્પાદન ઉપર ખાસ વેરો (cess) નાખવો.

૪. આ ઉદ્યોગ માટે જરૂરી કાચો માલ યોગ્ય ભાવે અને જરૂરી સમયે મળે તે માટે જોગવાઈ કરવી; અને

૫. દેશવ્યાપી સંશોધન અને તાલીમનું સંકલન કરવું.

ગ્રામોદ્યોગની આ સમગ્ર યોજના પણ આ ભલામણોને ધ્યાનમાં રાખીને અને અનુકૂળ થઈને ઘડવામાં આવી છે તે ઉદ્યોગવાર કાર્યક્રમ તપાસીશું ત્યારે જોવા મળશે.

પણ સર્વસામાન્ય ઉત્પાદન કાર્યક્રમની જે ભલામણ કરાઈ છે તેમાંથી સહજભાવે એ પરિણામ નીપજે છે કે, પ્રત્યેક ઉદ્યોગ માટે ચોક્કસ ભાવ અંગેની નીતિ પણ અપનાવ્યા સિવાય ચાલી શકે નહીં.

સર્વસામાન્ય ભાવનીતિ

હજી સુધી સરકારે મોટા પાયા પરનું ઉત્પાદન કરતાં કારખાનાં વધતાં અટકાવ્યાં નથી; અને ખાદી સિવાય આ ઉદ્યોગો માટે ઉત્પાદનનું

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અલાયદું ક્ષેત્ર પણ રાખ્યું નથી. આ કારણોને લઈને તે ઉદ્યોગો આર્થિક સહાય તેમ જ ભાવમાં અપાતા વળતર છતાં, મોટા પાયાના ઉત્પાદનની હરીફાઈ સામે ટકી શક્યા નથી.

આનો ઉપાય તો એ છે કે, પ્રત્યેક ઉદ્યોગનાં ગ્રામોદ્યોગી અને યંત્રોદ્યોગી એમ બંને ક્ષેત્રોનાં ઉત્પાદન માટે એકસરખી ભાવનીતિ એવી રીતે અપનાવવી જોઈએ કે, જેથી તેમની વચ્ચે થતી હરીફાઈ અટકાવી શકાય. આ હેતુસર બોર્ડે ઉપરનાં પગલાંની સાથે બીજાં બે વધુ પગલાંઓ પણ સૂચવ્યાં છે:

૧. ગ્રામોદ્યોગોને ચોક્કસ ઉત્પાદનની સોંપણી; અને

૨. બંને વિભાગો માટે સર્વસામાન્ય અને સુસંબદ્ધ ભાવનું માળખું.

હવે પછીનો પંચવર્ષીય કાર્યક્રમ આ પૂર્વભૂમિકામાં જોવામાં આવશે તો તે સમજવામાં સરળતા થશે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ખાદી–ગ્રામોદ્યોગ શા માટે?

ખંડ ૨ જો

ખા. ગ્રા. બોર્ડનો કાર્યક્રમ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૧

કાપડ ઉદ્યોગ માટે યોજના

આપણા દેશની પરિસ્થિતિ જોતાં લાગે છે કે, આપણાં ગામડાંનું ગૌરવ અને સ્વાતંત્ર્ય બંને જાળવવાં હોય તો જીવન-જરૂરિયાતોમાં તે સ્વાવલંબી હોવાં જોઈએ. આમ છતાં આપણે ત્યાં એ ઉદ્યોગ પરદેશી શાસન દરમિયાન જુદી જ રીતે વિકસ્યો છે અને ભારે કેન્દ્રીકરણ થયું છે. પરિણામે ગામડાંઓનો એક મોટો ઉદ્યોગ ભાંગી પડ્યો છે, અને બેકારી કે અર્ધબેકારી ખૂબ ફેલાઈ છે.

હાલમાં આપણે ત્યાં વપરાશ માટે ૫૭૬ કરોડ વાર કાપડ અને નિકાસ માટે ૮૦ કરોડ વાર કાપડની માંગ છે. એ બધામાંથી મિલો દ્વારા ૫૦૦ કરોડ વાર ઉત્પાદન થાય છે. જ્યારે તેમાં રોજી તો માત્ર ૭ થી ૮ લાખ માણસોને જ મળે છે.

તેથી બીજી પંચવર્ષીય યોજનામાં સામેલ કરવા માટે અખિલ હિંદ ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે એક ઉત્પાદનની યોજના તૈયાર કરી છે, જે દ્વારા બેકારીનો મોટામાં મોટો પ્રશ્ન હલ કરી શકાય અને તે ઉદ્યોગનું વિકેન્દ્રીકરણ પણ થાય.

બોર્ડની માન્યતા અનુસાર, ૧૯૬૦–૬૧માં, એટલે કે બીજી પંચવર્ષીય યોજનાને અંતે, દેશનો વપરાશ ૭૨૦ કરોડ વાર જેટલો થશે. વળી નિકાસ પણ વધીને ૧૦૦ કરોડ જેટલી થશે. એટલે કુલ ૮૨૦ કરોડ વાર કાપડ ઉત્પન્ન કરવું પડશે.

એ ૮૨૦ કરોડ વારની પેદાશ માટે બોર્ડે નીચે પ્રમાણે ફાળવણી કરી છે: મિલો અત્યારે ૫૦૦ કરોડ વાર કાપડ ઉત્પન્ન કરે છે તે અને યંત્રસાળોનું ૨૦ કરોડ વાર કાપડનું ઉત્પાદન ચાલુ રાખવું. હાથસાળ ઉપર ૧૩૩ કરોડ વાર કાપડ વણાય છે તે વધારીને ૧૫૦

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કરોડ વાર કરવું. તેમ જ અત્યારે ખાદીનું ઉત્પાદન ૩ કરોડ વાર છે તે વધારીને આવતાં પાંચ વર્ષમાં ૧૫૦ કરોડ વાર કરવું.

આમ કરવા માટે જરૂરી એવી નીતિ તરીકે, સૂચન કરાયું છે કે:

(૧) મિલોની ચાલુ વણાટ અને ઉત્પાદન શક્તિમાં ઉમેરો થતો અટકાવવો.

(૨) યંત્રસાળોની ઉત્પાદન શક્તિમાં થતો ઉમેરો પણ રોકવો.

(૩) મિલોની સૂતર કાંતવાની શક્તિને રોકવી.

(૪) હાથસાળની કુલ ઉત્પાદન શક્તિનો હાલ ૩૩.૩ ટકા જ ઉપયોગ થાય છે તેને બદલે ૬૬.૬ ટકા ઉપયોગ કરવો.

(૫) ૪૦ કરોડ રતલ જેટલી વધારાની સૂતરની માંગને પહોંચી વળવા માટે દેશભરમાં ૧૭ લાખ જેટલા અંબર ચરખા દાખલ કરવા.

ટેક્ષ્ટાઈલ ઇન્કવાયરી કમિશનના મતે દેશમાં ૨૧.૯ લાખ જેટલી હાથસાળ છે. તેના પર ૧૫ લાખ માણસો આધાર રાખે છે. જ્યારે ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડના મતે દેશભરમાં કંઈ નહીં તો ૨૫ લાખ સાળો છે અને તેના ઉપર ૩૭.૫ લાખ માણસોનો આધાર છે.

વળી હાથસાળ ઉપર રોજના છ વાર લેખે વર્ષમાં ૩૦૦ દિવસ કામ કરીને એ સાળો કુલ ૪૫૦ કરોડ વાર ઉત્પન્ન કરી શકે. જ્યારે બોર્ડના મતે તેઓ હાલ ૧૪૦ કરોડ વાર કાપડ જ ઉત્પન્ન કરે છે અને જે પ્રયાસો થયા છે તેને પરિણામે તે ૧૯૫૫–૫૬માં વધીને ૧૫૦ કરોડ વાર થશે. આમ તેમની ઉત્પાદન શક્તિના ૩૩.૩ ટકા જ ઉપયોગમાં લઈ શકાશે. પરંતુ અહીં સુધી તો તેઓ મિલના સૂતરનો જ ઉપયોગ કરશે.

આ અંગે નોંધવા જેવું એ છે કે, હાથસાળોની ૬૬ ટકા જેટલી ફાજલ ઉત્પાદન શક્તિ ઉપયોગમાં લેવા માટે જરૂરી ૪૦ કરોડ રતલ જેટલું સૂતર મેળવવા માટે ટેક્ષ્ટાઈલ ઇન્કવાયરી કમિટીએ ૩૬ કરોડની મૂડી રોકીને વધારાની સૂતરની મિલો સ્થાપવાનું સૂચવ્યું છે!!

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એની વિરુદ્ધમાં ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે હાથસૂતર પેદા કરવાની યોજના કરી છે. તે સારુ હાથ વડે ચાલતા ૧૨ થી ૪૦ આંક સુધીનું સૂતર કાંતતા, ચાર ત્રાકવાળા ૧૭ લાખ અંબર ચરખાઓ સ્થાપવાનું સૂચવ્યું છે, કે જેમાં માત્ર ૧૫.૫ કરોડ રૂપિયાની મૂડી જોઈશે !

આ અંબર ચરખા દ્વારા દેશમાં ૩૪.૪ લાખ કાંતનારા-પીંજનારા રોજની સરેરાશ એક રૂપિયાની આવક મેળવી શકશે.

બીજી પંચવર્ષીય યોજના દરમિયાન હાલના જે ચાલુ રેંટિયા છે તે તો ચાલુ જ રહેશે અને અંબર ચરખા તો ધંધાદારી અને પૂરો સમય કાંતનારાઓ દ્વારા જ ચલાવવામાં આવશે. જોકે ધીરેધીરે ચાલુ ચરખાને સ્થાને અંબર ચરખો વધુ વ્યાપ્ત બનાવી શકાશે. હાલમાં તો સાદા ચરખાની ખાદીનું ઉત્પાદન જે ૩ કરોડ વાર છે તે વધારીને ૫ કરોડ વાર બનાવાશે અને તે બાકીનાં પાંચે વર્ષ ચાલુ રખાશે.

ઉપર જણાવ્યા અનુસાર, કાપડ ઉત્પન્ન કર્યા પછી પણ તેના વેચાણનો પ્રશ્ન પણ ઊભો જ રહે છે. અંબર ચરખાને દાખલ કર્યા પછી પણ એક જ પના અને આંકના મિલ કાપડ અને ખાદી વચ્ચે વારે ૦-૧૨-૦ નો ફેર રહે છે. એટલે મુક્ત બજારમાં હાથસાળના અથવા અંબર સૂતરના કાપડને ટકાવવું હોય તો હરીફાઈ થતી અટકાવવી એ જરૂરી છે અને તે આખાયે દેશના હિતમાં યોગ્ય ભાવનીતિ અપનાવીને જ થઈ શકે. બીજી રીતે કહીએ તો, એક સામાન્ય ઉત્પાદન કાર્યક્રમનો સફળ અમલ કાપડ ઉદ્યોગના બધા વિભાગોને અંકુશમાં રાખતી સામાન્ય ભાવનીતિ ઉપર જ આધાર રાખે છે અને એ ભાવ એ રીતે નક્કી થાય કે, ખાદી સસ્તામાં સસ્તી વેચાય અને આબકારી જકાત દ્વારા મિલના કાપડનો ભાવ ઊંચો લેવાયો હોય.

આ ભાવ નક્કી કરવા માટે બોર્ડે એક કાપડ ઉદ્યોગ ભાવપંચની પણ સૂચના કરી છે, કે જે વિવિધ વિભાગોના પ્રતિનિધિઓનું હોય અને ચર્ચા અને વાટાઘાટો દ્વારા ભાવનિર્ણયનું કાર્ય કરે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કાંતનારા અને પીંજનારાઓની તાલીમ માટે અંબર ચરખાની અને ચાલુ ખાદીની આ આખીયે યોજના પાછળ એકંદરે ૫૧.૭૩ કરોડ રૂપિયાનું ખર્ચ થવાનો અંદાજ છે. તે દ્વારા કુલ ૪૯ લાખ વ્યક્તિઓને પૂરા સમયનું કામ આપી શકાશે; અને ચાલુ ચરખા ઉપર રોજની એ આંટી લેખે વર્ષમાં ૧૫૦ દિવસ જ કાંતનારને પણ સાથે ગણીએ તો તેવા ૪૦.૧ લાખ કાંતનારા સાથે કુલ ૮૯ લાખ માણસોને આ રીતે રોજી આપવાની અને તેઓમાં આશરે ચાર અબજ રૂપિયાની આવક વહેંચવાની શકયતા છે.

કાપડ ઉદ્યોગનો વિકાસ આમ નવે માર્ગે કરવામાં આવે તો જ આપણા દેશમાં આમજનતાની બેકારી-અર્ધબેકારીનો પ્રશ્ન હળવો કરવાનું સરળ બને.

(ह. बं. २७-८-'५५)

૨

ઊનનો ઉદ્યોગ

કાપડના વપરાશમાં સુતરાઉ કાપડથી બીજે નંબરે રેશમી અને ગરમ કાપડ આવે છે. આપણા દેશમાં સમધારણ આબોહવાને કારણે ગરમ કાપડનો વપરાશ ઓછો થાય છે. છતાંય ઠંડી ઋતુમાં કોઈ ને કોઈ રૂપમાં ગરમ કાપડ પ્રાચીન કાળથી વપરાય છે, એટલે તેનો ઉદ્યોગ ઘણો જૂનો છે. તે ધંધો ગામડામાં સારી પેઠે ચાલતો હતો; અને ધાબળા, શેતરંજી, શાલો વગેરે ગરમ માલ બનતો હતો. તેમાંથી કેટલોક માલ નિકાસ પણ થતો હતો. પણ ભળતા મિલ કાપડ અને પરદેશી કાપડની હરીફાઈને લીધે બીજા ગૃહઉદ્યોગોની માફક તે ધંધો પણ ઓછો થતો ગયો છે. તેને સજીવન કરવાની જરૂર છે. તે અંગે ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે બીજી પંચવર્ષીય યોજના માટે નીચેની મતલબનાં સૂચનો કર્યાં છે :

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૧) આપણું ઊન ભેળસેળવાળું, હલકી જાતનું અને ટૂંકા રેસાનું થાય છે અને તેને કાંતવા, પીંજવા, વણવામાં કાર્યક્ષમ સાધનો વપરાતાં નથી. ઘેટા દીઠ ઊન પણ ઓછું ઊતરે છે. આ પરિસ્થિતિમાં સુધારો કરવા સંશોધન કરવું અને ઉત્પાદકોને મદદ આપવી.

(૨) ૯ ઉત્પત્તિકેન્દ્રો, ૨ રંગકામનાં કેન્દ્રો અને ૫. તાલીમ કેન્દ્રો ખોલવાં અને તે દ્વારા ઉત્પાદન સુધારવાની વ્યવસ્થા કરવી.

(૩) સરકારી કામો માટે આ રીતે પેદા થતા માલની ખરીદીને પસંદગી આપવી અને વેચાણ ઉપર રૂપિયે ત્રણ આના રાહત-મદદ આપવી.

(૪) આ પ્રકારના માલની મિલોની પેદાશ ઉપર અને આયાત ઉપર અંકુશ મૂકવો.

આમ કરવાથી, ગરમ કાપડનો ભાવ હાલ વારનો રૂ. ૮–૧૩–૦ પડે છે તે ઘટીને રૂ. ૬–૧૧–૦ થશે અને ૩૫,૨૫૦ વધુ લોકોને રોજી મળશે. અત્યારે આ ધંધામાં આશરે ૩ થી ૪ લાખ માણસોને થોડા સમયની કે આખા સમયની રોજી મળે છે તેમને પણ નિશ્ચિત કામ મળશે અને વધુ રોજી મળશે. આટલા ખર્ચમાં આ કંઈ નાનોસૂનો ફાયદો નથી.

(ह. बं. ७–१–'५६)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૩

હાથકાગળનું ક્ષેત્ર

કાગળ એ આધુનિક જમાનાની મહત્ત્વની જરૂરિયાત છે. તેનો ઉપયોગ દિવસે દિવસે વધતો જાય છે. કાગળનાં યાંત્રિક કારખાનાં શરૂ થયા પહેલાં હાથથી કાગળ બનાવાતા તે સારા ટકાઉ થતા અને જમાનાઓ સુધી બગડતા નહોતા. હાલ પણ, કેટલેક અંશે, ચોપડાઓ અને દસ્તાવેજોમાં એવો હાથકાગળ વપરાય છે, પણ તે ઉદ્યોગ ઘણો ઓછો થઈ ગયો છે. તેને ઉત્તેજન આપવામાં આવે તો કાગળની પેદાશ વધારી શકાય અને ઘણા લોકોને રોજી આપી શકાય. તેની શક્યતા કેટલી છે તે અખિલ ભારતીય ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે બીજી પંચવર્ષીય યોજના માટે તૈયાર કરેલા ખરડા ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

હિંદમાં હાલ માથા દીઠ વાર્ષિક સરેરાશ ૧.૧ રતલ કાગળ વપરાય છે ત્યારે ઇંગ્લન્ડ — અમેરિકા જેવા દેશોમાં માથા દીઠ ૧૫૦ થી ૨૫૦ રતલ કાગળ દર વરસે વપરાય છે. આપણે ત્યાં અક્ષરજ્ઞાનનું પ્રમાણ ૧૮ ટકા જેટલું છે, ત્યારે ત્યાં લગભગ બધા લોકોને પોતપોતાની ભાષામાં લખતાં વાંચતાં આવડે છે. એટલે આપણે ત્યાં અક્ષરજ્ઞાન વધતાં કાગળનો વપરાશ વધવાનો એ નક્કી છે.

કાગળનો વપરાશ માથા દીઠ ૧૦ રતલ થાય તોપણ આખા દેશ માટે આશરે ૧૫ લાખ ટન કાગળ જોઈએ. તેને પહોંચી વળવામાં હાથઉદ્યોગ સારી પેઠે કામ આપી શકે એમ છે. શાળાનાં બાળકોને તે શીખવવામાં આવે તો પોતાના શિક્ષણની સાથે વરસે દરેક વિદ્યાર્થી સરેરાશ ૧૦ રતલ કાગળ રોજના દોઢ બે કલાકના કામમાંથી બનાવી શકે. તે ઉપરાંત આવાં કારખાનાં દ્વારા પણ હાથકાગળનું ઉત્પાદન વધારી શકાય.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ભારતમાં હાલ મોટા પાયા પર ચાલતી કાગળની ૧૮ મિલો છે. તેમાં વરસે લગભગ દોઢ લાખ ટન કાગળ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાં આશરે ૨૨,૦૦૦ મજૂરોને કામ મળે છે. આ મિલોની કુલ ઉત્પાદનશક્તિ અને હાલના તેમના ચાલુ ઉત્પાદન વચ્ચે ઝાઝો ફરક નથી. એટલે તેમના દ્વારા વધુ કાગળ પેદા કરવાનો અવકાશ ઓછો છે. આથી વધુ ઉત્પાદન માટે આપણે બીજી રીતે વિચાર કરવો રહ્યો. તે સારુ નવાં યાંત્રિક કારખાનાં વધાર્યાં સિવાય હાથઉદ્યોગથી આ કામ થઈ શકે એમ છે, અને એ રીતે લોકોને રોજી આપવાનો સવાલ પણ હળવો થઈ શકે. આથી ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે તે ધંધાના વિકાસ માટે પોતાની યોજના રજૂ કરી છે, તેનો સાર આ પ્રમાણે છે:

૧૯૫૩–૫૪ માં કાગળનો વપરાશ ૧,૯૦,૪૦૦ ટન હતો અને તે ૧૯૬૦–૬૧ માં ૨,૨૦,૦૦૦ ટન થશે એમ યોજનાકારોનું માનવું છે. તેથી તેનું ઉત્પાદન નીચે પ્રમાણે વહેંચી નાખવાનું બોર્ડે સૂચવ્યું છે:

હાલમાં મિલોમાં ૧,૪૫,૦૦૦ ટન, આયાત દ્વારા ૪૫,૦૦૦ ટન અને ગૃહઉદ્યોગ દ્વારા ૪૨૭ ટન કાગળ આપણને મળે છે. તેને બદલે ૧૯૬૦–૬૧ માં મિલોને ૧,૭૬,૦૦૦, આયાત ૪૦,૦૦૦ અને ગૃહ-ઉદ્યોગોને ૪૪૦૦ ટન ફાળવવાનું સૂચવાયું છે.

તે માટે (૧) ગૃહઉદ્યોગ દ્વારા બનાવી શકાય એવા કાગળોની આયાત સદંતર બંધ કરવી પડશે. (૨) મિલોને શાહીચૂસ જેવા કાગળો બનાવવાની મનાઈ કરવી પડશે. (૩) પરદેશથી ૪૦,૦૦૦ ટનથી વધુ કાગળ દર વર્ષે મંગાવવા ઉપર પણ બંધી કરવી પડશે.

તેથી કરીને આ માટે બોર્ડે નીચે પ્રમાણે કાર્યક્રમ સૂચવ્યો છે:

(૧) આવતાં પાંચ વર્ષમાં ૧૦૦ માણસોને કામ આપી શકે એવી ૮૦ જેટલી સહકારી ધોરણે ચાલતી સહકારી મંડળીઓ કે મર્યાદિત જવાબદારીવાળી કંપનીઓનાં ઉત્પાદન એકમો સ્થાપવાં, જેના દ્વારા ૨૦૦૦ ટન કાગળનું ઉત્પાદન થઈ શકે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૨) બે ચાર કુટુંબોનો એક અને આશરે ૧૦ માણસોને રોજી આપતા એવા ૪૦૦ ગૃહ-એકમો સ્થાપવા, જેથી વાર્ષિક ૫ ટનને હિસાબે ૨૦૦૦ ટન ઉત્પાદન થાય. વળી ૪૦૦ જેટલા એકમો શાળામાં ખોલવાનું સૂચવાયું છે. તેમાં પણ વર્ષે એક ટન લેખે ૪૦૦ ટન ઉત્પન્ન થઈ શકે.

આમ કુલ ૫૨૬·૭૫ લાખ રૂપિયાની કિંમતના ૪,૪૦૦ ટન હાથ-કાગળનું ઉત્પાદન થાય અને કુલ ૧૨,૦૦૦ વધુ માણસોને રોજી મળે.

આ યોજનાની વ્યવસ્થા માટે એક કેન્દ્રીય સંસ્થાના ખર્ચ પેટે ૮–૧૦ લાખ રૂપિયા, તેની તાલીમ આપવાને માટે મદદ પેટે ૬·૭૫ લાખ, મકાન, સાધનો અને યંત્રો વગેરે પ્રાથમિક જરૂરિયાતો માટે ૨૮·૯૬ લાખ, આ એકમોની સ્થાપના માટે આપવાની લોન માટે ચાલુ મૂડી પેટે રૂ. ૨૦ લાખ, અને તે માલ બજારમાં ટકી શકે તે માટે ભાવમાં રાહત પેટે આપવા માટે ૭૫·૬૨ લાખ ખર્ચવાનું સૂચવવામાં આવ્યું છે.

આમ કુલ ખર્ચ ૧૩૫·૪૬ લાખ અંદાજાયો છે. આ રીતે આ કામ ઉપાડવામાં આવે તો તેના ભાવિ વિકાસ માટે ઘણો અવકાશ છે.

(હ. બં. ૨૭–૮–'૫૫)

હાથકાગળ વિષે ગાંધીજી

"હાથબનાવટના કાગળનો ઉદ્યોગ કેટલો ખીલી શકે એવો છે એની મને ખબર ન હતી. હવે મને એને વિષે એટલી બધી આશા ઊપજી છે કે, હું એમ માનતો થયો છું કે દરેક ગામડું એના પોતાના સામાન્ય ખપ પૂરતો — છાપાં વગેરે છાપવા માટે નહીં — કાગળ પેદા કરી શકે. ધારો કે, સરકાર કાગળની બનાવટના ઉદ્યોગ પર અંકુશ મૂકે ને તેનો કારભાર એકહથ્થુ કરી પોતાના હાથમાં લે, તો તે ગામડાંએ બનાવેલા બધા કાગળને રક્ષણ આપે એવી અપેક્ષા હું રાખું."

(શ્રી ટેંડુલકરના 'મહાત્મા' નામના પુસ્તકમાંથી)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૪

ઘાણીની શક્તિ

દુનિયામાં તેલીબિયાંનું ઉત્પાદન ૩૫૦ લાખ ટનનું થાય છે તેમાંથી હિંદમાં સાતમા ભાગનું થાય છે. આમાંથી ખાવા માટેનાં તેલો ૧૧ લાખ ટન થાય છે. એટલે માથા દીઠ રોજની સરેરાશ ૦.૩ ઔંસ આવે છે. ત્યારે આહારશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ માથા દીઠ ૨ ઔંસ લેવું જોઈએ. આ પરિસ્થિતિ જોતાં ખાદ્ય તેલોની પેદાશ વધારવી જોઈએ. એટલે ખાદ્ય બિયાંનો બીજાં કામોમાં થતો ઉપયોગ બંધ કરવો જોઈએ; અને લીંબોળી, કણુજનાં બી, મહુડાં ઇત્યાદિ અખાદ્ય બિયાંનો ઉપયોગ ઔદ્યોગિક કામો માટે વધારવો જોઈએ.

૧૯૫૩–૫૪માં હિંદમાં ૩૭.૧૦ લાખ ટન તેલીબિયાં પિલાયાં હતાં. તેમાંથી મિલોમાં ૨૩.૫૮ લાખ ટન અને ઘાણીઓમાં ૧૩.૪૨ લાખ ટન પિલાયાં હતાં. આ રીતે મિલોનો હિસ્સો ૬૪ ટકા હતો ત્યારે ઘાણીઓનો હિસ્સો ૩૬ ટકા હતો. આમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ.

દેશમાં ઘાણીઓની સંખ્યા ઉત્તરોત્તર ઘટતી જાય છે. ૧૯૨૧માં ૫ લાખ ઘાણી આખા દેશમાં હતી તે ૧૯૫૧માં ઘટીને ૨ લાખ રહી હતી. આમ ત્રીસ વરસમાં ૩ લાખ ઘાંચીને રોજી મળતી બંધ થઈ ત્યારે તેલની મિલોમાં ૪૫૦૦૦ વધુ મજૂરોને કામ મળ્યું. એકંદરે ઘાણીઓ તો ૪,૪૬,૦૦૦ છે એવી ગણતરી થઈ છે, પણ તેમાંથી ચાલુ સ્થિતિમાં લગભગ અડધી છે. જેને કામ મળતું નથી તેને કામ મળતું થાય તો તેઓ વિશેષ તેલ પીલી શકે. એ રીતે લોકોને ચોખ્ખું તેલ મળે અને ઘાણીવાળાને રોજી મળે. એમ કરવા માટે બીજી પંચવર્ષીય યોજનામાં ઘાણીઓનો ઉપયોગ વધારીને લોકોને રોજી આપવા માટે ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે નીચેની મતલબનાં સૂચનો કર્યાં છે:

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૧. ચાલુ મિલોમાં ૨૬–૬૮ લાખ ટન કરતાં વધુ બિયાં પીલવા ન દેવાં, તેમ તેલની નવી મિલો ઊભી કરવાની પરવાનગી આપવી નહીં.

૨. કયાં બિયાં મિલોમાં અને કયાં ઘાણીમાં પીલવાં તે નક્કી કરવું જોઈએ અને ૧૦ લાખ ટન કપાસિયા મિલોમાં પીલવાને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.

૩. તેલીબિયાંની નિકાસ ઉપર અંકુશ મૂકવો.

૪. ઘાણીના ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપવા મિલના તેલ ઉપર પાકા મણે રૂ. ૧–૪–૦ (ટને રૂ. ૩૫) સેસ નાખવો.

૫. મિલમાં ૪૦% તેલ નીકળે છે ત્યારે ચાલુ ઘાણીમાં ૩૫ થી ૩૬% નીકળે છે. પણ સુધારેલી વર્ધા-ઘાણીમાં ૪૦% તેલ નીકળી શકે છે. એટલે જૂની ઘાણીઓમાંથી આવતાં પાંચ વરસમાં ૫૦,૦૦૦ ઘાણીઓને વર્ધા-ઘાણીમાં ફેરવી નાખવી.

૬. ૪૦૦ નમૂનેદાર ઘાણી-કેન્દ્રો દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં ખોલવાં.

૭. મિસ્ત્રીઓ અને નિરીક્ષકો તથા તેલીઓને તાલીમ આપવા માટે ૧૩ તાલીમકેન્દ્રો ખોલવાં.

૮. ઘાણીના તેલની કિંમતમાં રાહત આપવા માટે પાકા મણે રૂ. ૨–૮–૦ મદદ આપવી.

૯. ઘાણી અને તેનાં સાધનો ખરીદવા માટે તથા તેલીબિયાંનો જથો સંઘરવા માટે લોન આપવાની વ્યવસ્થા કરવી અને તેલના વેચાણની જોગવાઈ કરવી. આને માટે સહકારી મંડળીઓનો વિકાસ કરવો.

આમ વિવિધ રીતે પગલાં લેવાથી ઘાણી દ્વારા ૧૯૬૦–૬૧માં ૪,૬૬,૦૦૦ ટન તેલ પેદા થશે અને ૮,૫૪,૦૦૦ ટન ખોળ થશે. તે દ્વારા ૨ લાખ ઘાણીવાળાને કામ મળશે. તે અંગે બધું મળીને લોનો માટે રૂ. ૯૫૦ લાખ તથા ચાલુ ખર્ચ માટે રૂ. ૮૮૮ લાખ જોઈશે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઘાણી દ્વારા લોકોને ઘેર બેઠાં રોજી આપવા માટે અને આહારની દૃષ્ટિએ ચોખ્ખું તેલ મેળવવા માટે આ રીતે ઘાણીની શક્તિનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

(હ. બં. ૧૯-૧૧-'૫૫)

૫

સાબુનો ઉદ્યોગ કેમ વધારવો?

સ્વચ્છતાની દૃષ્ટિએ સાબુ અગર તેના જેવી મેલ કાઢનારી વસ્તુ એ જીવનની આવશ્યક જરૂરિયાત છે. એટલે તેમાં વપરાતા કાચા માલમાં અને તેની બનાવટમાં પરાવલંબન ન હોવું જોઈએ.

યુરોપમાં માથા દીઠ વરસે ૩૦૦ થી ૪૦૦ ઔંસ સાબુ વપરાય છે. આપણા દેશમાં સરેરાશ ૬રાા ઔંસ આવે છે. એ હિસાબે આપણા દેશમાં સાબુનો વપરાશ ઘણો ઓછો છે, એમ કહેવાય. ગામડાંમાં ઘણા લોકો સાબુ સિવાય બીજી ચીજોનો ઉપયોગ કરીને કપડાં, શરીર વગેરે સાફ કરી લે છે એ ખરું. છતાં હવે સાબુનો વપરાશ વધતો જાય છે. એટલે તે ઉદ્યોગને સ્વાવલંબી ધોરણે પગભર કરવાની જરૂર છે. તે માટે શું કરવું જોઈએ?

હાલ સાબુનું ઉત્પન્ન ૫૫ મોટાં કારખાનાંમાં દર વરસે ૮૮,૦૦૦ ટન થાય છે, અને ૩ થી ૪ હજાર નાનાં કારખાનાંમાં અને ગૃહઉદ્યોગી એકમોમાં ૪૫,૦૦૦ ટન થાય છે. એટલે વાર્ષિક ૧,૩૩,૦૦૦ ટન થાય છે. તેમાં વધારો કરવા માટે ખાદી-ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે પંચવર્ષીય યોજનાને માટે નીચેની મતલબની સૂચનાઓ કરી છે તે ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે:

૧. આપણી વધારાની જરૂરિયાત પૂરી પાડવા માટે લીંબોળી, કણજીનાં બી, મહુડાં ઇત્યાદિ વસ્તુઓમાંથી બનાવેલાં અખાદ્ય તેલોનો જ ઉપયોગ કરવો.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૨. 'પેનલ ઑફ ઑઇલ ઍન્ડ સોપ ઇન્ડસ્ટ્રી'ના અંદાજ અનુસાર, દેશમાં અખાદ્ય તેલોનાં બિયાં લગભગ ૧૨૦ લાખ ટન ભેગાં કરી શકાય એમ છે અને તેમાંથી ૯ લાખ ટન તેલ પીલી શકાય. જ્યારે સૂચવેલા પંચવર્ષી કાર્યક્રમ અનુસાર ૬.૭૫ લાખ ટન બિયાં જ ભેગાં કરવાં પડે અને તેમાંથી ૫૦,૦૦૦ ટન તેલનું ઉત્પાદન થઈ શકે.

૩. એ ૫૦,૦૦૦ ટનમાંથી સાબુ બનાવવા માટે તો માત્ર ૧૦,૦૦૦ ટન તેલ જ વપરાશે, જ્યારે બાકીનું ૪૦,૦૦૦ ટન તેલ, સાબુ માટે ખાદ્ય તેલ વાપરતાં કારખાનાંઓમાં, તેને બદલે વપરાવવું જોઈએ.

૪. તેલ-સાબુના ઉત્પાદન માટે ૪૧૬ અખાદ્ય તેલ કેન્દ્રો, ૩૦૦ સ્વતંત્ર તેલસાબુ કેન્દ્રો અને બીજાં ૩૦૦ તેલસાબુ કેન્દ્રો સઘન વિસ્તારોમાં ખોલવાં. આ બધાં કેન્દ્રો દ્વારા બીજાં પાંચ વરસમાં ૧૭,૦૦૦ ટન સાબુની વધારાની જરૂરિયાત પૂરી પાડી શકાશે.

૫. આ આખીય યોજનાનો કુલ ખર્ચ રૂ. ૯.૪૫ કરોડ થવાનો અંદાજ છે. તે દ્વારા ૩૫,૪૬૦ જણને પૂરા સમયની અને ૬૪,૮૦૦ જણને મોસમી બે માસની રોજી મળી શકે, અને તેમની વચ્ચે લગભગ ૧૯ કરોડ રૂપિયા રોજી તરીકે વહેંચી શકાય.

આ રીતે યોજના કરવાથી નીચેના લાભ થશે:

(૧) અત્યાર સુધી નકામા જતા તેલનો ઉપયોગ થશે અને તેનો ઉદ્યોગ ચાલશે.

(૨) કારખાનામાં સાબુ માટે વપરાતું ખાદ્ય તેલ માણસોના વપરાશ માટે છૂટું થશે.

(૩) એક લાખ જેટલા લોકોને પૂરા સમયની યા તો ઓછા-વત્તા સમયની રોજગારી મળશે.

હાલ કારખાનાંમાં થતા ઉત્પાદનને બંધ કર્યા વગર આટલા લાભ મળી શકે. કારખાનાંનું કામ વિકેન્દ્રિત રીતે થાય તો ઘણા વધુ લોકોને રોજી આપી શકાય. પણ બોર્ડે હાલ તે રીતે વિચાર કર્યો નથી.

(હ. બં. ૧૭-૯-'૫૫)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૬

દીવાસળીનો ગૃહોદ્યોગ

દીવાસળી એ ઘરગથ્થુ વપરાશની સામાન્ય ચીજ છે અને તેનું ઉત્પાદન ગૃહઉદ્યોગના ધોરણે થઈ શકે છે. જો તે માલને બીજા ગૃહઉદ્યોગોની પેઠે ઉત્તેજન મળે તો તે બજારમાં ચાલી શકે એમ છે. પરંતુ આજે દીવાસળી મોટે ભાગે મોટાં કારખાનાંમાં તૈયાર થાય છે. તે પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર કરવા ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે બીજી પંચવર્ષીય યોજના માટે કેટલાંક સૂચનો કર્યાં છે. તે બીજા ગૃહોદ્યોગો અંગે બોર્ડે કરેલાં સૂચનોની પેઠે ધ્યાનપાત્ર છે.

આપણો દીવાસળીનો ઉદ્યોગ ત્રણ ભાગમાં વહેંચાયેલો છે: (૧) મોટા પાયા પરનો, યંત્રોથી ચાલતો ઉદ્યોગ, (૨) મધ્યમ પાયા પરનો, જેમાં કેટલીક ક્રિયાઓ યંત્રોથી ને બાકીની હાથઉદ્યોગથી થાય છે, (૩) નાના પાયા પરનો, ગૃહઉદ્યોગને ધોરણે ચાલતો ઉદ્યોગ. આ ઉદ્યોગના તેની ઉત્પાદનશક્તિ પ્રમાણે ત્રણ વર્ગ પાડવામાં આવ્યા છે: अ. દર વરસે ૫,૦૦,૦૦૦ ગ્રોસ પેટીથી વધુ ઉત્પાદન કરનાર; ब. ૫,૦૦,૦૦૦ થી ઓછું ને ૩૦,૦૦૦ થી વધુ ઉત્પાદન કરનાર અને क. ૩૦,૦૦૦ ગ્રોસ સુધીનું ઉત્પાદન કરનાર.

દેશમાં દીવાસળીનું ઉત્પાદન વધતું જાય છે. પણ બજારમાં વિમકો ગ્રુપ સરસાઈ ભોગવે છે. નાણાં ને વ્યવસ્થાશક્તિ તથા માલ વેચવાની આવડતથી વિમકો બીજા બધા હરીફોને બજારમાંથી ભગાડી મૂકી શક્યું છે. પરિણામે ब અને क ગ્રુપનાં સંખ્યાબંધ કારખાનાં બંધ થઈ ગયાં છે. ૧૯૫૦માં ब વર્ગનાં ૧૧૬ અને क વર્ગનાં ૧૦૮ કારખાનાં હતાં, તેમાંથી ૧૯૫૪માં અનુક્રમે ૮૮ ને ૯૪ બાકી રહ્યાં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

છે. સામાન્ય રીતે નાના એકમોના ને ખાસ કરીને ગૃહઉદ્યોગના ઉત્પાદનને માટે મુખ્ય સવાલ વિમકોની ઠેકેદારી સામે થઈને બજાર મેળવવાનો છે.

બીજી પંચવર્ષીય યોજનાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ વધારેમાં વધારે લોકોને કામ આપવાનો હોવાથી, અહીં રજૂ કરવામાં આવેલા કાર્યક્રમમાં નવાં ड વર્ગનાં નાનાં કારખાનાં કાઢવાનું વિચાર્યું છે. તે કારખાનાંને રોજના વધારેમાં વધારે ૨૫ ગ્રોસ ઉત્પાદન કરવાનું લાયસન્સ આપવામાં આવશે અને દરેક કારખાનું ૪૦ જણને કામ આપી શકશે. ઉત્પાદનની ફાળવણીમાં ड વર્ગના કારખાનાનું ઉત્પાદન રોજનું ૧૫ ગ્રોસ અંદાજવામાં આવ્યું છે, કારણ કે ૨૫ ગ્રોસની હદ સુધી તે કદાચ નહીં પહોંચી શકે.

૧૯૬૦–૬૧માં દીવાસળીની માંગ

૧૯૫૦–૫૧માં દીવાસળીની માંગ ૨૯૩·૩ લાખ ગ્રોસ હતી. પહેલી પંચવર્ષીય યોજનામાં પાંચ વરસને અંતે એ માંગ વધીને ૧૯૫૫–૫૬માં ૩૫૩·૦ લાખ થશે એવો અંદાજ હતો. પણ અંદાજ પ્રમાણે માંગ વધી નહોતી. હવે બીજી પંચવર્ષીય યોજના દરમિયાન દીવાસળીની માંગ ઓછામાં ઓછી પહેલી યોજનાના લક્ષ્ય જેટલી એટલે કે ૩૫૩ લાખ ગ્રોસ જેટલી થશે એવી ધારણા છે.

ફાળવણી

૧૯૫૪માં કુલ ઉત્પાદન ૨૯૩·૩ લાખ ગ્રોસ થયું, તેમાં ૯૮·૫ ટકા ઉત્પાદન अ ને ब વર્ગનાં કારખાનાંનું હતું. જ્યારે क વર્ગનું ઉત્પાદન ફક્ત ૪૩૦ હજાર ગ્રોસ એટલે ૧½ ટકો જ હતું. क વર્ગનાં કારખાનાંની સંખ્યા ઘટતી જાય છે અને ड વર્ગનાં કારખાનાંને વધારે ઉત્તેજન મળવાનું છે, તેથી क વર્ગનાં કારખાનાં ड વર્ગમાં ફેરવાઈ જાય એવી વકી છે. આમ ૧૯૬૦–૬૧માં માંગના કુલ અંદાજ ૩૫૩ લાખ ગ્રોસની ફાળવણી નીચે મુજબ કલ્પી છે :

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

अ વર્ગ } ब વર્ગ }	૨૧૧.૮ લાખ ગ્રોસ.
क વર્ગ	... ...
ड વર્ગ	૧૪૧.૨ લાખ ગ્રોસ.
	૩૫૩.૦ લાખ

મતલબ કે, अ ને ब વર્ગનાં કારખાનાંના ઉત્પાદનમાં ૬૦ ટકાનો ઘટાડો થશે અને એ રીતે થતા ઘટાડાને પહોંચી વળવા ड વર્ગનાં કારખાનાંને ૧૪૧.૨ લાખ ગ્રોસ પેટી બનાવવાનું સોંપવામાં આવશે.

કાર્યક્રમ

૧૯૫૫–૫૬ માં બોર્ડે ड વર્ગનાં ૩૦૦ કારખાનાં કાઢવાનું વિચાર્યું છે. બીજી પંચવર્ષીય યોજનામાં દર વરસે રોજનું ૧૫ ગ્રોસ ઉત્પાદન કરનાર ૬૦૦ કારખાનાં કાઢીને પાંચ વરસમાં તેમની સંખ્યા ૩૦૦૦ કરવાનું વિચાર્યું છે. આમ ૧૯૬૦–૬૧માં ड વર્ગનાં ૩૩૦૦ કારખાનાંનું વાર્ષિક ઉત્પાદન ૧૪૮ લાખ ગ્રોસ થશે.

મૂડીનું રોકાણ

રોજનું ૧૫ ગ્રોસ ઉત્પાદન કરી શકે તેવા ड વર્ગના કારખાનાને શરૂઆતમાં વસાવવાનાં સાધનોનો ખર્ચ ૬૦૦૦ રૂપિયા અંદાજવામાં આવ્યો છે. આ હિસાબે પાંચ વરસમાં કાઢવાનાં ૩૦૦૦ કારખાનાંનો ખર્ચ ૧૮૦ લાખ રૂપિયા થશે. આ કારખાનાં માટે જકાતનું વળતર અત્યારે સારા પ્રમાણમાં મળતું હોવાથી મોટાં કારખાનાંની સરખામણીમાં તેમનું લાગત ખર્ચ ઓછું આવશે. એટલે બજારની હરીફાઈમાં તેમનો માલ વધારે વેચાશે. તેથી એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે કે, ખાનગી પેઢીઓ અને/અથવા સહકારી સંસ્થાઓ પોતાની મૂડીથી આ વર્ગનાં કારખાનાં કાઢવા માંડશે.

આ વર્ગનાં કારખાનાંને જોઈતી મૂડી પૈકી બોર્ડ દરેકને ૧૦૦૦ રૂપિયા ગ્રાન્ટ અને ૧૫૦૦ રૂપિયા લોન તરીકે આપશે. આમ ૩૦૦૦

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કારખાનાંને આપવાના ૭૫ લાખ રૂપિયામાંથી ૪૫ લાખ રૂપિયા પાછા મળી શકશે.

મજૂરી

એક ગ્રોસ પેટી બનાવવામાં ૧·૫ માણસને આખા દિવસનું કામ મળે એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે. આ હિસાબે ૧૫ ગ્રોસ ઉત્પાદન કરનાર ૨૩ માણસને આખા દિવસનું કામ આપી શકે. દીવાસળી બનાવવાની કેટલીક ક્રિયાઓ જેવી કે ફરમા ભરવા, પેટીઓ બનાવવી, લેબલ મારવાં, પૅકિંગ કરવું વગેરે કારીગરો ઘેર બેઠાં સહાયકારક ધંધા તરીકે કરી શકે એવી હોય છે. એટલે ૧૫ ગ્રોસ ઉત્પાદન કરનાર કારખાનામાં જોઈતા ૨૩ કારીગરોમાંથી ખુદ કારખાનામાં ૫ કારીગરો કરતાં વધુ ન જોઈએ. બાકીના કારીગરો પોતાના ઘરકામની સાથે સાથે કામ કરી શકે. તેઓ પોતાનો ⅓ દિવસ આ કામ પાછળ આપે એમ ગણીએ તો (૧૮ × ૩) ૫૪ માણસને ⅓ દિવસનું કામ મળે. આ હિસાબે ૩૦૦૦ કારખાનાંમાં ૧૫૦૦૦ કારીગરોને આખા દિવસનું અને ૧,૬૨,૦૦૦ કારીગરોને ⅓ દિવસનું કામ મળે.

આ કામની વ્યવસ્થા માટે તંત્ર ઊભું કરવામાં પાંચ વરસમાં રૂપિયા ૩૨ લાખનું ખર્ચ કરવાનો અંદાજ કરવામાં આવ્યો છે.

આ કામની તાલીમ આપવાની વ્યવસ્થા પણ વિચારાઈ છે. તે અંગે લગભગ રૂ. ૩ લાખનો ખર્ચ થવાનો અંદાજ છે.

(હ. બં. તા. ૧૫-૧૦-'૫૫)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૭

હાથછડનો ઉદ્યોગ

ભારત જેવા કૃષિપ્રધાન દેશમાં ૩૭% જેટલી જમીનમાં ડાંગરનું વાવેતર થાય છે અને દેશમાં ઉત્પન્ન થતા ધાન્યમાં ૪૫ ટકા ચોખા હોય છે. વળી ચોખા દેશના વિશાળ સમુદાયનો એક મુખ્ય ખોરાક છે; તે ૮૦ ટકા જેટલી કૅલરી પૂરી પાડે છે અને એકમ દીઠ વધુમાં વધુ કૅલરી પૂરી પાડનાર ધાન્યમાં ચોખા ઉચ્ચ સ્થાને છે.

આ બાબતોને ધ્યાનમાં લેતાં ડાંગરની હાથછડનો ઉદ્યોગ કેટલો બધો વ્યાપક, આવશ્યક અને મહત્ત્વનો છે એ સમજી શકાય છે. એ માટે ભારત સરકારે ૧૯૫૪ના ઑક્ટોબરમાં ડાંગર હાથછડ સમિતિની રચના કરી હતી.

આ સમિતિએ પોતાની વિસ્તૃત તપાસને અંતે નીચે પ્રમાણેની હકીકતો તારવી હતી:

૧. ભારતમાં હાલમાં ૧૯૫૦માં કરાયેલી ગણતરી પ્રમાણે ફૅક્ટરી ઍક્ટ અનુસાર રજિસ્ટર થયેલી ૧,૪૨૪ છડવાની મિલો છે અને તેમાં ૫.૯૮ કરોડ રૂ. ની મૂડી રોકાયેલી છે. નાના પ્રકારનાં હલર મશીનોની સંખ્યા કાઢવી મુશ્કેલ છે, કારણ કે તે ખૂણેખૂણે પથરાયેલાં છે. આવી મોટી મિલ ઊભી કરવા ૨૦થી ૩૦ હજારની યંત્રસામગ્રી જોઈએ છે. એવી એક મિલ ઊભી કરવાથી ૫૦૦ હાથછડ કરનારાઓ અને નાનું હલર મશીન નાખવાથી ૪૦ જણ બેકાર બને છે.

૨. હાલમાં હાથ વડે દેશભરમાં ૬૫ ટકા ડાંગર છડાય છે જ્યારે મિલો દ્વારા ૩૫ ટકા ડાંગર છડાય છે. બધી દૃષ્ટિએ તપાસતાં આપણને આ ઉદ્યોગનું યંત્રીકરણ કરવાનું એકે કારણ દેખાતું નથી. ઊલટું હકીકતો તેમ દર્શાવે છે કે, આ ઉદ્યોગ પૂર્ણતઃ ગ્રામોદ્યોગને ધોરણે જ ચાલવો જોઈએ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૩. અખિલ હિંદ ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે આ અંગે જે તપાસ આદરી હતી તેના આંકડા અનુસાર હાથછડથી મિલછડ કરતાં ૩·૮ ટકા વધુ ચોખા ઊતરે છે. આમ આખાયે દેશનો વિચાર કરીએ તો આ રાષ્ટ્રીય સંપત્તિનો આટલો બધો બગાડ તાત્કાલિક અટકાવવો જોઈએ.

૪. પોષક તત્ત્વોની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તોપણ ચોખામાં પ્રોટીન ખનીજ અને વિટામિન બી. ઈ. તત્ત્વો રહેલાં છે; અને વિટામિન બી₁ એ ચોખામાં રહેલું ખૂબ જ મહત્ત્વનું તત્ત્વ છે. તે તત્ત્વ મિલછડથી નાશ પામે છે અને પરિણામે જલંધર (બેરીબેરી)નો રોગ થાય છે. આ રોગ અટકાવવા મલાયા, ફિલીપાઈન્સ વગેરે દેશોમાં ચોખામાં ઉપરનું તત્ત્વ બાહ્ય રીતે ઉમેરવાના પ્રયત્નો પણ ચાલે છે. આપણા દેશમાં પણ ભારતીય વૈદકીય સંશોધન સમિતિની ધાન્ય સંરક્ષણ સમિતિ આ આખાએ પ્રશ્નનું અવલોકન કરી એવા નિર્ણય પર આવી છે કે, આપણે ત્યાં હાથછડની શક્યતા હોવાથી અને તેમાં વિટામિન બી₁ પૂરતા પ્રમાણમાં જળવાતું હોવાથી બાહ્ય ઉમેરાની કોઈ જરૂર નથી.

લીગ ઑફ નેશન્સની પૂર્વ દેશોની આંતર સરકારી પરિષદે ૧૯૩૭ માં જાવામાં ઠરાવ કરી ભારપૂર્વક ભલામણ કરી છે કે, કમછડ્યા (હાથછડ) ચોખા જ સરકારી સંસ્થાઓને પૂરા પાડવા જોઈએ અને તેવા ચોખાને પ્રચાર અને કેળવણી દ્વારા વધુ લોકપ્રિય બનાવવાના પ્રયાસો વધારવા જોઈએ.

અમેરિકાની રાષ્ટ્રીય સંશોધન સમિતિના ખોરાક અને પોષણ-વિષયક પંચે પણ વગર પૉલિશના ચોખાના વેપારના વિકાસ માટે સૂચન કર્યું છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંસ્થાની ખોરાક અને ખેતીવાડી (FAO) સંસ્થાની પોષણવિષયક સંસ્થાએ સૂચવ્યું છે કે, ૧ ગ્રામ આખા ચોખામાં કંઈ નહીં તો ૧·૩ માઈક્રોગ્રામ વિટામિન બી₁ રહેવા જ જોઈએ. એ જળવાઈ રહે તેનો આધાર ચોખા કેટલા પ્રમાણમાં છડાય છે તેના ઉપર રહે છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ભારતના ખેતીવાડી અને ખોરાકખાતાએ નિષ્ણાતો સાથે ચર્ચા બાદ એવો નિર્ણય કર્યો હતો કે, ૫% કુશકી દૂર થાય ત્યાં સુધી ચોખા ખાદ્યાન્ન તરીકે સ્વીકાર્ય રહે છે. ભારત સરકારનું હેલ્થ-બુલેટિન નં ૨૩ સાફ બતાવી આપે છે કે, પોષણની દૃષ્ટિએ હાથછડના ચોખા ઉત્તમ અને ચઢિયાતા છે.

૫. હાથછડમાંથી નીકળતી કુશકીમાં છાલાં ઓછા પ્રમાણમાં રહે છે અને તેથી તે ઢોર માટે ઉત્તમ ખોરાકની ગરજ સારે છે. મિલછડમાં એ છાલાં પણ દળાઈ જતાં હોવાથી કુશકી ભેગાં ઢોરના પેટમાં જાય છે અને તે ઢોરને નુકસાન કરે છે.

૬. સૈદ્ધાંતિક બાજુએ જોવા જઈએ તો, નૈસર્ગિક બળથી ચાલતાં યંત્રોને પરિણામે કેન્દ્રીકરણ થયું છે અને વર્ગો ઊભા થયા છે; અને એનું પરિણામ આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રમાં બજારોની શોધખોળ, હરીફાઈ, સામ્રાજ્યવાદ અને યુદ્ધમાં આવ્યું છે.

૭. રોજગારીની દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તોપણ ભારત સરકારના મજૂર ખાતાએ ૧૯૫૨માં એક તપાસ કરાવી હતી તે અનુસાર, ૭૮·૮ જેટલા ખેતમજૂરો પાસે બીજો કોઈ વધારાનો ધંધો નથી.

બીજું પૂરી રોજગારીનો ખ્યાલ કરીએ તો ગામડાંમાં સ્ત્રીઓનો ખૂબ મોટો વર્ગ છે તેને પણ કંઈ કામ મળવું જોઈએ.

આમ તમામ દૃષ્ટિએ વિચારતાં એ વાત સ્પષ્ટ જણાય છે કે, મિલછડ કોઈ પણ પ્રકારે હિતાવહ અને હાથછડ કરતાં વધુ ઉપયોગી નથી. તો પછી પ્રશ્ન એક જ રહે છે કે, એ ઉદ્યોગનો વિકાસ કેવી રીતે સાધવો. અથવા તો હાલમાં જેટલી ડાંગર મિલમાં છડાય છે તેટલી જ હાથછડમાં લઈ શકાય એમ છે. તો એમ કરવા માટે શાં શાં પગલાં લેવાં?

આ માટે ડાંગર હાથછડ સમિતિએ નીચે પ્રમાણેની ભલામણો અને સૂચનો કર્યાં છે :

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૧) હાથછડ માટે દેશભરમાં નીચે મુજબનાં સાધનો વપરાશમાં છે:

	કિંમત	ખંડાય
સાંએલું ખાંડણિયો :	૧૦ રૂ.	રોજનું ૧ મણ
લાકડાની ઘંટી :	૨૦ રૂ.	કલાકનું ૧ થી ૧॥ મણ
પથ્થરની ઘંટી :	૪૦ ,,	,, ૨ થી ૨॥ મણ
માટીની ઘંટી :	કંઈ નહીં	રોજનું ૧॥ મણ
ઢેંકી :	૩૦–૪૦ રૂ.	,, ૫ મણ
મછલીપટ્ટમ ઘંટી :	૭૦૦ રૂ.	,, ૨૦ મણ

આ બધામાંથી ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે પથ્થરની ઘંટી અને ઢેંકીનું વેપારી ધોરણે ઉત્પાદન કરી તેને ગામડાંઓમાં પ્રચલિત બનાવવા ધાર્યું છે અને ભલામણ કરી છે કે—

(૨) એકે નવી મિલ ખડી થવા ન દેવી જોઈએ અને ચાલુ મિલોની ઉત્પાદન શક્તિ વધવા ન દેવી જોઈએ. ચાલુ મિલોને રોજના માત્ર ૬ કલાક કામ કરવાની ફરજ પાડવી જોઈએ. ગામડામાંના ખેતીવાડીના પાણી પંપો સાથે ચાલતાં હલર મશીનો બંધ કરાવવાં જોઈએ.

(૩) માત્ર પરદેશ મોકલવા માટે જ ચોખા છડવા પૂરતી મિલોને છૂટ આપવી જોઈએ; અને આવું ઉત્પાદન સરકારની દેખરેખ હેઠળ અને મંજૂરીથી થવું જોઈએ; અને તે પણ શેલર પ્રકારના યંત્ર દ્વારા જ. હલરના યંત્રથી તો નહીં જ.

(૪) મિલછડના ચોખા પર મણ દીઠ ૦–૬–૦ નો સેસ નાખવો જોઈએ અને તે હાથછડના સંશોધન અને રાહત માટે વપરાવો જોઈએ. હાલમાં હાથછડ માટે ૦–૬–૦ આનાની જે રાહત અપાય છે તે વધારીને ૦–૮–૦ કરવી જોઈએ અને મંજૂર થયેલાં સહકારી કેન્દ્રો દ્વારા તે અપાવી જોઈએ.

હાથછડના ચોખાને વેચાણવેરામાંથી મુક્તિ મળવી જોઈએ. સહકારે હાથછડના ચોખા ખરીદવાનો જ આગ્રહ રાખી પોતાનાં બધાં ક્ષેત્રોમાં તે વાપરવા જોઈએ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૫) રાજ્યની સરકારોએ આ ઉદ્યોગને વ્યવસ્થિત કરવા પગલાં લેવાં જોઈએ, જેથી તે ટૂંક સમયમાં મિલોનું સ્થાન લઈ શકે. એને વ્યવસ્થિત કરતી વેળા ગામડામાં વધુમાં વધુ રોજી મળે એ વાતને ધ્યાનમાં રાખી, સહકારી ધોરણે તેનો વિકાસ કરવા, સરકારોએ આવતાં પાંચ વર્ષ માટે યોજના ઘડી કાઢવી જોઈએ અને દર વર્ષે તેની સિદ્ધિઓનું અવલોકન કરવું જોઈએ.

(૬) વિવિધ વિકાસ કેન્દ્રો અને સરકારી સમાજસેવાનાં ક્ષેત્રોમાં તમામ સાધનોની સહાય લઈને હાથછડના ચોખાનું પોષણવિષયક મહત્ત્વ, તેમાં રહેલી વધુ રોજગારીની શક્યતા, તેમ જ તેને રાંધવાની સાચી રીતનો ખૂબ પ્રચાર કરવો જોઈએ.

આ સૂચનોને અમલી બનાવવા માટે ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે બીજી પંચવર્ષી યોજનામાં સામેલ કરવા માટે નીચે પ્રમાણેનો કાર્યક્રમ સૂચવ્યો છે :

(૧) હાલમાં મિલો દ્વારા ૧ કરોડ ૪૦ લાખ ટન ડાંગર છડાય છે તે ૧૯૬૦–૬૧ સુધીમાં હાથછાડ નીચે આણવી.

(૨) મિલછડ ઉપર દર ટને રૂા. ૧૦–૮–૦ સેસ નાંખવો. કુલ ૧ કરોડ ૪૦ લાખ ટનમાંથી ૪૦ લાખ ટન, કર ઉઘરાવવાની મુશ્કેલી ધ્યાનમાં લઈને જવા દઈએ તોપણ બાકીના જથ્થામાંથી ઉપરને હિસાબે યોજનાના સમય દરમિયાન ૩૧·૫૦ કરોડ રૂપિયા ભેગા થઈ શકશે.

(૩) આવતાં પાંચ વર્ષમાં ૧·૭ લાખ ઘંટી–ઢેંકી અને ૮ લાખ ઢેંકી હાથછડ કરનારાઓને પૂરી પાડવાની છે. એમને કિંમતમાં ૭૫% રાહત આપીએ તો તેમાં ૩·૪૭ કરોડ રૂા. ખર્ચ થશે.

વળી હાથછડના ચોખા ઉપર ટન દીઠ રૂ. ૧૪ અથવા બંગાળી મણે ૦–૮–૦ ઉત્પાદન-રાહત આપવામાં ૨૩·૫૫ કરોડ રૂ. ખર્ચાશે. આમ કુલ રાહત ૨૭ કરોડ રૂ. ની થશે.

(૪) આમ છતાં જે ૪·૫ કરોડ રૂ. વધશે તે આ ઉદ્યોગ માટેના તંત્ર અને કાર્યકરોની તાલીમ માટે વપરાશે. તેમ જ હાથછડવાળાઓને ૨૫% સાધન ખરીદીમાં લોન તરીકે પણ આપી શકાશે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૫) યોજનાના છેલ્લા વર્ષ દરમિયાન આ ઉદ્યોગ દ્વારા બંગાળી મણ દીઠ ૧ રૂ. છડામણ લેખે ૨૪.૫ લાખ લોકોને વર્ષમાં ૧૫૦ દિવસનું કામ મળશે; અને આ રીતે ૫૭.૪ કરોડ રૂ. ગ્રામ પ્રજામાં રોજી રૂપે વહેંચાશે. વળી હાથછડના ઉત્પાદનનાં સાધનો બનાવવામાં પણ લગભગ ૩૦૦૦ માણસોને રોજી મળશે.

જો પૂરા મનથી આ કાર્યક્રમ અમલી બનાવવામાં આવે તો બેરોજગારીનો પ્રશ્ન હલ કરવામાં મોટી સહાય થશે અને મિલછડ દ્વારા રાષ્ટ્રીય સંપત્તિનો જે બગાડ થઈ રહ્યો છે તે પણ અટકશે.

(હ. બં. ૫-૧૧-'૫૫)

૮

ચર્મઉદ્યોગોનો વિકાસ

દુનિયાના કોઈ પણ દેશ કરતાં ભારતમાં ઢોરની સંખ્યા સૌથી વધુ છે. એટલે સ્વાભાવિકપણે આ એક મોટો ગ્રામોદ્યોગ છે. હજુ આજે પણ ૮૦% ચામડાં પકવવાનું કામ અને ૯૦% પગરખાં બનાવવાનું કાર્ય હાથે જ થાય છે. આ ચામડાંનું ઉત્પાદન મોટે ભાગે કુદરતી રીતે મરતાં ઢોરની સંખ્યા ઉપર આધાર રાખે છે. હલાલ કરાતાં ઢોરની સંખ્યા આપણે ત્યાં ઘણી નાની છે. વળી કાયદો તેમ જ સામાજિક અને આર્થિક બંધનોને કારણે મરેલાં ઢોરનાં શબ પણ યોગ્ય સમયે મળતાં નથી. પરિણામે સારું ચામડું મળતું નથી અને તેથી દેશને લગભગ ૧૦ કરોડ રૂપિયાનું પ્રતિવર્ષ નુકસાન થાય છે. વળી ખામીભરી પદ્ધતિઓને પરિણામે આ ઉદ્યોગમાં કામ કરનારાઓને પણ પૂરું વળતર મળતું નથી અને તેમની આર્થિક સ્થિતિ પણ ઘણી બેહાલ હોય છે.

આ ઉદ્યોગમાં પણ યંત્ર પ્રવેશ્યું છે. આપણા દેશમાં ૨૪ યાંત્રિક અને મોટા પાયા પરનાં, ૫૦૦ હાથે કામ કરતાં પણ મોટા પાયા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પરનાં અને ૨૫૦ યાંત્રિક છતાં નાના પાયા પર ચામડાં પકવવાનાં કારખાનાં છે અને તેમાં ૩૫,૬૫૦ જણને રોજી મળે છે. આ જ કામ ગામડાંઓમાં છૂટક છૂટક ચમારો કરે છે. તેમાં ૫૪,૦૦૦ વ્યક્તિઓ રોજી મેળવતી હોવાનો અંદાજ છે. તે ઉપરાંત તેમનાં કુટુંબીજનો જુદાં. આ ઉદ્યોગનો પૂરક ઉદ્યોગ, એટલે કે પગરખાંના ઉદ્યોગમાં પણ અત્યારે ૧૨ મોટા પાયા પરનાં કારખાનાં છે; અને નાના પાયા પરનાં તો અગણ્ય છે. ૧૯૫૪માં ૯ કરોડ ૪ લાખ જોડ પગરખાં દેશમાં બન્યાં હતાં. તેમાં મોટાં કારખાનાંઓમાં ૫૪ લાખ એટલે કે ૫.૯% અને બાકીના ૯૪% નાનાં કારખાનાં અને ગામડાંઓમાં બન્યાં હતાં. ૧૯૫૧ની વસ્તીગણતરી પ્રમાણે આ ઉદ્યોગમાં ૪,૦૧,૬૭૨ કારીગરો છે.

આ ઉદ્યોગના વિકાસ માટે નીચેની બાબતો ઉપર ધ્યાન આપવું જરૂરી છે :

૧. ઢોરનાં શબની યોગ્ય સમયે પ્રાપ્તિ અને તેના બધાયે અવશેષોનો પૂરો ઉપયોગ;

૨. તાલીમબદ્ધ નિરીક્ષકો હેઠળ, સુધરેલી પદ્ધતિથી ચામડાં પકવવાં;

૩. પસંદ કરેલાં કેન્દ્રોમાં ચામડાંની જાત સુધરે તે માટે તાલીમની જોગવાઈ;

૪. આ ઉદ્યોગના કારીગરોને વ્યવસ્થિત અને આયોજિત મદદ.

આ ઉદ્યોગના વિકાસને માટે, હાલમાં મોટાં કારખાનાંઓની જે હરીફાઈ ચાલે છે, તે અટકવી જોઈએ; અને તે માટે આ બંને વિભાગો માટે એક સામાન્ય ઉત્પાદનનો કાર્યક્રમ ઘડી કાઢવો જરૂરી છે. પરંતુ એ કાર્યક્રમ ઘડી શકાય તે પહેલાં આપણે ત્યાં ચામડાંની અને તેની પેદાશોની જરૂરિયાત કેટલી છે અને થશે, તે જાણી લેવું જોઈએ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૧૯૫૪માં આંતરિક માંગ ૧૦૮.૫ લાખ મોટાં ચામડાંની અને ૪૨.૫ નાનાં ચામડાંની હતી; અને નિકાસ ૨૬ લાખ પકવેલાં અને ૬૫ લાખ કાચાં ચામડાંની થઈ હતી. બીજી પંચવર્ષીય યોજના દરમિયાન પગરખાંનો વપરાશ જે હાલમાં ગામડાંમાં દર ૫ વ્યક્તિએ ૧ જોડ અને શહેરમાં દર ૨ વ્યક્તિએ ૧ જોડ છે તે વધીને દર ૯ વ્યક્તિએ ૨ જોડ અને શહેરમાં ૫ વ્યક્તિએ ૩ જોડ થશે એવો અંદાજ છે. એટલે કે એ જરૂરિયાતમાં ૨૦% નો વધારો થશે. ચામડાંની જાત સુધરવાને પરિણામે પરદેશની નિકાસ પણ વધશે. આમ એકંદરે ૧૭૬.૪ લાખ મોટાં ચામડાં અને ૧૩૨.૪ લાખ નાનાં ચામડાંની માંગ રહેશે. સાથે સાથે દેશની ઢોરની સંખ્યા પણ દર વર્ષે ૨% વધીને ૩,૪૧૨ લાખ થશે. તેથી ૧૯૬૧માં તો ૨૯૦ લાખ મોટાં ચામડાં અને ૪૬૯ લાખ નાનાં ચામડાં મળી રહેશે.

એટલે હવે પ્રશ્ન ઉત્પાદનનો સામાન્ય કાર્યક્રમ ઘડવાનો રહે છે. એ કાર્યક્રમ નીચે પ્રમાણે રાખવાની ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડની સૂચના છે:

૧. ચામડાં પકવનારાં યાંત્રિક કારખાનાંની ૧૯૫૪ની ઉત્પાદનશક્તિમાં વધારો ન થવા દેવો.

૨. ૬૦ લાખ મોટાં ચામડાં અને ૭૦ લાખ નાનાં ચામડાં પકવવાનું કામ ગ્રામોદ્યોગને સોંપવું.

૩. ૪૦ લાખ નાનાં ચામડાં મોટા પાયાનાં યાંત્રિક કારખાનાંને સોંપવાં; ૧૦ લાખ નાના પાયાનાં યાંત્રિક કારખાનાંને સોંપવાં.

૪. બહાર મોકલાતાં કાચાં નાનાં ચામડાંનો વાર્ષિક જથ્થો નક્કી કરવો અને ઉત્તરોત્તર નિકાસ ઘટાડવી.

૫. જંગલમાંથી મળી આવતાં કમાવવાનાં સાધનોની જાળવણી કરવી અને તેનું મદ્રાસ અને ઉ. પ્રદેશ જેવામાં ખાસ વાવેતર કરવું.

૬. ઢોરની ચામડીને નુકસાન કરનારી ડામ દેવાની કે આર મારવાની પ્રથા અંગે તેમ જ ઢોરનાં શબ ઊંચકવા અંગે પડતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા કાયદાઓ કરવા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૭. પગરખાંની તમામ વધારાની જરૂરિયાતો ગ્રામોદ્યોગ માટે અલગ અને સુરક્ષિત રાખવી.

૮. ગામડાંના કારીગરોને કાચી સામગ્રી મેળવવામાં તેમ જ પોતાનો માલ વેચવામાં સહાય કરવી.

આ ઉદ્યોગના વિકાસ માટે બોર્ડે બીજી પંચવર્ષીય યોજનામાં ૩૦૦૦ શબ મેળવવાનાં કેન્દ્રો, ૩૦૦ ગામડામાં ચામડું પકવવાનાં કેન્દ્રો, ૭૫ ગુંદર બનાવવાનાં કેન્દ્રો, અને ૩૦,૦૦૦ મોચીઓ તૈયાર કરવાનું સૂચવ્યું છે. વળી ૪ શબ મેળવવા માટેનાં તાલીમ કેન્દ્રો, ૨૦ ચામડું પકવવાનાં તાલીમ કેન્દ્રો, ૮૦ ફરતી મંડળીઓ અને ૫૦ વેચાણ કેન્દ્રો ચાલુ કરવાનું પણ સૂચવ્યું છે.

ઉપરનું તંત્ર ગોઠવવાનો કુલ ખર્ચ ૩૧૪.૧ લાખ રૂપિયા થશે. વળી તે ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપવા માટે લોન અને રાહતરૂપે રૂપિયા ૧૫૪.૯૫ લાખ આપવાનું અને તમામ કેન્દ્રોને ચાલુ મૂડી માટે ૧૫૪.૮૫ લાખ રૂપિયા આપવાનું પણ સૂચવ્યું છે.

આ આખીયે યોજનાનો કુલ ખર્ચ ૫.૪ કરોડ રૂપિયા થશે. ત્યારે બીજી બાજુ તેને પરિણામે ૩૮,૨૫૦ વધુ વ્યક્તિઓને રોજી મળશે અને ૬૪૨.૮ લાખ રૂપિયાની કિંમતનો માલ ઉત્પન્ન થશે.

ઢોરઉછેરની સાથે જોડાયેલો આ પાયાનો ઉદ્યોગ હોવાથી તેનો ઉપરની દૃષ્ટિએ વિકાસ કરવો જરૂરી છે. તેથી બન્ને રીતે લાભ થશે. રાષ્ટ્રીય ધન વેડફાતું બચશે અને નવું ધન પેદા થશે તથા ઘેર બેઠાં લોકોને રોજી મળશે.

(ह. बं. તા. ૧૨-૧૧-'૫૫)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૯

મધનો ઘરગથ્થુ ઉદ્યોગ

દેશની વધતી જતી વસ્તી માટે અનાજની જરૂર પડે છે. વધુ અનાજ માટે વધુ જમીન જોઈએ અગર તો થોડી જમીનમાં વધારે પેદા કરવું જોઈએ. પરંતુ એ રીતે અમર્યાદિત સુધારો કરવો મુશ્કેલ છે. તેથી જમીનનો ઉપયોગ કર્યા સિવાય ખોરાક પૂરો પાડે એવી ચીજોનું ઉત્પાદન પણ મહત્ત્વનું ગણાય. માછલાં, મધ જેવી ચીજોનું આ દૃષ્ટિએ મહત્ત્વ છે. તેને માટે જમીન જોઈતી નથી અને છતાં તેમાંથી ખોરાક મળે છે. તેમાંય મધના ઉદ્યોગની વિશેષતા એ છે કે, તે સાત્ત્વિક ખોરાક છે. તેમાં હિંસા થતી નથી અને તે થોડી મૂડીથી અને થોડી આવડતથી ઘરગથ્થુ થઈ શકે છે. પોતાનો મુખ્ય ધંધો છોડ્યા વગર, અને તેની સાથે સાથે ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં મધનું ઉત્પાદન થઈ શકે છે. વિશેષમાં માખીઓના સહવાસથી ખેતીને પણ ફાયદો થાય છે.

મધનો ધંધો આમ તો ઘણો પ્રાચીન છે. પણ મધ ભેગું કરવાની જૂની પદ્ધતિ અસ્વચ્છ અને હિંસક છે. આધુનિક ઉત્પાદનની પદ્ધતિ સ્વચ્છ અને અહિંસક હોય છે. તેનો પ્રચાર કરીને મધનું ઉત્પાદન વધારવાની અને ખેડૂતો વગેરેને ઘેર બેઠાં આવક કરી આપવાની યોજના બીજી પંચવર્ષીય યોજના માટે ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે કરી છે.

નવી સુધારેલી પદ્ધતિએ અત્યારે દેશમાં ૨૭,૩૧૩ મધપૂડા દ્વારા અઢી લાખ રતલ અહિંસક મધ પેદા થાય છે. પૂડા દીઠ પેદાશ ૯.૧૫ રતલ આવે છે. આ પેદાશ ઘણી ઓછી છે. આ પદ્ધતિએ અમેરિકામાં પૂડા દીઠ ૨૦ થી ૪૦ રતલ મધ પેદા કરવામાં આવે છે. ત્યાં ૮૦ લાખ પૂડામાંથી ૩૦ કરોડ રતલ મધ મેળવવામાં આવે છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બોર્ડની યોજના મુજબ, બીજાં પાંચ વરસમાં તાલીમ, સાધનો વગેરેની પૂરતી વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો ૫ લાખ કુટુંબો દ્વારા ૫૦ લાખ પૂડા ઉછેરી શકાય અને તે દ્વારા ૫ કરોડ રતલ મધ મેળવી શકાય. દરેક કુટુંબની આવકમાં એ રીતે ઉમેરો થઈ શકે, લોકોને અમૃત જેવો ઉપયોગી ખોરાક મળે અને ખેડૂતોને પગભર કરવામાં મદદ થાય.

અનુભવી ખેડૂત ૧૦ થી ૧૫ પૂડા પાળી શકે અને તેમાંથી વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦ થી ૩૦૦ની આવક કરી શકે. તે માટે મોસમમાં લગભગ ત્રણ માસ સુધી રોજના બે કલાક અને બાકીના સમયમાં સામાન્ય રીતે રોજનો એક કલાક આપે તો બસ થાય.

આવાં પાંચ લાખ કુટુંબો ઉપરાંત તે અંગેના ધંધામાં દસ હજાર સુથાર, લુહાર અને બીજા ધંધાદારીને પણ રોજી મળે.

કોઈ આખો સમય આ ધંધો કરવા માગે તો ત્રણ માસની તાલીમ પછી ૭૫ પૂડા પાળી શકે અને તેમાંથી વરસે રૂ. ૧,૦૦૦ થી ૧,૫૦૦ કમાઈ શકે.

આ ધંધાના વિકાસ અને ઉત્તેજન માટે બીજાં પાંચ વરસમાં રૂ. ૭૨ લાખના ખર્ચનો અંદાજ કરવામાં આવ્યો છે. આટલા ખર્ચમાં ઘણું ઉપયોગી કામ થઈ શકે એમ છે અને તે અવશ્ય કરવા જેવું છે.

(ह. बं. ता. २४–९–'५५)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૧૦

ગોળ અને ખાંડસરીનો ઉદ્યોગ

ભારતના કૃષિમૂલક ઉદ્યોગોમાં આ સૌથી અગત્યનો ઉદ્યોગ છે. ખેતી અને ઢોરઉછેર પછી તરત તેનું સ્થાન છે અને તે ગામડાનાં સ્ત્રી-પુરુષોને તેમ જ બળદ અને ગાડાંઓને વર્ષના ચારથી પાંચ મહિના કામ પૂરું પાડે છે. વળી તેમાં દેશની ઉત્પન્ન થતી ૪૭ લાખ ટન શેરડીમાંથી ૬૦% વપરાય છે અને ૩૨ લાખ ટન ગોળ ઉત્પન્ન કરે છે. આમ દેશની ગળપણની જરૂરિયાતનો મોટો ભાગ તે પૂરો પાડે છે. વળી ગોળ, ખાંડ કરતાં ભાવમાં પણ સસ્તો હોવાથી ગામડાં અને શહેરની ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગની જરૂરિયાત પૂરી પાડે છે. તેની ખપત માટે બજાર પણ તૈયાર છે. તદુપરાંત આ ઉદ્યોગ મોટે ભાગે વિકેન્દ્રિત હોવાથી તેના વિકાસથી હાલના ખાંડના ઉદ્યોગને કશી હાનિ નહીં પહોંચાડે અને જો આ ઉદ્યોગના એકધારા વિકાસને અનુકૂળ નીતિ અપનાવી તેમ જ ગ્રાહકને ગોળની પોષકતા વિષે માહિતગાર કરી તેના વપરાશ માટે તૈયાર કરવામાં આવે તો તેના વિકાસથી હાલમાં ખાંડની આયાતનો જે મોટો બોજ દેશના અર્થતંત્ર પર છે તે દૂર થશે અને ગ્રામ અર્થતંત્ર સમગ્ર રીતે વધુ મજબૂત બનશે.

શેરડીના ઉત્પાદક તરીકે દુનિયામાં ભારત બીજે નંબરે આવે છે. એ ગ્રામ અર્થતંત્રનું મહત્ત્વનું અંગ છે. ૧૯૫૧ની વસ્તીગણતરી અનુસાર દેશમાં ૫.૧૯ લાખ કોલ્હુ છે, અને આ ઉદ્યોગમાં ૧૦ લાખ માણસો અને ૫ લાખ બળદને કામ આપવાની શક્યતા રહેલી છે. છતાં બિનકુશળ સાધનો, ઉત્પાદનની જરીપુરાણી રીતો અને માલના સંગ્રહ અને વેચાણની અપૂરતી જોગવાઈને પરિણામે આ ઉદ્યોગની તેમ જ તેમાં કામ કરનારાઓની હાલત અસંતોષકારક છે. હાલમાં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શેરડીમાંથી ૫૦ થી ૫૫% જ રસ કાઢી શકાય છે; અને તૈયાર થતા ગોળની જાત પણ નીચી હોય છે. એવો અંદાજ કરવામાં આવ્યો છે કે, સંગ્રહ અને વેચાણની પૂરતી સગવડને અભાવે આ ઉદ્યોગને વર્ષે આશરે ૬૦ કરોડ રૂ.ની ખોટ ખમવી પડે છે.

ખાંડસરીનો ઉદ્યોગ એ કંઈ સ્વતંત્ર ઉદ્યોગ નથી. એ પણ ગોળ ઉદ્યોગનો એક ભાગ જ છે. તેના ઉત્પાદનમાં ગોળ કરતાં થોડી વધારાની પ્રક્રિયા કરવી પડે છે.

હાલમાં આપણા દેશમાં માથાદીઠ ૨૬ શેર મીઠાશની વપરાશ છે. તેમાં ૧૬ શેર ગોળ પૂરી પાડે છે અને ૧૦ શેર ખાંડનાં મોટાં કારખાનાં પૂરી પાડે છે. ખાંડ માટેની વિકાસ સમિતિના અંદાજ અનુસાર ૧૯૫૪–૫૫માં ખાંડની માંગ ૧૫ લાખ ટનની હતી, તે ૧૯૬૦–૬૧માં વધીને ૨૨·૫ લાખ ટન થશે. હાલમાં ખાંડનાં ૧૬૦ મોટા પાયા પરનાં કારખાનાં છે. તેઓ પૂરી શક્તિથી કામ કરે તોપણ ૧૬ લાખ ટન ઉત્પાદન જ કરી શકે એમ છે. એટલે જે વધારાની ૭ લાખ ટનની જરૂરિયાત છે તે મોટી મિલો સ્થાપીને પહોંચી વળવાને બદલે ખાંડસરી બનાવીને પહોંચી વળવી જોઈએ. પછી નવાં મોટાં કારખાનાં સ્થાપવાની જરૂર નહીં રહે.

પરંતુ તેમ કરવા માટે ૧૯૫૪–૫૫માં જે ઉત્પાદનની વહેંચણી છે – ખાંડ ૧૫ લાખ ટન, ખાંડસરી ૧ લાખ ટન અને ગોળ ૩૧ લાખ ટન — તેની ફેર વહેંચણી થવી જોઈએ. એનો નીચે પ્રમાણે ઉત્પાદનનો સામાન્ય કાર્યક્રમ ઘડી કાઢવો જોઈએ: ખાંડ ૧૫·૫ લાખ, ખાંડસરી ૭·૫ લાખ અને ગોળ ૩૧ લાખ ટન.

આ કાર્યક્રમને અમલી બનાવવા માટે નીચે પ્રમાણે નીતિ અપનાવવી પડશે :

(૧) ખાંડની આયાત બંધ કરવી.

(૨) ચાલુ મિલોની ઉત્પાદન-શક્તિ વધારવાની કે નવી મિલો સ્થાપવાની મનાઈ કરવી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૩) વધારાની ખાંડની માંગ ગ્રામોદ્યોગ દ્વારા પૂરી પાડવી.

(૪) વધારાની પીલવા મળી શકે તેવી શેરડી ગ્રામોદ્યોગ માટે સુરક્ષિત રાખવી.

(૫) ગોળ અને ગોળની ભૂકીની હિન્દીઓની વધુ વસ્તી હોય તેવા દેશોમાં મુક્ત નિકાસ કરવા દેવી અને નવાં બજારોની તપાસ કરવી. આ નીતિ અનુસાર ગોળ ઉદ્યોગને માટે નીચે પ્રમાણેનો વિકાસ કાર્યક્રમ સૂચવવામાં આવ્યો છે :

(૧) શેરડી ઉત્પાદક રાજ્યોમાં ૪૧ ઉત્પાદન એકમો ખોલવાં.

(૨) ૨૧૫ સહકારી મંડળીઓ ખોલવી, કે જે સુધારેલાં સાધનો પૂરાં પાડે અને ગોળ અને તેની બીજી પેદાશો વેચવા તેમ જ સંઘરવામાં મદદ કરે.

(૩) શેરડી પકવતાં રાજ્યોમાં સુધારેલાં સાધનો તૈયાર કરવાં.

(૪) આ ઉદ્યોગ માટે તાલીમ આપવી અને જરૂરી કાર્યકર્તાઓ તૈયાર કરવા.

(૫) દેશમાં સંગ્રહ અને વેચાણની પૂરતી સગવડ ઊભી કરવી.

આ કાર્યક્રમ અનુસાર ગોળ ઉદ્યોગમાં ૧,૫૮,૦૦૦ નવાં કોલ્હુ ચાલુ કરવાનું સૂચવાયું છે. તેનાથી ૬૫ થી ૬૮% રસ કાઢી શકાશે. આ ઉપરાંત ઉદ્યોગની વિવિધ પ્રક્રિયાઓ માટે સુધારેલાં સાધનો જેવાં કે ભઠ્ઠી, ગળણી, પેણાઓ ઇ૦ પણ વહેંચવામાં આવનાર છે. ગોળનો દેખાવ સુધારવા માટે તેને ચોખ્ખો કરવા કાર્બન ઇ૦ જેવા કેટલાક પદાર્થો પણ વહેંચવામાં આવનાર છે. આ જ પ્રમાણે ખાંડસરી ઉદ્યોગમાં પણ ૭.૫ લાખ ટન ઉત્પાદન કરવા માટે હજારોની સંખ્યામાં વિવિધ સાધનો વહેંચવાનું સૂચવાયું છે.

આ સાધનો પાછળ કુલ ૧૬.૦૩ કરોડ રૂ. રોકાણ થશે. વળી આ ઉદ્યોગમાં કામ કરનારાઓની હાલત કંગાળ હોવાથી સાધનો મેળવવા લોન આપીને તેમ જ રાહત આપીને તેમને મદદ કરવામાં આવશે. લોન અને રાહતનું પ્રમાણ ૫૦, ૫૦% રાખવાનું સૂચવાયું છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ કાર્યક્રમને પરિણામે છેલ્લા વર્ષમાં ઉત્પાદન વધીને ૫૮.૫૫ કરોડ રૂ.ની કિંમતના ૨૦.૯ લાખ ટન ગોળ જેટલું થશે. ૫૨.૫ કરોડ રૂ.ની ૭.૫ કરોડ ટન ખાંડસરી ઉત્પન્ન થશે અને ૭.૮૩ કરોડ રૂ.ની કિંમતનો ૫.૫૯ લાખ ટન ખાદ્ય સરકો પણ તૈયાર થશે. પરિણામે ગોળ બનાવવામાં ૬.૩૨ લાખ, ખાંડસરી બનાવવામાં ૧ લાખ અને માલ વહેવાના તેમ જ અન્ય કામમાં ૫૩,૦૦૦ માણસોને રોજી મળશે; અને તેમની વચ્ચે ૨૪.૮૬ કરોડ રૂ. રોજી રૂપે વહેંચાશે. સાથે સાથે આ ઉદ્યોગની તાલીમ આપવા કાર્યકર્તાઓ પણ તૈયાર કરાશે.

આ આખાયે કાર્યક્રમમાં ૮.૭૮ કરોડ લોન, ૮.૭૬ કરોડ રાહત અને ૧.૫૪ કરોડ રૂ. વ્યવસ્થાતંત્ર માટે મળી કુલ ૧૯.૪૪ કરોડ રૂ.નો ખર્ચ થશે. તેથી ભારતનો એક કૃષિમૂલક ઉદ્યોગ બેઠો થવા ઉપરાંત, પરદેશથી મંગાવવી પડતી મોંઘી ખાંડની જરૂર પણ ઓછી થશે. દેશમાં આશરે ૮ લાખ માણસોને રોજી અને આવકની વિશાળ ધોરણે વહેંચણી થશે; અને ગામડાંના અર્થતંત્રના અગત્યના અંગ રૂપ બળદો અને ગાડાંઓને પણ કામ મળશે.

(ह. बं. ता. ४-२-'५६)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૧૧

તાડગોળ ઉદ્યોગનું મહત્ત્વ

ભારતને માટે આ ઉદ્યોગ વિશેષ મહત્ત્વનો છે. તેનાં મુખ્ય કારણો નીચે મુજબ છે :

૧. તાડના રસમાંથી ગોળ અને ખાંડ બની શકે છે. તે દ્વારા તે મોસમી રોજી પૂરી પાડે છે. તાડછાંમાંથી વિવિધ વસ્તુઓ બનાવવાનો ઉદ્યોગ તો આખુંયે વર્ષ ચાલ્યા કરે.

૨. દેશની વધતી જતી વસ્તીની ખાંડની જરૂરિયાત નકામા જતા તાડમાંથી ખાંડ પેદા કરી સંતોષી શકાય; અને શેરડીની ખેતીમાં વપરાતી જમીન બીજા કામમાં લઈ શકાય.

૩. તાડનાં ઝાડને જો વ્યવસ્થિત રીતે ઉછેરવામાં આવે તો જમીનનું ધોવાણ પણ અટકાવી શકાય અને તેમાંથી ઓછી કિંમતનાં ઘરો માટે લાકડું પણ પૂરું પાડી શકાય.

૪. દારૂબંધી કરવાના બંધારણના આદેશને પણ અમલી બનાવી શકાય અને તે ઉદ્યોગમાંના બેકાર બનતા તરવાડાઓને અવેજી ધંધો પૂરો પાડી શકાય.

આથી આ ઉદ્યોગને વિશાળ ધોરણે મૂકી તેના પૂર્ણ વિકાસની ભૂમિકા તૈયાર થાય એ હેતુથી ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે નીચે પ્રમાણેનો કાર્યક્રમ સૂચવ્યો છે :

દેશમાં કુલ ૧૨ કરોડ તાડ છે. તેમાં ૫ કરોડને છેદવાની શક્યતા રહેલી છે. આવતાં પાંચ વર્ષમાં વધુ ૮૭.૬ લાખ તાડ છેદવા. તેમાંથી મળતા રસમાંથી તાડગોળ અને ખાંડ બનાવવા માટે દેશભરમાં ૨૦૦૦ નમૂનાનાં તાલીમ ઉત્પાદન કેન્દ્રો, ૮૦ સઘન ઉત્પાદન કેન્દ્રો, ૧૦ મોટાં અને ૨૦ નાનાં નમૂનાનાં ખાંડ ઉત્પાદનનાં કેન્દ્રો ખોલવાં.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ કેન્દ્રો દ્વારા, તાડગોળનું ૧૯૫૩નું ઉત્પાદન જે ૧૬ લાખ મણ છે તે ૧૯૬૦–૬૧માં વધારીને ૫૩·૨ લાખ મણ કરવાનો લક્ષ્યાંક રખાયો છે. આ વધારાને પરિણામે દેશની જે ૭·૨૮ લાખ મણની વધારાની માંગ છે તેને પણ પહોંચી વળી શકાશે; અને યોજના દરમિયાન તાડછાંમાંથી પણ વિવિધ વસ્તુઓ બનાવીને લગભગ ૯·૩૧ કરોડ રૂ.ની કિંમતનો માલ ઉત્પન્ન કરી શકાશે. પરિણામે કુલ ૩,૮૧,૨૬૬ જણને રોજી મળશે. એટલે હાલમાં અંદાજે ૨,૪૩,૬૦૦ માણસો તેમાં રોકાયેલાં છે તેમાં ૧,૩૭,૬૬૬ જણનો વધારો થશે અને તેઓ વચ્ચે ૧૮·૧૫ કરોડ રૂ. રોજી રૂપે વહેંચાશે. આથી તરવાડા લોકો મોસમમાં વરસે હાલમાં રૂ. ૩૮૨ કમાય છે તે વધીને ૬૮૨ રૂ. કમાશે. આમ તેમની રોજી પણ વધશે.

તાડગોળ અને ખાંડની ખપત વધે તે માટે મણે ૨–૮–૦ની રાહત આપવાનું સૂચવાયું છે. આ દરે ગોળમાં ૪૦૯. લાખ રૂ. અને ખાંડમાં ૫૬·૬ લાખ રૂ. મળીને કુલ ૪૬૫·૬ લાખ રૂ. રાહત રૂપે વહેંચાશે.

આ આખીયે યોજનામાં સાધનોની ખરીદીમાં રાહતરૂપે, ભાવમાં રાહતરૂપે, સાધનખરીદી તેમ જ ચાલુ કામકાજ માટે લોન રૂપે, સંશોધન અને તાલીમ માટે, એમ જુદી જુદી રીતે કુલ ૧૫·૨૯ કરોડ રૂપિયા આ ઉદ્યોગની વિકાસ યોજના માટે ખર્ચવા પડશે.

આ કાર્યક્રમને અમલી બનાવવા નીચે મુજબની વ્યવસ્થા કરવી પડશે :

૧. નીરો કે ગોળનાં ઉત્પાદન કેન્દ્રો હોય તેની આસપાસના પાંચ માઈલના વિસ્તારમાં તાડી માટે ઝાડ છેદવાની મનાઈ.

૨. કેન્દ્ર, પ્રાંતીય અને સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સરકારોની માલિકીના તાડ નજીવા ગણોતે ઉત્પાદક કેન્દ્રોને સોંપવા પડશે; અને ખાનગી માલિકીનાં ઝાડોનું ગણોત પણ ઠરાવવું પડશે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૩. સરકારી ઝાડોની હરાજીનું તાડગોળ ઉદ્યોગની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને નિયમન કરવું પડશે.

૪. તાડ, નાળિયેરી, ખજૂરી ઇ.માંથી બનતી ખાંડને આબકારી જકાતમાંથી મુક્તિ આપવી પડશે; અને ક્રમેક્રમે આ નીતિના અમલનો વિસ્તાર વધારવો પડશે.

૫. સરકારી ખરીદીમાં તાડગોળને વ્યવહારુ હોય ત્યાં પસંદગી આપવી જોઈએ અને આ ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપવા ૨૫% જેટલી ભાવમાં પસંદગી આપવી જોઈએ.

૬. ઉત્પાદકોને સરકારી જંગલમાંથી નજીવા દરે અથવા મફત બળતણનો પુરવઠો પૂરો પાડવો જોઈએ.

૭. તાડગોળ બનાવવાના પરવાના છૂટથી આપવા જોઈએ.

૮. બીજી પંચવર્ષીય યોજના દરમિયાન દેશભરમાં દારૂબંધીની નીતિનો આયોજિત વિસ્તાર કરવો પડશે.

આમ તાડગોળ ઉદ્યોગનો વિકાસ, દેશના માનવબળનો નાશ કરતા ઉદ્યોગનું સ્થાન લઈ, દેશની આર્થિક બાજુને સધ્ધર બનાવવામાં સહાય રૂપ બની, દેશની બેરોજગારીનો પ્રશ્ન હલ કરવામાં પણ મદદગાર નીવડશે.

(ह. बं. ता. २८–१–'५६)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૧૨

માટીકામનો ઉદ્યોગ

૧૯૫૧ની વસ્તીગણુતરી પ્રમાણે ૩,૬૦,૦૦૦ જેટલા કુંભારો કે માટીકામ કરનારાઓ દેશમાં છે. તેઓ ગામડાંમાં સ્થાનિક વપરાશ માટે રાંધવાનાં, પાણી ભરવાનાં તેમ જ ઘરગથ્થુ ઉપયોગનાં વાસણો બનાવે છે. વળી ૧,૨૫,૦૦૦ જેટલા ઈંટ, ટાઈલ્સ અને પાઈપો બનાવનારા પણ છે.

ધાતુનાં વાસણોનો વપરાશ વધવાથી, માટીનાં વાસણોનું યાંત્રિક રીતે ઉત્પાદન થવાથી અને લોકોની પસંદગીનું ધોરણ બદલાવાથી આ ઉદ્યોગની પડતી થઈ છે. ઉત્પાદનક્ષેત્રમાં પણ તે ઉદ્યોગને, વ્યવસ્થાતંત્ર, તાલીમ અને વેચાણની સગવડોના અભાવને લીધે ખૂબ જ સહન કરવું પડ્યું છે. પેઢીઓથી ચાલ્યા આવતા કુંભારને સદંતર વિનાશમાંથી બચાવવો હોય તો તેનાં સાધનો અને ઉત્પાદનપદ્ધતિમાં સુધારો કરવો પડશે અને બીજી અનેકવિધ રાહત તેમ જ મદદ આપવી પડશે.

૧૯૫૪માં ગ્રામોદ્યોગની યાદીમાં આ ઉદ્યોગનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. તેના ઉત્તેજન માટે એક કાર્યક્રમ તૈયાર કરી તેના અમલ માટે તે જ સાલથી એક મધ્યસ્થ કેન્દ્ર ચાલુ કરવામાં આવ્યું. ખા. ગ્રા. બોર્ડ તરફથી એક તાલીમ સંશોધન કેન્દ્ર પણ બેલગામ જિલ્લાના ખાનપુર ગામે ચાલુ કરાયું અને પહેલા વર્ષમાં ૪૦ વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ અપાઈ. નમૂનાઓ બનાવવાનાં ત્રણ કેન્દ્રો પર કામ ચાલુ છે. સુધારેલાં સાધનો ખરીદવા માટે ૫૦%ની રાહત આપવાની વ્યવસ્થા અને વ્યાજ રહિત લોન તેમ જ ઉત્પન્ન થયેલ માલ ખપાવવાની પણ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બીજી પંચવર્ષીય યોજનામાં આ ઉદ્યોગના વિકાસ માટે કાર્યક્રમ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં ૧,૨૪,૨૦૦ રૂ. ના ખર્ચે એક કેન્દ્રીય સંસ્થા ઊભી કરાશે અને તે આ કાર્યક્રમ અમલી બનાવશે. એક મધ્યસ્થ તાલીમ અને સંશોધન કેન્દ્ર તેમ જ ૫ પ્રાદેશિક તાલીમ કેન્દ્ર ખોલાશે. તેમાં કુલ ૧,૦૪૦ જણને તાલીમ અપાશે અને અનુક્રમે ૨,૬૭,૫૫૦ અને ૨,૨૨,૧૬૦ રૂ. ખર્ચ થશે. રૂ. ૭૯,૨૦૦ના ખર્ચે પાંચ બીબાં બનાવવાનાં કેન્દ્રો ઊભાં કરાશે. ૧૦ ફરતી તાલીમ ટુકડીઓ ચાલુ કરાશે. તેમની પાછળ ૨,૨૫,૨૦૦ રૂ. ખર્ચ થશે. જાહેરાત અને પ્રચાર માટે ૫૦,૦૦૦ રૂ. ખર્ચાશે. ચાકડો, બીબાં અને ભઠ્ઠીનાં સાધનોની ખરીદીમાં ૫૦% રાહત આપવા કુલ ૩,૭૫,૦૦૦ રૂ. ખર્ચાશે અને ૧,૦૦,૦૦૦ રૂ. લોન રૂપે આપવામાં આપશે. આમ આખીયે યોજનામાં કુલ ૧૪,૫૦,૫૬૦ રૂ. ખર્ચ થશે.

પરિણામે કુંભારકામમાં ૨૦૦૦ને પૂરા તેમ જ ૪૦૦૦ને અડધા સમયની, અને બીબાં બનાવવામાં ૪૦૦૦ જણને પૂરા સમયની રોજી મળીને કુલ ૮૦૦૦ જણને પૂરા સમયની રોજી મળશે. ચોમાસામાં કામ ન થઈ શકે તોપણ વર્ષમાં ૨૨૫ દિવસ કામ કરી શકાશે અને તે પૂરી રોજગારી ગણી શકાય. આ આંકડાઓમાં તો માત્ર યોજના હેઠળ નવાં સાધનો વાપરનારાઓની જ ગણના કરવામાં આવી છે. તે ઉપરાંત આને પરિણામે કુંભારોની આવકમાં હાલના ધોરણ કરતાં ૩૩⅓ ટકાનો વધારો થશે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ખાદી-ગ્રામોદ્યોગ શા માટે?

ખંડ ૩ જો

સરકારી કાર્યક્રમ અને વિવેચન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૧

આયોજન પંચનો કાર્યક્રમ

[ભારત સરકારના પ્લાનિંગ કમિશનની બીજી પંચવર્ષીય યોજનામાંથી પાન ૪૨૯ થી ૪૫૮, પ્ર. ૨૦, 'વિલેજ ઍન્ડ સ્મૉલ ઇન્ડસ્ટ્રિઝ' ટૂંકાવીને.]

ગ્રામોદ્યોગો અને નાના પાયા પરના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે પહેલી પંચવર્ષીય યોજનાની સરખામણીમાં બીજી યોજનામાં નીચે પ્રમાણે ખર્ચ કરવાનું વિચારાયું છે :

	૧૯૫૧–૫૬ (રૂ. કરોડમાં)	૧૯૫૬–૬૧ (રૂ. કરોડમાં)
હાથસાળ	૧૧.૧	૫૯.૫
ખાદી	૮.૪	૧૬.૭
ગ્રામોદ્યોગો	૪.૧	૩૮.૮
નાના ઉદ્યોગો	૫.૨	૫૫.૦
હસ્તોદ્યોગો	૧.૦	૯.૦
રેશમ	૧.૩	૫.૦
કાથો	૦.૧	૧.૦
	૩૧.૨	૧૮૫.૦
	વહીવટ, સંશોધન ઇ.	૧૫.૦
		૨૦૦.૦

આમાંથી રૂ. ૨૫ કરોડ મધ્યસ્થ સરકાર આપશે. બાકીના માટે જુદાં જુદાં રાજ્યો જોગવાઈ કરશે. હાલ તુરત રાજ્યોએ પોતાની યોજનાઓમાં આ માટે રૂ. ૧૨૦ કરોડ ખર્ચવાનું વિચાર્યું છે. તેઓ યોજનાનાં વરસોમાં ઉપરની રકમને પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરશે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઉપરની રકમમાં અંબર ચરખાના કાર્યક્રમ અંગેના ખર્ચનો સમાવેશ થતો નથી; અને તે ઉપરાંત, રૂા. ૬૫ કરોડ ચાલુ ખર્ચ માટે જોઈશે. તે રકમની જોગવાઈ યોજનાની શરૂઆતમાં સરકાર કરશે. પછી બૅન્કો અને સંસ્થાઓ મારફત થશે.

આ ઉપરાંત, આ કામ માટે બીજાં ખાતાંઓ મારફત નીચે પ્રમાણે ખર્ચ થશે :

નિર્વાસિતોને ઉદ્યોગો માટે લોન વગેરેની મદદ આપવામાં અને ઔદ્યોગિક શિક્ષણ આપવામાં રૂા. ૧૮ કરોડ ખરચાશે, અને સામૂહિક વિકાસ યોજનાના દરેક બ્લૉકમાં રૂા. ૧·૫ લાખ ખરચાશે તથા પછાત વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને ઔદ્યોગિક શિક્ષણ આપવા માટે પણ વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

ઉદ્યોગવાર કાર્યક્રમ

હાથસાળ

પહેલી યોજનામાં હાથસાળના કાપડમાં નીચે પ્રમાણે વધારો થયો છે :

સને	ચો. વાર (લાખ)
૧૯૫૦–૫૧	૭,૪૨૦
૧૯૫૪–૫૫	૧૩,૫૪૦
૧૯૫૫–૫૬	૧૪,૫૦૦

બીજી યોજનાને અંતે હાથસાળ ઉપર ૧૭,૦૦૦ લાખ ચો. વાર કાપડ તૈયાર કરવાની ધારણા રાખવામાં આવી છે. આને માટે સહકારી હાથસાળોને ઉત્તેજન આપવામાં આવશે. હાલ સહકારી ધોરણે દસ લાખ હાથસાળો ચાલે છે તે વધારીને લગભગ દોઢી કરવામાં આવશે અને સાળ ઉપર વરસના ૩૦૦ દિવસમાં સરેરાશ રોજ ૬ ચો. વાર વણાય એવો સુધારો કરવામાં આવશે. વણકરોને સહકારી મંડળીમાં જોડાવા માટે લોનો આપવામાં આવશે અને ચાલુ ખર્ચ માટે પણ ધીરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હાથસૂતર

હાથસૂતર પ્રવૃત્તિનો હેતુ હાથસાળોને સૂતર પૂરું પાડવાનો છે. અત્યારે એ સાળો સૂતર માટે મિલો ઉપર આધાર રાખે છે. એ સ્થિતિમાં ફેરફાર કરવામાં આવશે. તેને માટે પાંચ વરસમાં પચીસ લાખ અંબર ચરખા પેદા કરવાની યોજના કરવામાં આવી છે. તે દ્વારા પચાસ લાખ માણસોને રોજના થોડા સમયની કે આખા સમયની રોજી આપવાની શક્યતા છે.

ખાદી

પહેલી યોજનાના પરિણામે, ૧૯૫૦–૫૧માં રૂ. ૧.૩ કરોડની ખાદી તૈયાર કરવામાં આવતી હતી તે વધીને ૧૯૫૫–૫૬માં રૂ. ૫ કરોડની થઈ છે. તેમાં બીજી યોજનામાં નીચે પ્રમાણે વધારો થશે:

૩૪૦ લાખ ચો. વાર ખાદીમાં વધારો કરીને ૬૦૦ લાખ ચો. વાર કરવામાં આવશે. આમાં સ્વાવલંબી ખાદી ૨૦૦ લાખ ચો. વાર હશે. અંબર ચરખાની આખી યોજના નક્કી થયેથી આમાં ફેરફાર કરવાને માટે અવકાશ છે.

ઊન

હાથ ઉદ્યોગના ઊની કાપડમાં નીચે પ્રમાણે વિકાસ કરવામાં આવશે:

	૧૯૫૬–૫૭	૧૯૬૦–૬૧
ધાબળા	૨.૫ ચો. લાખ વાર	૧૦
મિશ્ર અને બીજી જાતો	૬.૨૫ લાખ વાર	૨૫

ગ્રામોદ્યોગો

બીજી યોજનામાં મુખ્યત્વે નીચેના ગ્રામોદ્યોગોનો વિકાસ કરવાનું વિચારાયું છે:

હાથછડ, ઘાણી, ચામડાં, ગોળ–ખાંડસરી અને દીવાસળી. આ ઉપરાંત, હાથકાગળ, તાડગોળ, સાબુ, મધ, માટીકામ અને વાંસકામને પણ ઉત્તેજન આપવામાં આવશે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હાથછડ

ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડ અને ચોખા કમિટીની ભલામણો ધ્યાનમાં લઈને એમ સૂચવવામાં આવ્યું છે કે, ચોખા છડવાની નવી મિલો થવા દેવી નહિ અને ચાલુ મિલોને પરવાનાથી કામ કરવા દેવું. પણ તેઓ પણ હાલના કરતાં કામનો વિસ્તાર વધારે નહિ, સિવાય કે ખાસ સંજોગોમાં અપવાદ તરીકે તે તદ્દન જરૂરી હોય. હલરો બંધ કરવા બાબત રોજગારીની પરિસ્થિતિ જોઈને આગળ ઉપર કરવાનું રાખવું. હાલ હાથછડ ઉપર પાકા મણે છ આના સરકાર તરફથી મદદ અપાય છે તે ચાલુ રાખવી અને પ્રમાણિત હાથછડને વેચાણવેરામાંથી મુક્તિ આપવી. આ જાતનાં ચોખાના પ્રચાર માટે પગલાં લેવાં અને શહેરોમાં તે પૂરા પાડવા માટે વખારો ઊભી કરવી.

ઘાણી

ઘાંચીઓની સહકારી મંડળીઓને પણ ભારે હરીફાઈને કારણે બજારમાંથી તેલીબિયાં મેળવવામાં મુશ્કેલી પડે છે. તેથી પીલવા માટે પૂરતો માલ મળી રહે તે માટે જોગવાઈ કરવી જોઈએ; અને બીજી રીતે બિયાં પીલવાનું અને તેમ હોય ત્યાં નવી મિલો ઊભી કરવાનું બંધ કરવું જોઈએ. હાલ તેલની મિલો પાસેથી ખાસ વેરો (સેસ) લેવામાં આવે છે એનો ઉપયોગ આ ઉદ્યોગનાં સાધનો સુધારવાના કામમાં અને બજારની સગવડ ઊભી કરવાના કામમાં કરવો જોઈએ; અને ઘાંચીઓ સહકારી મંડળીઓમાં જોડાઈ શકે તે માટે તેમને વગર-બ્યાજુ લોન આપવી જોઈએ.

બીજાં પાંચ વરસમાં ચાલુ ઘાણીને સુધારવાની યોજના કરવામાં આવી છે અને ૫૦,૦૦૦ ચાલુ ઘાણીને સુધારેલી વર્ધા-ઘાણીના રૂપમાં ફેરવી નાખવાનું વિચારાયું છે. ૪૦૦ નમૂનાનાં ઉત્પાદન કેન્દ્રો પણ શરૂ કરવાનાં છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બૂટ-જોડા

બૂટ-જોડા માટેનાં મોટાં કારખાનાંને વધવા દેવાં નહિ અને વધારાની માંગ નાના પાયા પરના ઉદ્યોગો અને ગૃહઉદ્યોગથી પૂરી પાડવાની વ્યવસ્થા કરવી. તે અંગે મોચીઓને લોન આપવાની, ચામડાં ખરીદવા માટે અને તૈયાર માલ વેચી આપવા માટે પણ મદદ કરવી.

ચમારકામ

ઉપર પ્રમાણે ચમારકામ માટે પણ મદદ કરવી; અને ચામડાં પકવવાની પદ્ધતિમાં સુધારો કરવા માટે વ્યવસ્થા કરવી. તે અંગે નાની ટૅનરીઓને મદદ કરવા માટે દરેક વિભાગમાં એક કે બે મુખ્ય ટૅનરી ખોલવી અને ચમારોની સહકારી મંડળીઓ રચવી.

ગોળ-ખાંડસરી

ગોળ-ખાંડસરી તૈયાર કરવાની પદ્ધતિમાં સુધારો કરવા માટે અને તે અંગેના સંશોધન માટે વ્યવસ્થા. કરવી.

ખાંડસરીના ઉત્પાદનમાં વિકેન્દ્રિત ધોરણે હવાશૂન્ય (વેક્યૂમ) તાવડાની પદ્ધતિ દાખલ કરવા સંબંધી તપાસ કરવી અને ગોળના ઉત્પાદનમાં તાવડા અને ભઠ્ઠીની સુધારણા કરવા અને ભૌતિક શક્તિથી પીલવાનું કામ કરવા સંબંધી તપાસ કરવી. ગોળના ઉત્પાદકોની સહકારી મંડળીઓ રચવી અને ચોક્કસ પ્રકારનો માલ તૈયાર થાય અને તે સારી સ્થિતિમાં જળવાઈ રહે તેવી વ્યવસ્થા ઊભી કરવી.

દીવાસળી

'અ' વર્ગનાં નવાં કારખાનાં ન ખોલવાનું ધોરણ ચાલુ રાખવું અને વધારાની માંગ 'બ' 'ક' 'ડ' નાં નાનાં કારખાનાંથી બને તેટલી પૂરી કરવી. ખાદી બોર્ડના કાર્યક્રમ મુજબ રોજની ૧૫ ગ્રોસ પેટી બનાવે તેવાં ૧૦૦૦ 'ડ' વર્ગનાં નાનાં કારખાનાં ખોલવાનાં થશે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બીજા ગ્રામોદ્યોગો

નમૂનેદાર મધપૂડાઓ ઉછેરવામાં આવશે અને તે માટે કાર્ય-કર્તાઓને તાલીમ આપવામાં આવશે.

તાડગોળ અને તાડનાં પાંદડાંની બનાવટો માટે સહકારી મંડળીઓને ઉત્તેજન આપવામાં આવશે અને તે માટે પાંચ વરસમાં રૂ. ૨૫ કરોડ ખરચાશે.

હાથકાગળના ઉત્પાદન માટે ૮૦ નાનાં કારખાનાં, ૪૦૦ ગૃહ-કારખાનાં અને ૪૦૦ શાળા કારખાનાંમાં વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે અને તેમાં ૧૯૬૦-૬૧ સુધીમાં ૪,૪૦૦ ટન કાગળ પેદા કરવામાં આવશે.

બિનખોરાકી તેલીબિયાંમાંથી સાબુ બનાવવા માટે સઘન ક્ષેત્રના વિસ્તારોમાં કેન્દ્રો ખોલવામાં આવશે.

માટીકામ માટે ભઠ્ઠી અને બીજાં સાધનો સુધારવા માટે મદદ આપવામાં આવશે.

દોરડાં અને ટોપલા બનાવવાના કામને પણ મદદ આપવામાં આવશે.

રેશમ

રેશમના ધંધામાં ઘણાને કામ આપવાની શક્યતાઓ રહેલી છે. તે દ્વારા ગામડાંમાં મોટી સંખ્યામાં લોકોને ઘેરબેઠાં પૂરક ધંધો આપી શકાય છે. આ ધંધામાં બજારમાં બીજા કાપડ સાથે હરીફાઈ કરવાની હોવાથી માલની જાત સુધારવાનો અને કિંમત ઓછી કરવાનો સતત પ્રયત્ન કરીને જ તેનો વિસ્તાર થઈ શકે અને તેને ટકાવી શકાય. આ અંગે મલબેરી અને બિનમલબેરી બન્ને પ્રકારના રેશમને સુધારવા અને વિકસાવવા માટે પહેલી પંચવર્ષીય યોજનામાં પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો હતો. બીજી યોજનામાં તે માટે વિશેષ પ્રયત્ન કરવામાં આવશે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કાથો

કાથાના ઉદ્યોગના બે ભાગ પડે છે: (૧) છોડાંમાંથી દોરી દોરડાં બનાવવાં અને (૨) કાથામાંથી પાથરણાં, ઓછાડ વગેરે વસ્તુઓ બનાવવી. આ અંગે બીજી યોજનામાં મુખ્ય કામ ઉત્પાદકોની સહકારી મંડળીઓ દ્વારા તેમની સ્થિતિ સુધારવાનું છે.

કાથાના વણાટમાં યંત્રીકરણ કરવાનો અખતરો ચાલે છે તે ચાલુ રહેશે અને તેના સંશોધન માટે એક મધ્યસ્થ સંસ્થા અને પ્રારંભિક કારખાનું શરૂ કરવામાં આવશે. વળી પરદેશોમાં વેપારી પ્રતિનિધિમંડળો મોકલીને તે માલ ખપાવવા માટે પણ પ્રયત્ન કરવામાં આવશે.

સઘન ક્ષેત્રો

૨૦ થી ૩૦ હજારની વસ્તીના વિસ્તારોના વિકાસ માટે સઘન ક્ષેત્રો રચવામાં આવે છે. તે હાલ ૩૫ છે તેને વધારીને ૨૦૦ કરવામાં આવશે. તેનું કુલ ખર્ચ રૂા. ૨.૭૭ કરોડ થશે.

બજારના વિકાસ માટે સ્થાનિક વખારો અને તેના હાથ નીચે ખાસ વખારો અને છૂટક દુકાનો ખોલવામાં આવશે; અને બજારોની માહિતી પૂરી પાડવા માટે મધ્યસ્થ ઑફિસ ખોલવામાં આવશે.

હાથકારીગરી

હાથકારીગરીના વિકાસ માટે પ્રાદેશિક કેન્દ્રો અને કળા વિદ્યાલયો ખોલવામાં આવશે, કારીગરોને તાલીમ આપવા માટે શિષ્યવૃત્તિઓ આપવામાં આવશે અને કારીગરીના સંશોધન માટે મદદ આપવામાં આવશે. તેનાં સાધનો સુધારવા પ્રયાસ કરવામાં આવશે અને બજારનો વિકાસ કરવા માટે પણ પ્રયત્ન કરવામાં આવશે.

જુદાં જુદાં રાજ્યોના હાથકારીગરીના ઉદ્યોગોને મદદ આપવા માટે ખાસ યોજનાઓ કરવામાં આવી છે તે મુજબ મદદ આપવામાં આવશે. દા. ત. ઉત્તર પ્રદેશનાં રમકડાં અને નેતર–વાંસનું કામ; પશ્ચિમ બંગાળાનું ભાતીગર માટીકામ અને સાદડી-વણાટ; હૈદરાબાદનું રંગીન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પથ્થરકામ અને જોડાકામ, લાખની બંગડીઓ અને શેતરંજીઓ; મધ્ય ભારતનાં ચામડાનાં રમકડાં અને ધાતુકામ.

નાના પાયા પરના ઉદ્યોગો

નાના પાયા પરના ઉદ્યોગોમાં બાઇસિકલ, સીવવાના સંચા જેવાં મશીનોના ભાગો બનાવવાના કામનો સમાવેશ થાય છે. એની મર્યાદા એવી આંકવામાં આવી છે કે, તેમાં ૫૦ કરતાં ઓછા મજૂરો કામ કરતા હોય અને રૂ. ૫ લાખથી ઓછી મૂડી હોય.

આ ધંધાને મદદ કરવા માટે રૂ. ૧૦ કરોડનું ખર્ચ કરવાનું વિચારાયું છે. તેમાંથી ૨૦ નાના ઉદ્યોગોની સહાયક ઑફિસો ખોલવામાં આવશે. તે દ્વારા કાચો માલ, મશીનોની ખરીદી અને બજાર વગેરે અંગે સલાહ–સૂચના આપવામાં આવશે. નાનાં કારખાનાંવાળાને ૨૦ થી ૪૦ ટકા રોકડ રકમ ભરીને ૬ ટકા વ્યાજના હપતાથી મશીનરી ખરીદવા સંબંધમાં પણ સલાહ–સૂચના આપવામાં આવશે.

આગ્રાના જોડા અને અલીગઢનાં તાળાં જેવી ચીજો માટે જથાબંધ માલની ડીપો ખોલવામાં આવશે અને તે માલ વેચવા માટે છૂટક વેપારીઓને આપવામાં આવશે. સરકારી કામકાજ માટે તે માલ ખરીદાય એવો પ્રયત્ન કરવામાં આવશે, અને શણગારેલી ગાડીઓ અગર મોટરોમાં પ્રદર્શન ભરીને પણ તે માલ વેચવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

વિવિધ પ્રકારના નાના ઉદ્યોગોના વિકાસની યોજનાઓ તૈયાર કરવા માટે, તેમાં તૈયાર થતા માલનું બજાર, કાચા માલની જોગવાઈ વગેરે આનુષંગિક બાબતોનો ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ થવો જોઈએ. ઉત્તર વિભાગમાં એક ટુકડીએ ચાર ઉદ્યોગો – (રમતગમતનો સામાન, સીવવાના સંચા અને તેના ભાગો, બાઇસિકલો અને તેના ભાગો, તથા મોટરોની બૅટરી)ની તપાસ પૂરી કરી છે. બીજી એવી તપાસો બીજા પ્રદેશોમાં શરૂ કરવામાં આવી છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઔદ્યોગિક વસાહતો

નાની મોટી ઔદ્યોગિક વસાહતો બાંધવા માટે રૂા. ૧૦ કરોડનું ખરચ કરવાનું વિચારાયું છે. નાની વસાહતનો ખર્ચ રૂા. ૨૦ થી ૨૫ લાખ અને મોટીનો ખર્ચ રૂા. ૪૦ થી ૫૦ લાખ થાય એવો અંદાજ કરવામાં આવ્યો છે. આવી ૬ મોટી અને ૮ નાની વસાહતો ઊભી કરવાનું નક્કી થયું છે. ૭ મોટી વસાહતો રાજકોટ, દિલ્હી, મદ્રાસ, ત્રાવણકોર–કોચીન અને ઉત્તર પ્રદેશમાં થશે. મધ્યસ્થ સરકાર તેને માટે પૂરેપૂરી લોન આપશે; અને રાજ્યોની સરકારો તે બંધાવશે અને ચલાવશે. તેમાં પાસે પાસે વિવિધ પ્રકારના નાના ઉદ્યોગો ચાલશે, એટલે તેમને રેલવે, વીજળી અને બીજી સગવડો સરળતાથી મળી શકશે અને કામમાં સરળતા થશે.

૨

નવી ઔદ્યોગિક નીતિ

[ભારતની લોકસભામાં તા. ૩૦–૪–૧૯૫૬ના રોજ 'ઔદ્યોગિક નીતિ' અંગે થયેલા ઠરાવમાંથી ટૂંકાવીને.]

ભારતના બંધારણમાં સ્વીકારેલા હેતુઓ બર લાવવા માટે ઉદ્યોગીકરણ અને આર્થિક વિકાસની ગતિ વધારવાની જરૂર છે. ખાસ કરીને, ભારે ઉદ્યોગો અને યંત્રો બનાવવાના ઉદ્યોગોનો વિકાસ કરવાની જરૂર છે અને જાહેર ઉદ્યોગોનો વિસ્તાર કરવાની જરૂર છે તથા સહકારી ઉદ્યોગોને પણ વિસ્તારવાની વધારવાની જરૂર છે. લોકોને કમાણીના ધંધા પૂરા પાડવા માટે અને તેમનું જીવન-ધોરણ અને કામગીરીની સ્થિતિ સુધારવા માટે આ જરૂરી છે. તેની સાથે, આજે પ્રવર્તતી આર્થિક અસમાનતા ઘટાડવાની જરૂર છે. તેમ જ ખાનગી ઇજારો અટકાવવાની અને જુદા જુદા વિભાગોમાં થોડા માણસોના હાથમાં કેન્દ્રીકરણ થતું અટકાવવાની જરૂર છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ બાબતોનો ખ્યાલ રાખીને, નવા ઉદ્યોગો સ્થાપવા માટે અને વાહનવહેવારની સગવડો વધારવા માટે રાજ્ય ઉત્તરોત્તર સીધી જવાબદારી ધારણ કરશે અને તેની સ્થાપનામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવશે. રાજ્ય વેપારનું કામ પણ વધુ પ્રમાણમાં હાથમાં લેશે. સાથોસાથ આયોજિત રાષ્ટ્રીય વિકાસના એક અંગ તરીકે, ખાનગી સાહસને પણ વિકાસ કરવાનો અને વધારવાનો અવકાશ રહેશે. આ પ્રકારના ખાનગી વિભાગને ઉત્તરોત્તર સહકારી ધોરણે ગોઠવવામાં આવશે અને સહકારી પ્રવૃત્તિના સિદ્ધાન્તનો શક્યતા અનુસાર અમલ કરવામાં આવશે.

સમાજવાદી ઢબની સમાજરચનાને રાષ્ટ્રીય ધ્યેય તરીકે સ્વીકારવામાં આવી છે, એટલે રાષ્ટ્રના ઝડપી વિકાસના આયોજનની દૃષ્ટિએ, બધા પાયાના ઉદ્યોગો અને રક્ષણને લગતા ઉદ્યોગો, અગર રાષ્ટ્રીય ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ, મહત્ત્વના ઉદ્યોગો જાહેર માલકીના બનાવવા જોઈએ. બીજા જરૂરી ઉદ્યોગો જેમાં એટલી મૂડીની જરૂર હોય કે જેનું રાજ્ય રોકાણ કરે એ ઇષ્ટ ગણાય તેવા ઉદ્યોગો પણ રાજ્યે ચલાવવા જોઈએ. આ પ્રમાણે રાજ્યે ઉદ્યોગોના ભાવિ વિકાસ માટે વધારે વિશાળ પાયા ઉપર સીધી જવાબદારી ઉઠાવવી પડશે.

આમ છતાં, હાલના સંજોગોમાં રાજ્યની કેટલીક મર્યાદાઓ છે તેનો ખ્યાલ કરીને, રાજ્યે ઉદ્યોગોના બે ભાગ પાડવા જોઈશે: (૧) જે ઉદ્યોગોના વિકાસની પોતે પૂરી જવાબદારી ઉપાડશે; અને (૨) જે ઉદ્યોગોના વિકાસમાં તે મુખ્ય ભાગ ભજવશે.

આ પ્રશ્નની બધી બાજુનો ખ્યાલ કરીને અને આયોજન કમિશન સાથે વિચારણા કરીને, ઉદ્યોગોમાં રાજ્ય કેવો ભાગ ભજવશે એ દૃષ્ટિએ, ભારત સરકારે ઉદ્યોગના ત્રણ ભાગ પાડ્યા છે. આ વિભાગો અનિવાર્ય રીતે એકબીજામાં ભળી જાય એવા હશે. તેમાં બહુ જડતાપૂર્વક વર્ગીકરણ કરવાની જરૂર નથી. એમ કરવા જતાં, મૂળ હેતુ માર્યો જવાનો ભય રહે છે. પરંતુ પાયાના સિદ્ધાન્તો અને હેતુઓ હંમેશાં નજર સમક્ષ રાખવા જોઈએ અને આમાં આપેલી સામાન્ય

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સૂચનાઓનું પાલન કરવું જોઈએ. એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે, રાજ્ય ગમે ત્યારે કોઈ પણ પ્રકારનો ઉદ્યોગ ચલાવવા મુખત્યાર છે.

પહેલા વિભાગમાં એવા ઉદ્યોગો આવશે, જેના ભાવિ વિકાસની સંપૂર્ણ જવાબદારી રાજ્યની ગણાશે. દા. ત. રેલવે, વિમાનો, શસ્ત્ર સરંજામ ઇ.

બીજા વિભાગમાં એવા ઉદ્યોગો આવશે, જેની માલકી ઉત્તરોત્તર રાજ્ય ધારણ કરશે, તેથી રાજ્ય સામાન્ય રીતે એ ઉદ્યોગોની શરૂઆત કરી આપશે. પરંતુ ખાનગી માલિકો તેમાં પૂર્તિ કરે એવી અપેક્ષા રહેશે. દા. ત. ખનીજ માલ, ઓજારો, બનાવટી ખાતરો ઇ.

ત્રીજા વિભાગમાં બાકીના બધા ઉદ્યોગો આવશે, જેના વિકાસ અને સાહસને સામાન્ય રીતે ખાનગી માલકી ઉપર છોડવામાં આવશે. તેમાં પણ રાજ્ય ઇચ્છે તો ગમે તે ઉદ્યોગ ચલાવી શકશે. આ પ્રકારના ઉદ્યોગોને મદદ આપવા માટે રાજ્ય નાણાકીય મંડળો કાઢવાનું ચાલુ રાખશે અને સહકારી ધોરણે ચાલતી સંસ્થાઓને ખાસ મદદ આપશે.

ખાનગી માલકીના ઉદ્યોગોએ રાજ્યની સામાજિક અને આર્થિક નીતિના ચોકઠામાં ગોઠવાવું જોઈશે. એટલે તેઓ રાજ્યના કાયદા અનુસાર અંકુશો અને નિયમનને આધીન રહેશે. આમ છતાં ભારત સરકાર રાષ્ટ્રીય વિકાસ કાર્યક્રમ અને લક્ષ્યાંકોને વાંધો ન આવે એ રીતે ખાનગી ઉદ્યોગોને બને તેટલી છૂટ આપવાનું સામાન્ય રીતે ઇષ્ટ માને છે. જ્યાં એક જ ધંધામાં ખાનગી અને રાજ્યના એમ બન્ને પ્રકારના ઉદ્યોગો ચાલતા હશે ત્યાં રાજ્ય બન્ને તરફ ન્યાયી વર્તાવ રાખશે જ અને કોઈ જાતનો ભેદભાવ રાખશે નહીં.

આ સંબંધમાં ભારત સરકાર રાષ્ટ્રીય અર્થકારણમાં ગૃહ અને ગ્રામઉદ્યોગો અને નાના પાયા પરના ઉદ્યોગોના મહત્ત્વ ઉપર ભાર મૂકવા માગે છે. રાષ્ટ્ર સમક્ષ જે પ્રશ્નો પડેલા છે જેના ઉકેલની તાત્કાલિક જરૂર છે, તે સંબંધમાં આ પ્રકારના ઉદ્યોગોમાં ખાસ લાભ રહેલો છે. તે દ્વારા મોટા પાયા પર રોજી પૂરી પાડી શકાય છે, તે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દ્વારા રાષ્ટ્રીય આવકની વધારે સારી વહેંચણી થાય છે અને તે દ્વારા, નકામી જતી મૂડી અને મજૂરીનો અસરકારક ઉપયોગ કરવાનું સરળ બને છે. આ ઉપરાંત, દેશમાં બધે ઉદ્યોગોનાં નાનાં નાનાં મથકો ઊભાં કરવાથી, યોજના વગરના શહેરીકરણથી ઊભા થતા પ્રશ્નોને દૂર કરી શકાશે.

આ ઉદ્યોગોને મદદ આપવાની નીતિનો અમલ થઈ રહ્યો છે. તે માટે રાજ્ય તરફથી મોટા ઉદ્યોગોના માલની પેદાશ ઉપર અંકુશ મૂકવામાં આવે છે અને તે ઉપર ખાસ વેરો નાખવામાં આવે છે અથવા તો નાના ઉદ્યોગોને ખાસ મદદ આપવામાં આવે છે. જરૂરિયાત પ્રમાણે આ પ્રકારની મદદ કરવાનું ચાલુ રહેશે અને રાજ્ય એ બાબતનું ધ્યાન રાખશે કે, વિકેન્દ્રિત ઉદ્યોગો પોતાની મેળે ઊભા રહેતા થાય અને પગભર બને અને તેનો વિકાસ મોટા ઉદ્યોગોની સાથે સાંકળી લેવામાં આવે.

આથી રાજ્ય નાના ઉદ્યોગોની હરીફાઈમાં ઊભા રહેવાની શક્તિ વધારવા ખાસ ધ્યાન રાખશે. આ દૃષ્ટિએ એ જરૂરી છે કે, ઉત્પાદનની પદ્ધતિમાં સતત સુધારો કરવો જોઈએ અને તેને અર્વાચીન ઢબે ગોઠવવી જોઈએ. આવો સુધારો કરવામાં તે ધંધાના શિક્ષિતો બેકાર ન પડે તે જોવામાં આવશે.

વૈજ્ઞાનિક અને નાણાકીય મદદનો અભાવ, કામ કરવાની યોગ્ય સગવડોનો અભાવ અને સમારકામની સગવડોનો અભાવ એ નાના ઉત્પાદકોની ગંભીર મુશ્કેલીઓમાં નજરે પડે છે. આ ઊણપો ટાળવા માટે ઔદ્યોગિક વસાહતો અને ગ્રામજનોનાં ઔદ્યોગિક કેન્દ્રો સ્થાપવામાં આવ્યાં છે. ગામડાંને વધુ ને વધુ વીજળી પૂરી પાડવાથી અને તે કારીગરોને પોસાય તેટલા ભાવે આપવાથી પણ આ દિશામાં ઘણી મદદ થશે. ઔદ્યોગિક સહકારી મંડળીઓ સ્થાપવાથી પણ ઘણી મદદ થશે. તે સ્થાપવા માટે રાજ્યે દરેક રીતે ઉત્તેજન આપવું જોઈએ;

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અને એ રીતે આ ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે રાજ્યે સતત ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

ઉદ્યોગોના વિકાસનો લાભ દેશના બધા ભાગોને મળે તે માટે એ જરૂરી છે કે, જુદા જુદા પ્રદેશોના ઔદ્યોગિક વિકાસની અસમાનતા ઉત્તરોત્તર ઓછી કરવી જોઈએ. એ રીતે દરેક પ્રદેશનો ઔદ્યોગિક અને ખેતીવિષયક વિકાસ સમતોલ રૂપમાં અને પરસ્પર મેળવાળો કરવાથી જ આખા દેશનું જીવનધોરણ ઊંચું લાવી શકાશે.

ઔદ્યોગિક વિકાસના કાર્યક્રમ માટે ધંધાના તજ્ઞો અને વ્યવસ્થાપકોની મોટી જરૂર પડશે. ઝડપથી વધતા જતા જાહેર માલકીના ઉદ્યોગો અને નાના ઉદ્યોગોના વિકાસની આ માંગને પહોંચી વળવા માટે યોગ્ય તાલીમ પામેલા માણસો તૈયાર કરવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

ઉદ્યોગોમાં કામ કરનારાઓને યોગ્ય સગવડો અને ઉત્તેજન પણ આપવું જોઈએ. તેમની રહેવાની અને કામગીરીની પરિસ્થિતિમાં સુધારો કરવો જોઈએ અને તેમની કાર્યક્ષમતા વધારવી જોઈએ. ઔદ્યોગિક શાંતિ એ ઔદ્યોગિક વિકાસ માટે પ્રાથમિક જરૂરિયાત ગણાય. સમાજવાદી પ્રજાતંત્રમાં મજૂરો એ સમગ્ર વિકાસના કાર્યમાં એક ભાગીદાર છે અને તેમણે તે કાર્યમાં ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લેવો જોઈએ. આથી, ઉદ્યોગની વ્યવસ્થાના કામમાં સંયુક્ત વિચારણા કરવાનું રાખવું જોઈએ, અને મજૂરો તથા તજ્જ્ઞોને શક્યતા અનુસાર વધુ ને વધુ તેમાં ભેળવવા જોઈએ. જાહેર ઉદ્યોગોએ આ રીતે કામ કરીને તેનો ધડો બેસાડવો જોઈએ.

ઉદ્યોગ-ધંધામાં રાજ્યનો હિસ્સો વધતો જવાથી, એ કામ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે અને વ્યવસ્થા કેવી ચાલે છે તે બાબત ઘણી અગત્ય ધારણ કરે છે. જો તે કામ સફળતાથી કરવું હોય તો જવાબદારી ઉપાડવાનું અને ઝડપી નિર્ણયો કરવાનું જરૂરી થઈ પડે છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તે માટે શક્યતા અનુસાર અધિકારનું વિકેન્દ્રીકરણ કરવું જોઈએ અને કામકાજ વેપારી દૃષ્ટિએ ગોઠવવું જોઈએ.

એવી આશા રાખી શકાય કે, જાહેર માલકીના ઉદ્યોગોમાંથી રાજ્યની આવક વધશે અને તેમાંથી બીજા ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે રાજ્યને નાણાં મળશે. પણ રાજ્યના ઉદ્યોગો કોઈક વખત ખોટમાં પણ ચાલવા સંભવ છે. પણ તેના એકંદર પરિણામ ઉપરથી તેની સફળતાનું માપ કાઢવું જોઈએ અને તેનું કામકાજ ચલાવવામાં તેને બને તેટલી છૂટ આપવી જોઈએ.

૩

નવી કાપડ-ઉદ્યોગની નીતિ

[તા. ૧૯-૬-'૫૬ ને રોજ હિંદી સરકાર તરફથી થયેલી જાહેરાત — 'જર્નલ ઑફ ઇન્ડસ્ટ્રી ઍન્ડ ટ્રેડ' માંથી ટૂંકાવીને.]

કાપડનો ઉદ્યોગ એ દેશમાંના વપરાશની દૃષ્ટિએ અને નિકાસની દૃષ્ટિએ ઘણો અગત્યનો ઉદ્યોગ છે. તેની પરિસ્થિતિનો કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કરીને, દેશની શ્રમમૂડીનો ઉપયોગ કરીને લોકોને વધુ રોજગારી પૂરી પાડવાની દૃષ્ટિએ સરકારે નીચે પ્રમાણે નિર્ણય કર્યો છે:

તાત્કાલિક આયોજનના પાયા તરીકે હાલ એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે કે, બીજી યોજનાને અંતે માથા દીઠ કાપડની વપરાશ ૧૮.૫ ચો. વારની કરવી અને ૧૦૦ કરોડ વાર કાપડની નિકાસ કરવી. આમ છતાં, એકાદ વરસના અનુભવ પછી આમાં વધારો કરવાની જરૂર છે કે કેમ તેનો ફરી વિચાર કરવામાં આવશે.

હાલ મિલ અને હાથસાળ ઉપર થઈને દેશમાં એકંદરે ૬૭૦ કરોડ વાર કાપડ તૈયાર થાય છે. ઉપરના હિસાબે કુલ ૮૪૦ કરોડ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વાર જોઈએ. એટલે કે, ૧૭૦ કરોડ વાર વધુ કાપડ પેદા કરવું જોઈએ. તેની વહેંચણી નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવશે:

૭૦	કરોડ	વાર	મિલસૂતરમાંથી હાથસાળો ઉપર
૩૦	,,	,,	અંબર ચરખાના સૂતરમાંથી હાથસાળો ઉપર
૨૦	,,	,,	ભૌતિક શક્તિથી ચાલતી ઘરગથ્થુ સાળો ઉપર
૩૫	,,	,,	મિલોના વધુ ઉત્પાદનમાંથી
૧૫૫	કરોડ	વાર	

બાકીના ૧૫ કરોડ વારનો નિર્ણય ભાવિ પરિસ્થિતિ જોઈને કરવામાં આવશે. જો બીજા બાર માસમાં કાપડનો વપરાશ વધુ જણાશે તો સરકાર માથા દીઠ સરેરાશ ૨૦ ચો. વારની ગણીને તદનુસાર લક્ષ્યાંકમાં ફેરફાર કરશે.

મિલકાપડમાં ૩૫ કરોડ વારનો વધારો નિકાસ કરવા માટે કરવામાં આવ્યો છે. તે માટે મિલોમાં ૧૪,૬૦૦ સ્વસંચાલિત સાળો નાખવા દેવામાં આવશે. તે દ્વારા, ખાસ કરીને, જાડું અને મધ્યમ બરનું કાપડ તૈયાર થશે. નિકાસમાં મુખ્યત્વે તે બરનું કાપડ જતું હોય છે; અને આવી સાળો ઉપર વણાયેલું તેવું કાપડ સરખું અને દોષમુક્ત હોય છે.

આ રજા એ શરતે આપવામાં આવશે કે, સ્વસંચાલિત સાળો ઉપર વણાયેલું કાપડ નિકાસ કરવામાં આવે અને તેનો ભાવ હાલમાં નિકાસ થતા કાપડના જેટલો જ રાખવામાં આવે.

વધારાના ૧૭૦ કરોડ વાર કાપડમાંથી ૩૦ કરોડ વાર માટે અંબર ચરખાનું સૂતર મળશે એમ ગણવામાં આવ્યું છે. બાકીના ૧૪૦ કરોડ વાર માટે ૨૧ લાખ મિલત્રાકોની જરૂર પડશે. એમાંથી ૧૯ લાખ મિલત્રાકો માટે પરવાના અપાઈ ચૂક્યા છે. તેમાંથી કેટલીક ત્રાકો તો આવે તેમ નથી. એટલે ૨૧ લાખના આંકને પહોંચવા માટે જરૂરી વધુ પરવાના આપવામાં આવશે. તેમ કરતી વખતે અમુક

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પ્રદેશની રોજગારી, અમુક પ્રદેશની હાથસાળોની જરૂરિયાત, અને અમુક પ્રદેશોમાં ઉગાડવા માંડેલા કપાસનો ઉપયોગ કરી લેવાની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવશે. સને ૧૯૫૬–૫૭ અને ૧૯૫૭–૫૮ માં થઈને ૩૫,૦૦૦ ભૌતિક શક્તિથી ચાલતી ઘરગથુ હાથસાળો નાખવાની રજા આપવામાં આવશે. આવી રજા સામાન્ય રીતે વણકરોની સહકારી મંડળીઓને આપવામાં આવશે, જેથી તેઓ સસ્તું કાપડ તૈયાર કરી શકે. તેને માટે મંડળીઓને સરકાર નાણાકીય મદદ પણ આપશે.

૪

આર્થિક વિચારણામાં કરુણ ભૂલ

નાના પાયાના ગ્રામઉદ્યોગો અને નવી પંચવર્ષીય યોજનામાં તેમનું સ્થાન એ વિષેના વાર્તાલાપમાં એક નામાંકિત અર્થશાસ્ત્રી મિત્રે કહ્યું કે, જેનો પ્રધાન ઉદ્દેશ ભારે અથવા મોટા પાયાના ઉદ્યોગો છે એવી યોજનામાં એ ઉદ્યોગોએ પોતાનું સ્થાન ખોળવાનું છે એ વાત ભૂલવી જોઈએ નહીં. ગ્રામઉદ્યોગોને કયા અર્થમાં બીજી પંચવર્ષીય યોજનાના અવિભાજ્ય અંગ તરીકે વર્ણવી શકાય, એ ચર્ચાનો મુદ્દો હતો. પંચવર્ષીય યોજનાના માળખામાં એ મુદ્દો આ રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યો છે:

'એથી કરીને બીજી યોજનાની મૂળભૂત વ્યૂહરચના એક બાજુએ પાયાના ઉદ્યોગો, વાહનવહેવાર અને ખાણનો ઉદ્યોગ વગેરેની ખિલવણીમાં મોટી રકમોનું રોકાણ કરવાની અને વપરાશના માલના પુરવઠામાં મર્યાદા મૂકચા વિના બીજાં ક્ષેત્રોમાં મૂડીની જરૂરિયાતમાં બની શકે એટલી કરકસર કરવાની હોવી જોઈએ. આ વ્યૂહરચનામાં મોજૂદ ઉદ્યોગોની કાર્યશક્તિનો વધુમાં વધુ ઉપયોગ કરવા માટે તથા નાના પાયાના તથા ઓછા મૂડીરોકાણવાળા ઉદ્યોગોના ક્ષેત્રમાં વધુ ઉત્પાદન કરવા માટે શક્ય એટલા બધા પ્રયાસો કરવાની જરૂર છે. વપરાશના

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

માલની વધુ માગણીનો મોટો ભાગ ખોરાકનો હશે તે જોતાં ખેતીવાડીની પેદાશમાં ઓછા ખરચે ઉત્પાદનમાં ઝડપી વધારો થાય એવા પ્રકારની યોજનાઓ હાથ ધરવામાં લક્ષ આપવું જોઈએ.'

આ રીતે આયોજકોએ નાના પાયાના ગ્રામઉદ્યોગોના મુખ્ય અને અનન્ય ગુણનો સ્વીકાર કર્યો છે કે, એ ઉદ્યોગોમાં ઓછી મૂડી જોઈએ છે તથા તેઓ રાષ્ટ્રને તત્કાળ વિપુલ પ્રમાણમાં વપરાશનો માલ પૂરો પાડી શકે છે.

આમ છતાં, આયોજકો એમને વિષેની અતિ મહત્ત્વની બિનાની નોંધ લેવાનું ભૂલી જાય છે કે, એ ઉદ્યોગો વિશાળ પાયા પર રોજગારી પૂરી પાડવાની શક્યતા તથા ખરીદશક્તિની ન્યાયપુરઃસરની વહેંચણી કરવાનો આવકારલાયક ગુણ ધરાવે છે. એ ઉપરાંત એ ઉદ્યોગો જેના તરફ પ્રથમ લક્ષ આપવાની જરૂર છે એવા આપણી પ્રજાના મોટા ભાગની સ્થિતિ સુધારે છે.

નાના પાયાના ઉદ્યોગોનો આ ગુણ ઘણો જ મહત્ત્વનો છે. આપણે સમાજવાદી સ્વરૂપની સમાજરચના માટે યોજના કરવા માગીએ છીએ. એને માટે મહત્ત્વની પહેલી વસ્તુ એ કરવાની જરૂર છે કે, આપણી સમગ્ર પ્રજા કામ કરતી થાય,–આજે અને અબઘડી કામ કરતી થાય. આળસુ લોકોએ અને અર્ધબેકાર તથા બેકાર લોકોએ કામ કરવું જોઈએ એટલું જ નહીં, પણ જેઓ વણકમાઈ કે અનૂતની આવક પર જીવતા હોય,— આ વસ્તુ મૂડીવાદી અથવા માલકીના માનસવાળી અર્થવ્યવસ્થામાં શક્ય હોય છે,— એવા લોકોએ પણ કામ કરવું જોઈએ. મતલબ કે સૌએ કામ કરવાની જરૂર છે.

ગરીબ અને પાશ્ચાત્ય આર્થિક ખ્યાલો પ્રમાણે પછાત એવા આપણા દેશમાં વણકમાઈ આવકનું અનિષ્ટ, એ લોકોની જબરદસ્ત પ્રમાણમાં આળસ, પરાણે વેઠવી પડતી બેકારી અને અર્ધબેકારીને મુકાબલે, પ્રમાણમાં ઓછું છે. એથી કરીને કોઈ પણ યોજનામાં આ બીજી વસ્તુ એટલે કે, આળસ, પરાણે વેઠવી પડતી બેકારી તથા અર્ધબેકારી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

નિવારવાની વાતને તાત્કાલિક લક્ષ્ય બનાવવું જોઈએ. જેનું મુખ્ય ધ્યેય સામાજિક ન્યાય હોય એવી સમાજવાદી સ્વરૂપની સમાજરચના નિર્માણ કરવાનો ઉદ્દેશ હોય, તો વિશેષે કરીને એમ કરવાની જરૂર છે.

એથી કરીને, પંચવર્ષીય યોજનાનું ખરું સ્વરૂપ ભારે ઉદ્યોગો ઊભા કરવા અને એ રીતે હિંદમાં ઉદ્યોગીકરણ કરવું એ છે એવો એનો અર્થ કરવામાં આવે, એ બરાબર નથી; હા, એટલું કબૂલ કરવું જોઈએ કે, યોજનાના કાર્યક્રમમાં કેટલાક કહેવાતા ભારે ઉદ્યોગો માટે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. પરંતુ હિંદ માટેની પંચવર્ષીય યોજનાની વધારે મોટી અને વધારે વ્યાપક નેમો તથા તેના ઉદ્દેશો તરફ નજર કરીશું તો આપણે કબૂલ કરવું પડશે કે, એ ભારે ઉદ્યોગો જબરદસ્ત પ્રમાણમાં આપણી સાધનસામગ્રી અને આપણું ઘણું લક્ષ પચાવી પાડતા હોવા છતાં — એ નેમો અને ઉદ્દેશો પાર પાડતા નથી. એ નેમો અને ઉદ્દેશો તો આપણી પ્રજાના પાયારૂપ રાષ્ટ્રીય ઉદ્યોગો જ, એટલે કે, વિપુલ પ્રમાણમાં વપરાશનો માલ પેદા કરતા આપણા નાના પાયાના ગ્રામઉદ્યોગો જ પાર પાડી શકે. હું મારો મુદ્દો બીજી રીતે સમજાવીશ.

ગણિતની પરિભાષામાં કહીએ તો હિંદની સાચી સમૃદ્ધિના આલેખના બે અક્ષો છે. ક્ષ નો અક્ષ ખેતીવાડી અને પશુપાલન છે તથા ય નો અક્ષ થોડાક કહેવાતા ભારે ઉદ્યોગોની છાંટ સાથેના નાના પાયાના ગ્રામઉદ્યોગો છે. ભારે ઉદ્યોગોનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે, તેને માટે જુદા પ્રકારની આર્થિક કાર્યપદ્ધતિની જરૂર રહે છે. છેલ્લી થોડી સદીઓથી આપણી એ કમનસીબી રહી છે કે, રાષ્ટ્રની સમૃદ્ધિના વળાંકને સૌથી ઊંચે લઈ જનારા ય ના અક્ષને લગભગ વિસારી મૂકવામાં આવ્યો છે અને આપણા જબરદસ્ત ગ્રામઉદ્યોગોને સ્થાને ગણ્યાગાંઠ્યા મૂડીકેન્દ્રી અને સરખામણીમાં જોતાં જૂજ રોજગારી આપતા ભારે ઉદ્યોગોને મૂકવાનો મિથ્યા પ્રયાસ ચાલી રહ્યો છે. આઝાદ હિંદમાં આ ભૂલને વળગી રહેવામાં આપણે સાવધાની રાખવી જોઈએ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ ભૂલ વધુમાં આપણને ખેતીવાડી તથા ઉદ્યોગોને આર્થિક વ્યવસાયના બે અલગ વિભાગો તરીકે લેખવાની ભૂલમાં નાખે છે. અને એ રીતે, ન્યાય અને સમાનતાના સાચા સામાજિક ઉદ્દેશોની દૃષ્ટિએ એ બંનેને દૂષિત કરે છે. આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ, તેઓ એક જ આર્થિક વ્યવસ્થાનાં અવિભાજ્ય અંગો છે. એકલી ખેતીવાડી, મોટાં મોટાં ખેતરો બનાવીને તેનું ઉદ્યોગીકરણ કરવામાં આવે તે સિવાય — આ વસ્તુ આપણા મુલકમાં અશક્ય છે — કંગાળ અથવા નાદાર અર્થવ્યવસ્થા બની જાય છે. મૂડી તથા યંત્રોની ભેરુબંધીવાળા એકલા ઉદ્યોગો બેકારી પેદા કરનારી અને શોષણ કરનારી કેન્દ્રિત અર્થવ્યવસ્થાના એજંટો બની જાય છે. આમ તેઓ રાષ્ટ્રના બેકાર બનેલા સમુદાયને જમીન તરફ ધકેલે છે. જમીનની આ રીતે તંગી વધવા પામે છે, તેના પર વધારેડપતું દબાણ પડે છે, અને આમ તે અર્થવ્યવસ્થા તરીકે વળી વધારે કંગાળ બને છે.

હિંદમાં જો આપણે સાચા અર્થમાં સ્વાધીન સુખી અને સમાનતાવાળી સમાજવ્યવસ્થા નિર્માણ કરવી હોય, તો આપણે પાશ્ચાત્ય ઔદ્યોગિક ક્રાંતિએ ઉદ્યોગીકરણ અને ખેતીવાડી વચ્ચે પાડેલા આ અપવિત્ર ભાગલાની તથા વસાહતી કે સામ્રાજ્યવાદી ન હોય — આપણે હિંદના લોકો એવા નથી — એવી પ્રજાઓ પર આવનારાં એનાં કારમાં પરિણામોની આપણે પૂરેપૂરી નોંધ લેવી જોઈએ. સમાજના સમાજવાદી સ્વરૂપની વિચારસરણી ધરાવનારા લોકો આ મહત્ત્વના મુદ્દાની નોંધ લેતા હોય એમ જણાતું નથી. સર્વોદયની વિચારસરણીમાં એ પાયાની વસ્તુ છે. અર્થશાસ્ત્રીઓ પણ — તેમના પૈકીના ઘણાખરા જે વસાહતવાદી અને મૂડીવાદી તથા આક્રમણકારી અને હરીફાઈ કરનારી છે એવી પાશ્ચાત્ય આર્થિક અર્થવ્યવસ્થા નીચે તાલીમ પામેલા હોય છે — જ્યારે તેઓ કહે છે કે, ભારતની પંચવર્ષીય યોજનાનો ઉદ્દેશ અહીં ભારે ઉદ્યોગો ઊભા કરવાનો છે ત્યારે એવી જ ભૂલ કરે છે. બીજી યોજનાએ વિચારનો આ ગોટાળો સર્વથા દૂર કરવો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જોઈએ અને આ મુદ્દાને અંગે સ્પષ્ટતા કરવી જોઈએ. તો જ આપણી ભાવિ પ્રગતિ અને આપણો ભાવિ વિકાસ સંગીન આર્થિક અને શાન્તિમય માર્ગ પર મુકાશે અને સૌને સુલેહશાન્તિ અને સમૃદ્ધિ લાધશે, જે સર્વોદય છે.

૧૮-૮-'૫૫ — મગનભાઈ દેસાઈ
(અંગ્રેજી પરથી)
(હ. બં. તા. ૨૭-૮-'૫૫)

૫

હિંદના ઉદ્યોગીકરણનું સ્વરૂપ

પેરામ્બુર આગળના (મદ્રાસ) રેલવેના ડબ્બા બનાવવા માટેના સરકારી કારખાનાનું ઉદ્‌ઘાટન કરતી વખતે વડા પ્રધાને હિંદના ઉદ્યોગીકરણની નીતિ વિષે બોલવાની તક લીધી હતી. એ ગાંધીજયંતીનો દિવસ હતો એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ તેમણે ગાંધીજીના નાના પાયાના ઉદ્યોગો તથા ગ્રામઉદ્યોગોનો, આજકાલ હિંદનું રાજ્ય પંચવર્ષીય યોજના નીચે જે મોટા મોટા વ્યવસાયો હાથ ધરી રહ્યું છે તેના સંબંધમાં, ઉલ્લેખ કર્યો હતો. આપણી ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિની ચાવી સ્વાશ્રય છે એમ ભારપૂર્વક જણાવીને તેમણે કહ્યું કે, 'આપણે એ હેતુને માટે જરૂરી યંત્રો બનાવીએ નહીં ત્યાં સુધી હિંદના ઉદ્યોગીકરણમાં સાચી પ્રગતિ થઈ શકશે નહીં. એને માટે જરૂરની વસ્તુઓ માટે આપણે બીજા દેશો પર આધાર રાખવાની સ્થિતિમાં રહીશું ત્યાં સુધી આપણે પરાધીન છીએ.'

સ્વાશ્રય ખસૂસ વૈયક્તિક તેમ જ સામુદાયિક જીવનમાં, સાચી સ્વતંત્રતા અને સ્વાધીનતાના વિકાસ માટેનો કાયદો છે. આપણે જાણીએ છીએ કે, ગાંધીજીના નેતૃત્વ નીચે આપણી પ્રજાએ અપનાવેલા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તેમના માર્ગનો એ ખુદ પાયો હતો. ગાંધીજીએ એ વસ્તુ કેવળ રાજ્યને માટે જ નહોતી કહી. તેઓ એ વસ્તુ પર ભાર મૂકતા હતા કે, પ્રજા જ્યાં સુધી જીવનની પ્રાથમિક જરૂરિયાતોને માટે પોતાની જ સરકાર કે રાજ્ય પર પણ આધાર રાખતી રહેશે, ત્યાં સુધી તે પણ ખરેખર સ્વતંત્ર અને પ્રગતિશીલ નહીં બને. એટલા માટે, ઉદ્યોગીકરણની બાબતમાં હિંદની પ્રગતિનું સ્વરૂપ સાચી સ્વતંત્રતાના મૂળભૂત કાયદાને અનુસરનારું હોવું જોઈએ.

રાજ્યની બાબતોને આ કાયદો લાગુ પાડીને વડા પ્રધાને દેખીતી રીતે જ આપણા સંરક્ષણ અંગેના ઉદ્યોગો તથા તેમની જરૂરિયાતોનો ઉલ્લેખ કર્યો અને કહ્યું કે, હિંદ પાસે લશ્કર, નૌકાદળ અને હવાઈ દળ હશે. પણ આપણા વિકાસને માટે જરૂરી યંત્રો આપણે પરદેશોમાંથી લાવવાં પડતાં હોય તો આપણે પરાધીન છીએ. અને તેમણે વધુમાં કહ્યું કે, એથી કરીને પ્રથમ પંક્તિનાં યંત્રો પરદેશોમાંથી લાવવાં તેના કરતાં બીજી પંક્તિનાં યંત્રો દેશમાં તૈયાર કરવાં એ બહેતર છે.

સ્વાશ્રય અને સ્વાધીનતાના મજબૂત પાયા પર રચાયેલા સ્વદેશી ધર્મની આવી ભાવના કેળવવાનો સંદેશો ખરેખર ગાંધીજીએ જ આપણને આપ્યો હતો. સ્વરાજ અથવા રાજકીય સ્વતંત્રતા આવતાં આપણા વડા પ્રધાન એ સંદેશાનો અમલ રાજ્ય તરફથી ચલાવવામાં આવતા ઉદ્યોગોમાં અથવા જેને 'પબ્લિક સેક્ટર' કહેવામાં આવે છે તેમાં કરવાને તત્પર બન્યા છે. સાચું પૂછતાં, એ રાજ્યનું અથવા સરકારી સેક્ટર છે. એર ઇન્ડિયા કૉર્પોરેશન, રેલવે, લોઢું તથા પોલાદ વગેરે અંગેના ઉદ્યોગો સરકાર હાથ ધરે એમ વિચારવામાં આવ્યું છે. ખેતીવાડી તથા આપણી રોજની જરૂરિયાતની વસ્તુઓ પેદા કરનારા ગ્રામ અથવા ગૃહઉદ્યોગોનું વિશાળ ક્ષેત્ર જેવા પ્રજાના જબરદસ્ત વ્યવસાયોને સ્વાભાવિક રીતે જ રાજ્ય અડી કે હાથ ધરી શકે એમ નથી એ દેખીતું છે. જેને 'પ્રાઇવેટ સેક્ટર' કહેવામાં આવે છે, તે આ છે — એ અર્થમાં કે, એ બધા બિનસરકારી કે બિન-સત્તાવાર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વ્યવસાયો છે. આમ છતાં, તેમની અવગણના કરવી અથવા તેમને 'પ્રાઇવેટ' અથવા ખાનગી તરીકે ગણવા એ મોટી ભૂલ અને આર્થિક અથવા ઔદ્યોગિક આંધળાપણું થઈ પડશે. વસ્તુતાએ આ જ સાચા રાષ્ટ્રીય ઉદ્યોગો છે, કારણ કે, એનાથી રાષ્ટ્ર જીવે છે અને ફાલેફૂલે છે. ગાંધીજીએ તેમના ઉપર ભાર મૂક્યો ત્યારે તેમની આ બાજુ તેમના ધ્યાનમાં હતી. એ બાજુ દૂર હડસેલી શકાય નહીં અને આપણા આયોજનકારો તથા આપણી સરકાર એ વસ્તુ સમજવા લાગી છે એ સારું છે.

વડા પ્રધાનને મોટાં મોટાં કારખાનાંઓ તથા મોટા મોટા ઔદ્યોગિક વ્યવસાયો તથા અણુશક્તિ વગેરેની રઢ છે, એ ઉઘાડું છે. પણ ભોળપણથી આપણે એવું માની બેસીએ કે, દેશના ઉદ્યોગીકરણના કાર્યક્રમમાં ખાદી તથા ગ્રામઉદ્યોગનું મહત્ત્વ તેઓ પિછાનતા નથી, તો એ મોટી ભૂલ થશે. આપણે તો એમ જાણીએ છીએ કે, પંચવર્ષીય યોજનામાં તેઓ એમને સ્થાન આપવા માગે છે. તેમણે કહ્યું છે તેમ, 'હિંદમાં એક મહાન ચળવળ ચલાવવાને માટે તથા એક મહા બળવાન સામ્રાજ્યની સામેની મહાન લડતના નેતા તરીકે ગાંધીજીએ ગ્રામઉદ્યોગો પર ભાર મૂક્યો હતો. વિચિત્ર વાત તો એ છે કે, એ વખતે જેઓ તેમને વિષે સાશંક હતા તેઓ આજે ગ્રામઉદ્યોગોને ખીલવવાની હિમાયત કરે છે.'

એટલા માટે પોતાના વ્યાખ્યાનમાં તેમણે ભારે, મધ્યમ અને નાના પાયાના એવા ત્રણ વિભાગોમાં વહેંચવામાં આવેલા આપણા ઉદ્યોગોનો સુયોજિત વિકાસ કરવાની હિમાયત કરી હતી. આ વર્ગીકરણ, ઉદ્યોગોમાં કેટલા માણસોને કામ મળે છે તે ધોરણે નહીં, પણ તેમાં નાણાંનું કેટલું રોકાણ થાય છે, કેટલી સાધનસામગ્રીની જરૂર પડે છે, એ ધોરણે કરવામાં આવેલું છે, એ વાત આપણે ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. એ તેમની વચ્ચે રહેલો સંબંધ તથા અન્યોન્યાશ્રય પણ સૂચવે છે, જેમાં ભારે ઉદ્યોગો લગભગ પ્રભુત્વ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ભોગવે છે અને અર્થવ્યવસ્થા તથા નાણાવહેવારનું નિયમન કરે છે. એ ખ્યાલ સામ્રાજ્યવાદી પશ્ચિમના દેશોની મૂડીવાદી અર્થવ્યવસ્થામાંથી પેદા થયો છે અને તેથી કરીને, હિંદની વિશિષ્ટ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં તે ભ્રામક અથવા ગેરરસ્તે દોરવનારો છે. વડા પ્રધાને બહુ આકર્ષક રીતે જણાવ્યું તેમ, 'આખરે બધી વસ્તુઓની મુલવણી માનવીની સુખાકારીની દૃષ્ટિથી, આપણા દેશની કરોડોની આમજનતાની સુખાકારીની દૃષ્ટિથી કરવી જોઈએ.'

એથી કરીને, આપણા દેશને માટે આપણે ઉદ્યોગીકરણનું જે સ્વરૂપ યોજીએ તે, મુખ્યત્વે કરીને, આ કરોડોની આમજનતાને, તેમનાં ચિત્તને તથા હાથને પ્રોત્સાહન આપનારું હોવું જોઈએ. આપણે એવો કાર્યક્રમ જોઈએ છે જે, કરોડો માનવીઓની ઉપેક્ષા કરીને કેવળ થોડાંક યંત્રો ચલાવે તેને બદલે, તેમનાં મનને પ્રેરનારો બને. એથી કરીને આ કલ્પના પ્રમાણે આપણે આપણા ઉદ્યોગોનું વર્ગીકરણ કરીએ અને તે પ્રમાણે તેમને મહત્ત્વ આપીએ તો ઠીક થાય. તો આપણને માલૂમ પડશે કે, આપણી પાસે ત્રણ પ્રકારના ઉદ્યોગો છે : (૧) રાજ્યની માલકીના અને જેમની વ્યવસ્થા લોકોપયોગી વ્યવસાયો તરીકે કરવામાં આવતી હોય એવા, (૨) ખાનગી મૂડીદારો અને ઉદ્યોગપતિઓની માલકીના અને તેમના નફાને માટે ચલાવવામાં આવતા; તથા (૩) વિકેન્દ્રિત અસંખ્ય ઘટકો તરીકે બહોળી પ્રજાની માલકીના તથા આપણી પ્રજાનો સર્વસામાન્ય જીવનવહેવાર ચલાવવાને ચલાવાતા ઉદ્યોગો. છેલ્લા વર્ગના ઉદ્યોગોને ટેકનિકલ કુનેહ, કેળવણીની અને નાણાંની સગવડો તથા સંશોધન તેમ જ આજે જે બીજી અનેક વસ્તુઓ લગભગ પહેલા એને અર્થે જ કરવામાં આવે છે તેમના દ્વારા પ્રોત્સાહિત કરવાની અને પ્રાણવાન બનાવવાની જરૂર છે. ગાંધીજી ભલાભોળા જનસાધારણના નેતા હતા અને તેથી તેઓ તેના ગૌરવ, સ્વમાન અને સ્વતંત્રતાની હિમાયત કરતા હતા; અને એથી કરીને તેઓ તેના સીધા સાદા ઉદ્યોગોની જરૂરિયાત પર તથા તેમને વિજ્ઞાન તેમ જ આર્થિક

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અને નાણાંકીય સંગઠનની આધુનિક કાર્યપદ્ધતિ આપી શકે એ સઘળી મદદ તેમને આપીને તેમનો વિકાસ સાધવા પર ભાર મૂકતા હતા. હિંદમાં આપણે, જેમાં નાણાં કે યંત્રો નહીં, પણ માણસ અગ્રસ્થાને હોય, એવા પ્રકારનું સુસંયોજિત ઉદ્યોગીકરણ કરવાની હિમાયત કરીએ છીએ.

૪–૧૦–'૫૫ મગનભાઈ દેસાઈ

(અંગ્રેજી પરથી)

(હ. બં. તા. ૧૫–૧૦–'૫૫)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પૂર્તિ

૧

પહેલી અને બીજી પંચવર્ષીય યોજનાના ખર્ચનો કોઠો

	પહેલી યોજના ખર્ચનો અંદાજ (કરોડ રૂ.)	પહેલીમાં કુલના ટકા	બીજી યોજના ખર્ચનો અંદાજ (કરોડ રૂ.)	બીજીમાં કુલના ટકા
ખેતીવાડી	૧૯૭	૮.૩	૧૭૦	૩.૫
ઢોરઉછેર	૨૨	૧.૦	૫૬	૧.૧
જંગલો	૧૦	૦.૪	૪૭	૧.૦
માછલાં	૪	૦.૨	૧૨	૦.૩
સહકાર	૭	૦.૩	૪૭	૧.૦
ખેતી પરચૂરણ	૧	—	૯	૦.૨
ગ્રામવિકાસ યોજનાઓ	૯૦	૩.૮	૨૦૦	૪.૧
ગ્રામ પંચાયતો	૧૧	૦.૫	૧૨	૦.૩
સ્થાનિક વિકાસકામો	૧૫	૦.૬	૧૫	૦.૩
સીંચાઈ યોજનાઓ	૩૮૪	૧૬.૩	૩૮૧	૭.૯
ભૌતિક શક્તિ	૨૬૦	૧૧.૧	૪૨૭	૮.૯
પૂરનિવારણ અને બીજી યોજનાઓ, સંશોધન ઇ૦	૧૭	૦.૭	૧૦૫	૨.૨
મોટા અને મધ્યમ ઉદ્યોગો	૧૪૮	૬.૩	૬૧૭	૧૨.૯
ખનીજ	૧	—	૭૩	૧.૫

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગ્રામોદ્યોગો અને નાના ઉદ્યોગો	૩૦	૧.૩	૨૦૦	૪.૧
રેલવે	૨૬૮	૧૧.૪	૯૦૦	૧૮.૮
રસ્તા	૧૩૦	૫.૫	૨૪૬	૫.૧
રસ્તા વહેવાર	૧૨	૦.૫	૧૭	૦.૪
બંદરો, ડક્કાઓ	૩૪	૧.૪	૪૫	૦.૯
વહાણવટું	૨૬	૧.૧	૪૮	૧.૦
જલ વહેવાર	—	—	૩	૦.૧
વિમાન વહેવાર	૨૪	૧.૦	૪૩	૦.૯
બીજો વાહન વહેવાર	૩	૦.૧	૭	૦.૧
તાર-ટપાલ	૫૦	૨.૨	૬૩	૧.૩
બીજો સંદેશા વહેવાર	૫	૦.૨	૪	૦.૧
આકાશવાણી	૫	૦.૨	૯	૦.૨
કેળવણી	૧૬૪	૭.૦	૩૦૭	૬.૪
આરોગ્ય	૧૪૦	૫.૯	૨૭૪	૫.૭
વસવાટ	૪૯	૨.૧	૧૨૦	૨.૫
પછાત વર્ગો	૩૨	૧.૩	૯૧	૧.૯
સમાજ કલ્યાણ પ્રવૃત્તિ	૫	૦.૨	૨૯	૦.૬
મજૂર કલ્યાણ પ્રવૃત્તિ	૭	૦.૩	૨૯	૦.૬
પુનર્વસવાટ	૧૩૬	૫.૮	૯૦	૧.૯
શિક્ષિતોના બેકારી નિવારણની યોજના	—	—	૫	૦.૧
પરચૂરણ	૬૯	૩.૦	૯૯	૨.૧
	૨,૩૫૬	૧૦૦.૦	૪,૮૦૦	૧૦૦.૦

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રાજ્યનું મૂડી		
રોકાણ	૧,૫૦૦	૩,૮૦૦
ચાલુ ખર્ચ	૮૫૬	૧,૦૦૦
મધ્યસ્થ સરકાર		
તરફથી	૮૯૯	૨,૫૫૯
રાજ્યો તરફથી	૧,૪૫૭	૨,૨૪૧
રાજ્ય ઉપરાંત		
ઉદ્યોગોમાં ખાનગી		
રોકાણ	૧,૫૦૦	૨,૪૦૦
યોજનાને અંતે		
વાર્ષિક રાષ્ટ્રીય		
આવક	૧૦,૮૦૦	૧૩,૪૮૦
વસ્તી	૩૮૪	૪૦૮
માથા દીઠ સરેરાશ		
વાર્ષિક આવક	૨૮૧ રૂ.	૩૩૧ રૂ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૨

બીજી પંચવર્ષીય યોજનાથી કેટલાને રોજી મળશે ?

કેટલાને કામ આપવું જોઈએ ?

	(લાખમાં)
નવા પ્રૌઢોને	૧૦૦
જૂના બેકારોને	૫૩
	૧૫૩

કેટલાને કામ આપી શકાશે ?

બાંધકામ	૨૧·૦૦
સીંચાઈ અને ભૌતિક શક્તિ	૦·૫૧
રેલવે	૨·૫૩
ઇતર વાહન અને સંદેશા વહેવાર	૧·૮૦
ઉદ્યોગો અને ખનીજ	૭·૫૦
ગૃહઉદ્યોગો અને નાના ઉદ્યોગો	૪·૫૦
જંગલો અને માછલાં ઉછેર	૪·૧૩
કેળવણી	૩·૧૦
આરોગ્ય	૧·૧૬
ઇતર સામાજિક સેવાઓ	૧·૪૨
સરકારી નોકરી	૪·૩૪
વેપાર–ધંધો	૨૭·૦૪
	૭૯·૦૩
એટલે આશરે	૮૦·૦૦
	(એંશી લાખ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઉપરના કોઠામાં ગૃહોદ્યોગો અને નાના પાયા પરના ઉદ્યોગો દ્વારા સાડા ચાર લાખ માણસોને પૂરી રોજી આપવાની ગણતરી કરેલી છે ત્યારે આ પુસ્તિકામાં જણાવ્યા પ્રમાણે જુદા જુદા ગૃહોદ્યોગો અને ગ્રામોદ્યોગો માટે (નાના પાયા પરના ઉદ્યોગો સિવાય) ખાદી ગ્રામોદ્યોગ બોર્ડે રજૂ કરેલી યોજના અનુસાર, લગભગ ૮૭ લાખ માણસોને ઓછી વત્તી રોજી આપવાની શક્યતા છે. તેનો ઉદ્યોગવાર અંદાજ નીચે મુજબ છે:

ઉદ્યોગ	કેટલાને કામ આપી શકે ? (હજારમાં)
અંબર રેંટિયો	૪,૬૯૦.૦
પરોડા ચક્ર	૪૨.૦
ઊનકામ	૩૫.૩
હાથછડ ચોખા	૨,૬૨૦.૦
ઘાણી	૨૦૦.૦
ગોળ-ખાંડસરી	૭૩૨.૦
ચામડાં	૩૮.૩
દીવાસળી	૧૫.૦
સાબુ	૩૫.૫
હાથકાગળ	૧૨.૦
તાડગોળ	૨૬૬.૦
મધ	૩.૯
માટીકામ	૧.૬
	૮,૬૯૧.૬

એટલે આશરે ૮,૭૦૦.૦ (સત્યાશી લાખ)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ખાદીવિદ્યાપ્રવેશિકા

(સુધારેલી વધારેલી ચોથી આવૃત્તિ)

આ પુસ્તકમાં કપાસથી માંડીને સૂતર કાંતવા સુધીની બધી ક્રિયાઓ તથા તેમાં ઉપયોગમાં આવતાં સાધનોની સમજૂતી આપવામાં આવી છે. ઉપરાંત ખાદીગણિત અને ખાદીવિજ્ઞાનની સમજ પણ આપવામાં આવી છે.

કિં. રૂ. ૧–૪–૦ ટપાલરવાનગી ૦–૫–૦

કાંતણવિદ્યા

(સુધારેલી વધારેલી બીજી આવૃત્તિ)

શાળાઓમાં તુણાઈ પદ્ધતિએ કાંતણ શીખવવા માટે કાંતણ પૂરતી સમજૂતી આ નાની પુસ્તિકામાં આપવામાં આવી છે.

કિં. રૂ. ૦–૭–૦ ટપાલરવાનગી ૦–૩–૦

વણાટપ્રવેશ

શાળાઓમાં શાસ્ત્રીય ઢબે વણાટ શીખવવા માટે ઉપયોગી માહિતી તથા વણાટગણિતની સમજૂતી એમાં આપવામાં આવી છે.

કિં. રૂ. ૧–૦–૦ ટપાલરવાનગી ૦–૪–૦

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar